

UKL

Rygnestad
og Flateland

UTVALDE KULTURLANDSKAP

REVIDERT FORVALTNINGSPLAN 2023-2033

VALLE KOMMUNE

UTFØRD AV:
RAGNHILD BJÅEN-ANNE LENE WILLEMSSEN
FJELLREIN AS

VEDTEKEN DESEMBER 2023

FØREORD AV ORDFØRAREN

Framsida: Kyr beiter i bakkane på Rygnestad.
Foto: ALW

I januar 2008 fekk alle fylke i Noreg i oppdrag å velje ut 2-3 særleg verdifulle kulturlandskap i sitt område.

Oppdragsgjevar var dåverande Statens Landbruksforvaltning, Direktoratet for naturforvaltning og Riksantikvaren, på vegne av Landbruks- og matdepartementet og Miljøverndepartementet. Med utgangspunkt i desse forslaga, vart 20 (seinare 22) kulturlandskap plukka ut. Dette utvalet skulle reknast som nasjonalt spesielt verdifulle kulturlandskap.

Eitt av kulturlandskapa som vart valt i Agder, var Rygnestad og Flateland i Valle kommune.

I dette området veit ein at det har vore busetnad i uminnelege tider. Der folk har budd, vil ein ofte finne far etter dei, og etter levevegen deira.

I forvaltingsplanen vert det gjort greie for noverande og historisk påverknad frå både menneske og dyr, i tillegg til dei biologiske kvalitetane i området.

Mykje godt arbeid er gjort, men ein del står også att.

Ein føresetnad for god forvaltning av kulturlandskap, er levande grender og bygdesamfunn. Ein vonar difor at stadig nye generasjonar vel å busetje seg på Rygnestad og Flateland, og gjere sitt til at landskapet vert halde i hevd.

Valle, 27.11.23
Lars Tarald Myrum
Ordførar

TAKK

Me ynskjer å rette ein stor takk til Knut Gunnar Brokke Solli og Ellen Synnøve Eskeland for gode kommentarar til manuset undervegs. Me vil vidare takke Thor Jan Olsen og Kaj Berggren for entomologiske innspel, og Eivind Dalseg frå kulturminneavdelinga hjå fylkeskommunen i Afder og Anders Dalseg ved Setedsdal bygningversenter for informasjon om verneverdige bygningar og kulturminne.

Me ynskjer også å takke alle grunneigarar, forpaktarar og friviljuge som skjøttar dei verdifulle engene på ein god måte som bidreg til å bevare eit høgt biomangfald i kulturlandskapet.

Til slutt vil me rette ein enorm takk til Ellen Svalheim for all den innsats og grundig arbeid ho gjennom mange år har lagt ned i området, og som er det grunnlaget me byggjer heile denne forvaltningsplanen vidare på.

November 2023

Ragnhild Bjåen
Anne Lene Willemsen

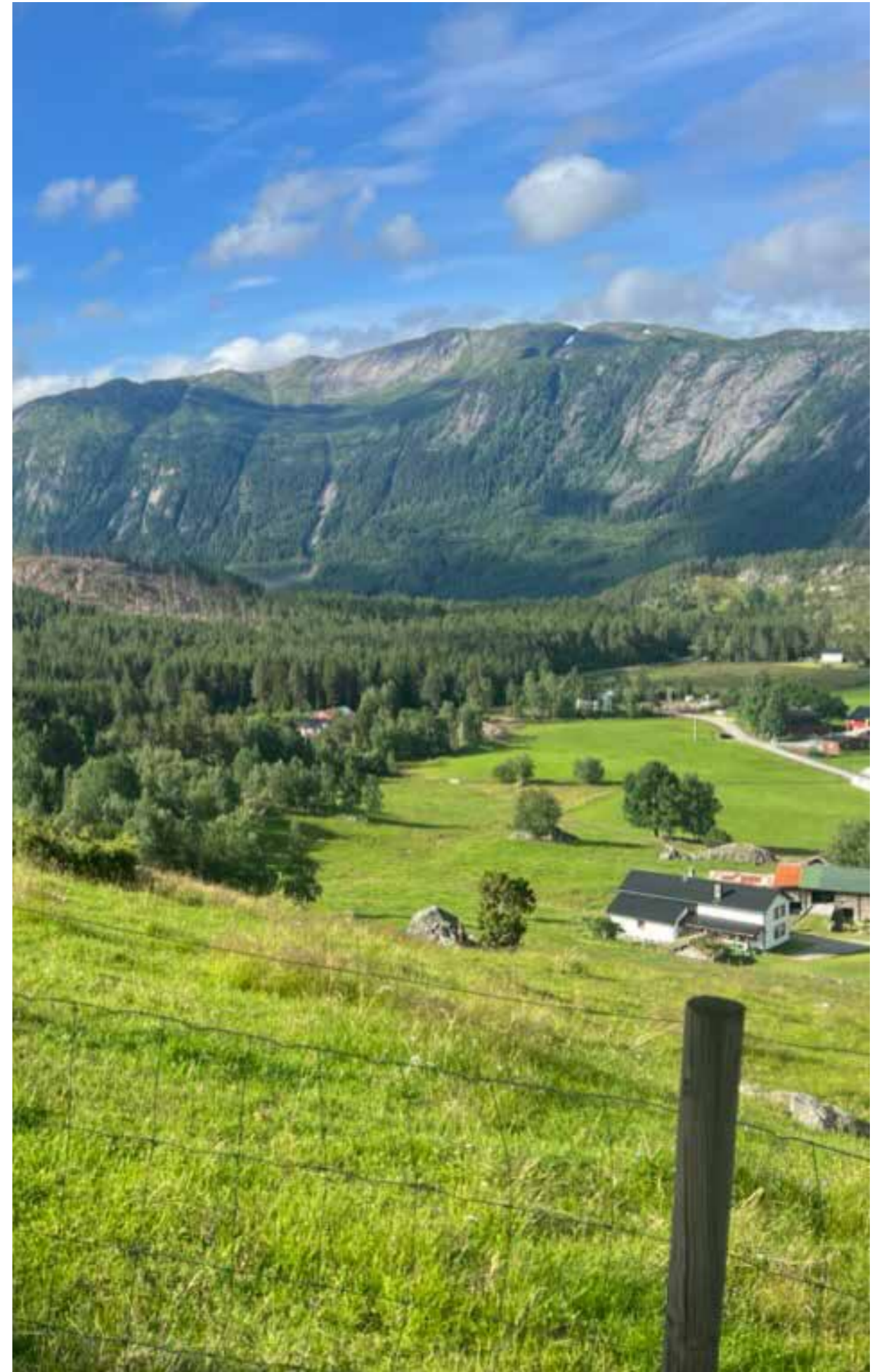

Sløkje med insektpollinatorar.
Foto: RB

INNHALD

2	FØREORD AV ORDFØRAREN	43	GNR. 23/BNR.9 SYSTOG DRENKADØL
3	TAKK	47	GNR. 24 SYNDRE RYGNESAD
8	INNLEIING OG BAKGRUNN	47	GNR. 24/BNR.6 KRONE
9	ARBEIDET MED FORVALTNINGSPLANEN	48	GNR. 24/BNR.13 SLENGEN
14	OM UTVALDE KULTURLANDSKAP	49	SAMANFATNING AV DEI HISTORISKE KJELDENE OM RYGNESAD
16	ORGANISERING UKL RYGNESAD OG FLATELAND	52	GARDSHISTORIE FLATELAND
18	RYGNESAD OG FLATELAND	54	GNR. 25/BNR.1 NISTOG
20	KVA GJER RYGNESAD OG FLATELAND TIL EIT VERDFULLT KULTURLANDSKAP	54	GNR. 25/BNR.10 KÅVEHAGEN
21	UTFORDRINGAR FOR FRAMTIDA	55	GNR. 25/BNR.1 ÅSEN
22	MÅL OG DELMÅL FOR UKL RYGNESAD OG FLATELAND	56	DRIFT PÅ RYGNESAD OG FLATELAND I DAG
23	HOVUDMÅL	57	ÅRLEG BEITING OG SLÅTT
24	DELMÅL 2023	59	BIOLOGISKE KVALITETAR
25	KORLEIS NÅ MÅLA	61	EIT SPESIELT SAMPEL MELLOM INSEKT OG PLANTER
27	TILSKOTS- ORDNING	63	SOLBLOM
28	GARDSHISTORIE RYGNESAD OG FLATELAND	65	SOLBLOM-BANDFLUGE
30	GARDSHISTORIE RYGNESAD OG FLATELAND	69	SOMMARFUGLAR
35	GARDSHISTORIE RYGNESAD	71	HUMLER OG BIER
37	GNR. 23 NØRDRE RYGNESAD	75	BEITE- OG SLÅTTEMARK
38	GNR. 23/BNR.3 ÅREHOLTI	79	INSEKTVENLEG SKJØTSEL AV SLÅTTE-OG BEITEMARK
40	GNR. 23/BNR.6	81	PÅVERKNAD AV SLÅTT OG BEITE
40	NORDSTOG	91	LOKALITETAR PÅ RYGNESAD
41	GNR. 23/BNR.8 NORDIGARD	94	LOKALITETAR PÅ FLATELAND
		102	KULTURHISTORISKE VERDIAR PÅ
		102	RYGNESAD OG FLATELAND
		104	RESTAURERING AV BYGNINGAR I UKL RYGNESAD OG FLATELAND

106	STEINGARDAR, BAKKEMURAR, BUFARVEG
108	GAMLE TRE OG KULTURPLANTER
110	FORMIDLING AV KVALITETANE I UKL RYGNESAD OG FLATELAND
112	VEGEN VIDARE
117	TILTAK
120	NYTTIGE LEKKJER OG SIDER
121	INFORMASJON OG FINANSIERING
122	KJELDER
124	VEDLEGG
126	ARTSLISTE

Rygnestad.
Foto: RB

INNLEIING OG BAKGRUNN

“Utan beitedyr vil det vera vanskeleg å halde landskapet i hevd”.

Grendene Rygnestad og Flateland vart vald ut som «utvalt kulturlandskap» for Aust-Agder i programmet for nasjonalt prioriterte kulturlandskap i 2008.

Flateland og Rygnestad har nasjonalt viktige kulturlandskapsverdiar både med omsyn til kulturminne og kulturavhengig biomangfald/naturtyper. Her er det registrerte i rekke kulturminne, som rydningsrøysar og kolgroper, og fleire verdfulle naturtypelokalitetar med kulturavhengige arter, som slåtteengar med solblom.

I 2009 ble det utarbeida ein omfattande og heilskapleg forvaltningsplan for området, og i 2022 vart det utarbeidd skjøtselsplanar for dei ulike delområda.

Denne forvaltningsplanen byggjer på det arbeidet som allereie er gjort. Me gjer ei uavhengig vurdering av dei tiltaka som har vorte utførde og prøver å samle trådar og skissere vegen vidare. Me nyttar historiske kjelder i kombinasjon med tolking av biologiske data i eit forsøk på å forstå landskapets historie og utvikling fram til i dag.

I samband med arbeidet med den fyrste forvaltningsplanen frå 2009 (Svalheim 2009) vart det gjort feltundersøkingar i 2008 og 2009. I arbeidet med skjøtselsplanar vart det gjort oppfølgande feltundersøkingar i 2022 (Thylen og Nilsson, 2023).

Me har besøkt Rygnestad og Flateland fem gonger gjennom sommaren 2023.

Me har hatt fortløpande god dialog med grunneigarar, og desse har bidratt med informasjon og fine refleksjonar.

Forvaltningsplan frå 2009 la stor vekt på attgroing av landskapet og beiteproblematikk. I dei 15 åra som er gått sidan da, er mykje bra blitt gjort. Attgrodde areal er blitt opna opp, og det har vore fint samarbeid mellom grunneigarar og eigarar av beitedyr slik at

det har vore dyr på beite. Utan beitedyr vil det vera vanskeleg å halde landskapet i grenda i hevd, og det er viktig at dei beitedyra som er tilgjengeleg beiter der det er mest gagneleg.

Ikkje minst har det vorte gjort ein stor innsats med manuell skjøtsel og slått på dei to solblom-lokalitetane. Museet har arrangert slåttedagar, og grunneigarar har gjort mykje innsats sjølve på sine område. Det er naudsynt med slått og manuell behandling av høyet på dei mest verdifulle slåttemarkene. Dette er tungt og krevjande arbeid, men heilt avgjerande for å kunne taka vare på det biologiske mangfaldet på slåtteengene.

Ved å vise kva for samanhengar det er mellom dei ulike dyra og plantene som er funne i området, og setje det i samheng med kva for skjøtsel som har vorte gjort, håpar me å auke forståinga for kor viktig den innsatsen ein gjer, er.

Det viktigaste er etter vårt syn å byggje ei felles forståing av kva som er viktig med det utvalde kulturlandskapet, og kva som gjer UKL Rygnestad Flateland så spesielt og verdfullt. Ellen Svalheim (2009) oppmodar folk på Rygnestad og Flateland til å komme saman og diskutere. Me trur samarbeid og einigheit om felles mål for grendene er heilt avgjerande dersom Rygnestad Flateland skal kunne oppretthalde status som utvald kulturlandskap også i framtida. Det vil vera viktig med god kommunikasjon og tilpassa kunnskapsformidling.

I planen er kunnskapsgrunnlag og bakgrunnstoff merkt med grøn skrift eller sett inn i grøn tekstboks.

ARBEIDET MED FOR- VALTNINGSPLANEN

SAMARBEID MED VALLE KOMMUNE

I juni 2023 fekk Fjellrein AS tildelt oppdraget om å skrive ny forvaltningsplan for UKL Rygnestad og Flateland. Oppdragsgjevar er Valle kommune representert ved Knut Gunnar Brokke Solli. Dialogen med kommunen har heile tida vore god, og Sollie har ved to høve deltatt på synfaring og samtaler med grunneigarar.

TIDLEGARE KARTLEGGINGSARBEID

Det er gjort mykje godt kartleggingsarbeid tidlegare. I 2022 vart det utarbeidd skjøtselplanar (Thylen og Nilsson, 2023), og i samband med dette vart det kartlagt karplanter i området. I 2009 (Svalheim 2009) vart den fyrste forvaltningsplanen laga, og då vart det også registrert karplanter. I tillegg vart det iutført fangst av nattflygande sommarfuglar og det vart gjort teljingar av solblom.

SYNFARING

Feltarbeidet vart gjennomført av husdyrkandidat R. Bjåen og pollineringsøkolog A. L. Willemsen i fellesskap.

Fyrste synfaringa var 21. juni. Då fekk me eit overblikk over området og ei orientering om eigedomstilhøva. I løpet av juli gjennomførte me og undersøkingar på dei fleste av lokalitetane fordelt på fire befaringar. I september blei dei siste samtalane med grunneigarar gjennomført som intervju på telefon.

På dagane med besøk gjekk me gjennom området og registrerte karplanter og talte opp solblom-rosettar. Me fanga og registrerte også sommarfuglar og humler som var mogleg å identifisere i felt. Nokre artsbelegg av karplanter og humler vart tatt med for seinare identifisering.

Me ynskte å få eit heilskapeleg bilete av landskapet og identifisere næringsnett som kunne indikere økosystemet sin tilstand i området. Dette både for å

sjå forvaltninga av området i ein større samanheng, men også for å vise kompleksiteten av økosystema i landskapet. Dette meiner me er viktig både for å auke forståinga, lette skjøtselarbeidet og brukast vidare i formidlinga av verdien av kulturlandskapet.

KVALITETSVERDSETJING AV LOKALITETAR

Då det vart utarbeidd skjøtselsplanar i 2022, vart også verdsetjinga av kvaliteten på lokalitetane reviderte. Det vart sett på tiltaka som har vorte utførte og endringar som vart observert i høve til registreringane i 2009. Me støttar opp om dei tiltaka som er tilrådde i skjøtselplanane.

INFORMANTAR

Grunneigarrepresentanane vart tidleg kontakta, det er særleg Ånund T. Flateland me har hatt mest dialog med. Me har også hatt dialog med andre grunneigarar og husdyreigarar. Me har òg hatt kontakt med Ellen Svalheim frå NiBio, Eivind Dalseg frå Agder Fylkeskommune og Ellen Synnøve Eskeland hjå Statsforvaltaren i Agder. I tillegg har Knut Gunnar Sollie bidrege med mykje informasjon.

HISTORISKE KJELDER

Me har nytta skriftlege historiske kjelder for å få ei oversikt over landbrukshistoria til området. Informasjon om bygningar har me fått frå Anders Dalseg som jobbar ved Setesdal bygningvernssenter. På grunnlag av innsamla informasjon er det forsøkt å teikne ei historie om utviklinga av landbruket i området.

TOLKING AV BIOLOGISKE KVALITETAR

Data frå i år så vel som data frå tidlegare registreringar blei tolka etter beste evne og er forsøkt forklart og utdjupa i denne forvaltningsplanen. Undervegs har me henta inn kommentarar frå biolog Kristina Bjureke ved Botanisk museum på Tøyen, UiO, i samband med funn av solblombandfluge. I tillegg har entomologane Thor Jan Olsen og Kai Berggren bidrege med identifikasjon og kommentarar til funndata.

VERTILHØVE VED FELTARBEID-DAGANE OG METEROLOGISKE DATA

Oppdraget vart tildelt i juni, og feltarbeidet starta etter det. Registreringa vart såleis gjort forholdsvis seint i vekstsesongen. Mange artar var då allereie forbi sin sesongtopp. Dette gjeld for karplanter så vel som for insekt.

Både juli og august 2023 var veldig våte. I Setesdal fall det meir enn dobbelt så mykje nedbør enn normalt for perioden 1990-2020. For heile landet falt det 25 % meir nedbør enn normalt, og vèret vart karakterisert som «svært vått» og til dels «ekstremt vått» i store deler av Sør-Noreg. I juli var det dessutan kaldare enn vanleg, mellom -1,5 og -1 °C kaldare enn normalt for perioden 1990-2020 (Gangstø et al. 2023).

Insekt er vekselvarme dyr og er avhengige av temperaturen i lufta for aktivitet. Det kalde vèret kan ha vore ei ulempe. Med så mykje nedbør kan ein og førestille seg at mykje energi må nyttas til å tørke. Me observerte mindre insekt enn forventa, men nokre barske individ, gjerne humler, nytta kvart glimt av sol til å trasse dei krevjande tilhøva for å finne nektar.

Kåvehagen med solblom og prestekrage.
Foto: RB

Noko av mangfaldet i e
Rygnestad og Flateland
Foto: RB

Utsikt over gardane på Rygnestad.
Foto: RB

Bilete s. 12: Eit artsrikt mangfald
i enger og vegkantar op Rygnestad
og Flateland.

OM UTVALDE KULTURLANDSKAP

“I Agder er Rygnestad og Flateland, Vest-Lista og Furøya no med som UKL”

Arbeidet med dei utvalde kulturkandskapa starta i 2008. Regjeringa hadde som mål at spesielt verdifulle kulturlandskap skulle verte dokumenterte og få ei særskilt forvaltning innan 2010. Dåverande Landbruks- og matdepartementet (LMD) og Miljøverndepartementet (MD) bad kvart fylke peike ut 2-3 utvalde kulturlandskap. Frå desse utvalde kulturlandskapa skulle Statens landbruksforvaltning, Riksantikvaren og Direktoratet for naturforvaltning velje ut 20 områder, eitt frå kvart fylke, som skulle utgjere eit representativt utval av verdifulle kulturlandskap frå heile landet.

GRUNNLAGET FOR UTVALET

- Området skulle i størst mogleg grad omfatte kulturlandskap med både svært store biologiske og kulturhistoriske verdier.
- Det skulle vera realistisk å få til langsiktig skjøtsel og vedlikehald av områda.

Vidare skulle følgjande kriterium eller aspekt leggest til grunn for utvalet:

- Kontinuitet og tidsdjupne
- Heilskap
- Formidlingsverdi

Ei sentral føring for arbeidet med utvalde kulturlandskap var vidare at det skulle vera frivillig å vera med. Det gjeld både kommunen og grunneigarane i området.

Fylkesmannen og Fylkeskommunen i Aust-Agder prioriterte Rygnestad og Flateland på fyrsteplass mellom dei utvalde kulturlandskap i fylket.

I Vest-Agder vart Vest-Lista vald ut som UKL -område samstundes som Rygnestad-Flateland vart vald ut som Aust-Agder sitt utvalde kulturlandskap. I ettertid har også Furøya vorte med i UKL i Agder.

Totalt er det i dag 51 utvalde kulturlandskap i Noreg.

Utvalde kulturlandskap i jordbruket (UKL) er ei tverrfagleg og felles satsing mellom Landbruk- og matdepartementet og Klima- og miljødepartementet. Satsinga skal sikre verdier knytt til landskap, biologisk mangfald, kulturminne og kulturmiljø, og med det sikre langsiktig skjøtsel og drift. I ordninga har landbruk-, natur- og kulturmiljøforvaltninga gått saman «om å gje bonden og andre drivarar i områda ei drahjelp for å ta vare på kulturlandskapet». Forskrifter og styringsdokument viser kva ansvar og oppgåver dei ulike forvaltningsnivåa har.

Lekkjer:

<https://www.riksantikvaren.no/prosjekter/utvalgte-kulturlandskap-i-jordbruket-ukl/>

<https://www.landbruksdirektoratet.no/nb/jordbruk/miljo-og-klima/jordbrukets-kulturlandskap/utvalgte-kulturlandskap-i-jordbruket/hvem-har-ansvar-for-hva>

“UKL er ei tverrfagleg og felles satsing mellom Landbruk- og matdepartementet og Klima- og miljødepartementet. Frå 2023 er 51 område frå heile landet med i ordninga”.

Utvalde kulturlandskap i jordbruket (UKL) er ei tverrfagleg, felles satsing mellom Landbruk- og matdepartementet og Klima- og miljødepartementet. Satsinga skal sikre verdier knytt til landskap, biologisk mangfald, kulturminne og kulturmiljø, herunder å sikre langsiktig skjøtsel og drift. Arbeidet med å velje ut områder starta tilbake i 2008.

I 2023 er 51 område som viser mangfaldet av norske jordbrukslandskap. Frå 2009 er det årleg sett av midlar over jordbruksavtala og over Klima- og miljødepartementets budsjett for å ta vare på desse unike områda. For 2023 er det bevilga totalt 35,5 mill. kroner, der 15,5 mill. kroner er bevilga over jordbruksavtalen og 20 mill. kroner over statsbudsjettet, på Klima- og miljødepartementet sitt budsjett. I 2023 vart den totale ramma redusert med 3 mill. kroner.

Grunnleggande for val av område er at:

- dei i størst mogleg grad har både store biologiske verdier og store kulturhistoriske verdier.
- det er realistisk å få til langsiktig drift, skjøtsel og vedlikehald.

ORGANISERING UKL RYGNESTAD OG FLATELAND

For meir informasjon om organisering kan ein gå inn på Landbruksdirektoratet sine nettsider: [Kven har ansvar for kva](#)

LOKALT NIVÅ

I 2020 vart ansvaret for dei utvalde kulturlandskapa lagt frå Statsforvaltaren til kommunane som ein del av kommunereformen. Ansvaret for UKL Rygnestad og Flateland ligg no hjå Valle kommune. For å oppretthalde utvalde kulturlandskap er ein avhengig av samarbeid både med grunneigarar og instansar på regionalt nivå.

UKL Rygnestad og Flateland ligg under landbruksavdelinga i Valle kommune. Det er landbrukskonsulenten som har ansvar for prioritering av søknadar, innvilging og utbetaling av tilskot. Kommunen har også ansvar for innspel til budsjett til Statsforvaltaren.

UKL Rygnestad og Flateland har ei arbeidsgruppe som består av to grunneigarrepresentantar, ein representant frå regional kulturminnemyndigheit (Agder Fylkeskommune), to frå Statsforvaltaren (miljø og landbruk) og kommunen. Det er kommunen som styrer arbeidet i gruppa. Kommunen arrangerer årleg grunneigarmøte der dei informerer om innvilga UKL-saker året før, har gjerne eit fagleg føredrag og anna i tilknytning til UKL-arbeidet.

På Rygnestad og Flateland er det to UKL kontaktar frå grunneigarane. Desse er oppnemnde og har sete som representantar i lang tid, den eine sidan starten. Det har sikra kontinuitet i arbeidet. Ein bør drøfte korleis dette skal gjerast i framtida, og kor lang periode representantar bør ev. veljast for. Det vil vera viktig med kontinuitet i UKL arbeidet.

- Motiverte grunneigarar er nykjelaktørar i satsinga. Det er dei som har ansvar for og utfører dei ulike tiltaka.
- Eigaren eller rettighetshavaren kan vera ein

- privatperson, eit føretak, ein kommune eller staten.
- Kommunen skal prioritere søknadar, innvilge og utbetale tilskot. Det er kommunen som skal prioritere dei tiltaka som er best egna i området innanfor dei rammene som framgår av forskrifta.
- Kommunen skal lage forvaltningsplan for området der dei skildrar verdier i området, utfordringar og prioritering av tiltak.
- Forvaltningsplanen skal utarbeidast i samarbeid med dei regionale faglege etata og dei gjeldande grunnigarane.
- Kommunen har hovudansvar for å rettleie, førebu saker og fatte enkeltvedtak. Forvaltning av midlane skjer i henhold til forskrift, med opning for lokal tilpasning av tilskotsatsar og prioritering av tiltak.
- Kommunen skal kontrollere tilskotsordninga, rapportere og levere inspel til budsjettet til statsforvaltaren.
- Kommunen held kontakten med grunneigarar, lag og foreningar og vurderer spørsmål om tiltak i høve til kommunale arealplanar, verneplanar og anna.
- Kommunen har også ei viktig rolle gjennom arbeidet med arealplanar, næringsutvikling og tilrettelegging for friluftsliv i form av stiar og løyper.
- Kommunen har ansvar for at det etablerast planar for besøksforvaltning, tilrettelegging og formidling der det er aktuelt med slike tiltak. Tiltaka skal vera forankra i forvaltningsplanen. Kommunen har ansvar for at informasjon og formidlingsmateriale som vert laga for området, fylgjer felles profil til Utvalde kulturlandskap.
- Midlane skal sjåast i samanheng med andre midlar frå landbruk- og miljøforvaltninga. Kommunen handsamar og avgjer også søknader om tilskot i Spesielle miljøtiltak i jordbruket (SMIL), som ofte vert sett i samanheng med midlane frå Utvalde kulturlandskap.
- Kulturlandskapstiltak vert ofte gjennomført med samarbeid og samfinansiering frå natur- og kulturminnemyndigheitene, stiftelsar, fond m.m.

REGIONALT NIVÅ

Avdeling landbruk hjå Statsforvaltaren er koordinator på regionalt nivå og samarbeider tett med to miljøavdeling hjå Statsforvaltaren og kulturminnemyndigheit i Fylkeskommunen.

UKL Forum Agder er for dei som jobbar i forvaltninga med UKL-ordninga. Både kommunane, Statsforvaltaren (miljø og landbruk) og Agder Fylkeskommune (regional kulturminnemyndigheit). Det er ein arena for menings- og ideutveksling, planlegging av arrangement og vidareformidling av informasjon frå direktorata.

Det blir laga ein årsplan for UKL- arrangement og arrangement som kan vere av interesse for UKL-arbeidet i Agder. Planen inneheld blant anna fleire digitale møter gjennom året og årleg/nesten årlege fagdagar i eit av UKL-områda, gjerne der ein inviterer alle grunneigarane med (Furøya i 2021 og 2022 og på Vest-Lista i 2023).

Det er også ei UKL-gruppe på regionalt nivå som består av SF (miljø og landbruk) og regional kulturminnemyndigheit som bidrar i forbindelse med fordeling av UKL-midlar til kommunane.

- Landbruksforvaltninga hjå Statsforvaltaren er koordinator på regionalt nivå. Dei samarbeider tett med statsforvaltarens miljøavdeling, kulturminneforvaltninga i fylkeskommunen og Sametinget. Regional landbruk-, natur- og kulturmiljøforvaltning skal rettleie kommunane og har ei viktig rolle med å bidra til ei tverrfagleg kompetanse og koordinering på tvers av kommunane i fylket.
- Statsforvaltaren har styringsdialog med kommunane.
- Regional forvaltning er eit viktig bindeledd mellom Landbruksdirektoratet, Miljødirektoratet og Riksantikvaren og kommunane.
- Regionalt nivå skal koordinere budsjettinnspel og rapportering til direktorata. Statsforvaltaren er klageinstans og skal føre kontroll med tilskotsordninga.

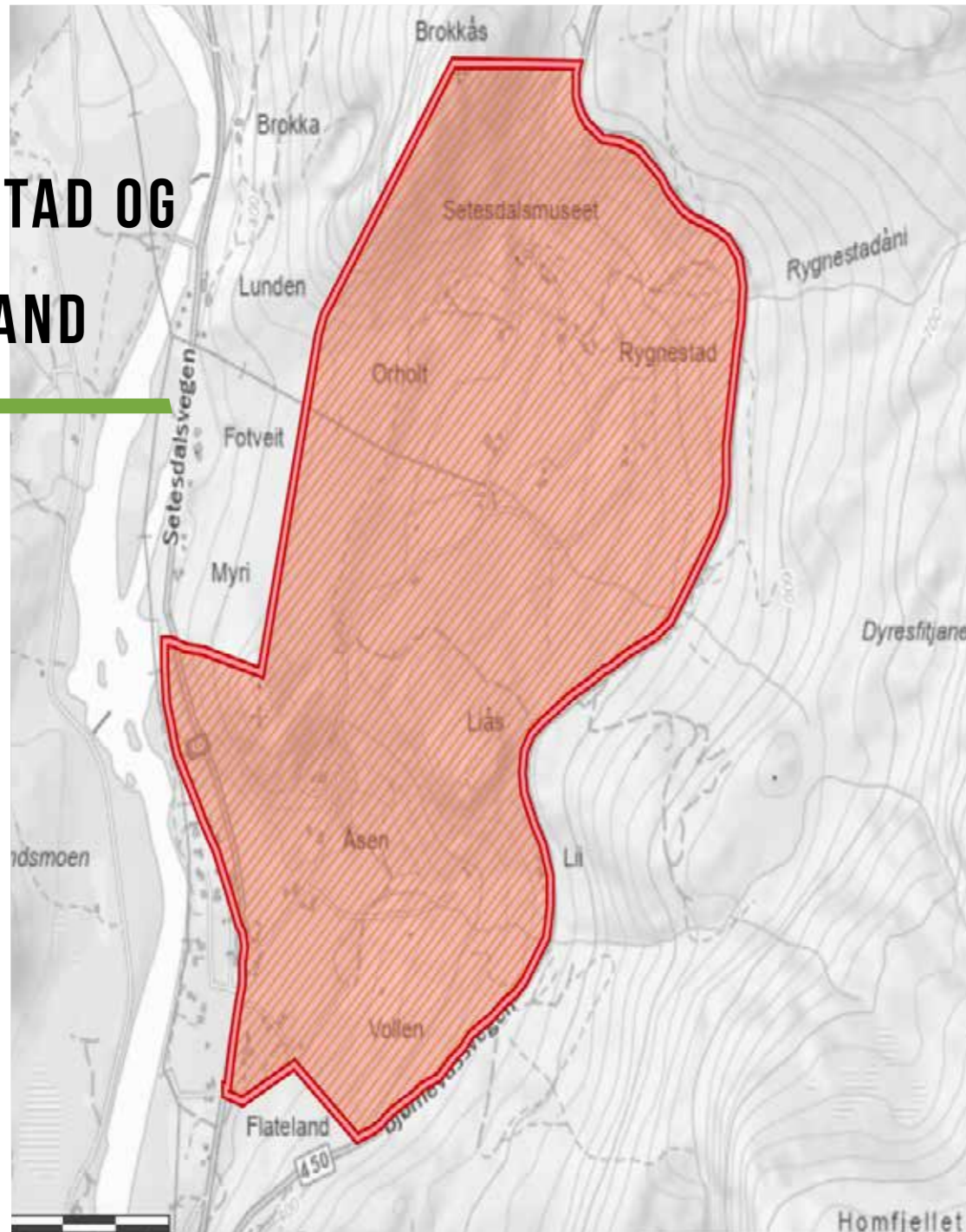
NASJONALT NIVÅ

- Miljødirektoratet, Riksantikvaren og Landbruksdirektoratet (direktorata) er sekretariatet for den nasjonale satsinga.
- Landbruksdirektoratet har koordineringsansvaret.
- Direktoratata får oppdrag frå Landbruk- og matdepartementet og Klima- og miljødepartementet.
- I dei fleste UKL- områda er det etablert ei form for samarbeidsgrupper der kommune, regional forvaltning, representatar for grunneigarar, drivarar og andre deltek. I mange område er det praksis at regional landbruk-, natur- og kulturmiljøforvaltning deltek på befaring saman med grunneigarar og drivarar for å gje fagleg rettleiing. Desse arenaene er

viktige for å sikre grunneigarane og drivarane involvering og eigarskap i planlegging, prioritering av tiltak og tilskotsforvaltning i samarbeid med forvaltninga, og for å ta vare på tverrfaglegheit gjennom tverrfagleg bistand frå regionale etatar til kommunane.

“ Det nyttast ulike kanalar for intern kommunikasjon og deling av erfaring og informasjon mellom alle nivå. M.a. webinar, nyhetsbrev og Facebook”

RYGNESTAD OG FLATELAND

Informasjon om UKL Rygnestad og Flateland kan ein også finne på landbruksdirektoratet si nettside om området.

<https://www.landbruksdirektoratet.no/nb/jordbruk/miljo-og-klima/jordbrukets-kulturlandskap/utvalgte-kulturlandskap-i-jordbruket/dette-er-de-utvalgte-kulturlandskapene/rygnestad-og-flateland>

STORLEIK PÅ UKL-OMRÅDET

Det utvalde kulturlandskapet Rygnestad Flateland er på 2172,7 daa.

NY AVGRENSING

Som følge av ny vegtrasè på Rv. 9 er det naturleg at avgrensinga til UKL fylgjer den nye veggen.

Kart henta frå naturbase over UKL Rygnestad og Flateland.

I 2008 valde programmet for nasjonalt prioriterte kulturlandskap ut grendene Rygnestad og Flateland som utvalde kulturlandskap (UKL) i Aust - Agder. Det var her registrert ei rekkje med kulturminne, og det var også registrert fleire kulturavhengige artar og verdfulle naturtypelokalitetar. I utveljinga la ein vekt på drifta av landskapet og naturverdiane innan eit område. Spesielt vart det lagt vekt på skjøtsel av dei verdfulle lokalitetane med stort biomangfold. Den fyrste forvaltningsplanen vart laga i 2008 for Rygnestadgrenda. Same året vart også Flateland teke med. I 2009 vart det gjeve ut ein forvaltningsplan for heile området (Svalheim, E. 2009).

I forvaltningsplanen frå 2009 vert det lagt vekt på at det er sær viktig å halde oppe beiting med beitedyr. Utan beitedyr vil det vera vanskeleg å halde det karakteristiske landskapet i hevd. Det vert også fokusert på å opne attgrodde areal for å ta vare på det grendene sitt særpreg også i framtida.

Det er også laga skjøtselplanar for dei ulike lokalitetane. Vidare er ei samanfating av dei for lokalitetane på Rygnestad og Flateland.

“ Det var her registrert ei rekkje med kulturminne, og det var også registrert fleire kulturavhengige artar og verdfulle naturtypelokalitetar. ”

Gamle steingardar er varmeelement og gode tilhaldstader for mange insekt og andre dyr som t.d. firfisle.
Foto: RB

KVA GJER RYGNES- TAD OG FLATELAND TIL EIT VERDFULLT KULTURLANDSKAP

Grendene Rygnestad og Flateland har fleire og store kvalitetar som gjer dei til eit verdfullt kulturlandskap. Kulturlandskapet har eit heilskapeleg preg, med tydelege spor etter kontinuitet over lang tid. Her finst både kulturminne i form av bygningar og steingjerde, rydningsrøyser, bakkemurar, gamle drifteveggar og kulturplanter. Det er fornminne som gravhaugar, og heile gardstun som vitnar om korleis menneska har levd her i hundrevis av år. Ein kan finne spor av dei ulike tidsepokane heilt attende til vikingetid og jernalder. Landskapet fortel oss også korleis jordbruket har utvikla seg, og det ligg mange imaterielle kulturminne i historier, segner og stadnamn.

Det er også mykje handlingsboren kunnskap som er knytt til drifta av dette landskapet gjennom tidene.

I tillegg har grendene i dag også eit aktivt landbruk med engasjerte drivarar. Sjølv om husdyrhaldet på gardane har gått ned, så er det i dag bruk med allsidig drift og ulike husdyr. Det er beitedyr på bakkane og ein har gamle slåtteeenger som framleis vert slegne. Det gjev eit stort kulturavhengig biologisk mangfald og eit jordbruklandskap som ein bør oppretthalde. Det er store biologiske verdiar knytt til enger, beite, skogsbeite og kantsoner. Artane og naturtypene er avhengig av skjøtsel også i framtida.

*“ For dei neste åra
bør målet vera å
oppretthalde det gode
arbeidet som har
vorte lagt ned dei siste
15 åra, samt å auke
kvaliteten på nokre av
dei lokalitetane som har
gått ned. ”*

Frå Åreholti. Tilgroing med einstape og lauv (osp) er ei vanleg utfordring.
Foto: RB

UTFORDRINGAR FOR FRAMTIDA

Firkantperikum og nyperose.
Foto: RB

For at det utvalde kulturlandskapet på Rygnestad og Flateland skal bestå og også leve vidare i framtida, ser ein fleire utfordringar som ein bør vera klar over.

Å skjøtte eit verdfullt kulturlandskap som dette, krev langsiktig tankegang. Landskapet har utvikla seg over mange hundre år i samspel med menneske. Det må det også gjera vidare. Mennesket er ein viktig del av dette kulturlandskapet. Også bulyst og det å halde på fast busetnad kan vera eit moment som ein bør ha med seg.

Kulturlandskapet er avhengig av vidare skjøtsel og drift. Og ikkje minst engasjerte og interesserte grunneigarar og brukarar som ynskjer å bruke tid og kunnskap på å halde det vedlike. Motivasjon og engasjement er difor to viktige stikkord.

I tillegg er dei meir praktiske tilhøva relevante. Utvikling av landbruket både generelt og lokalt gjer at det kanskje er vanskeleg å sjå for seg ein stor auke i dyretal. Tilgong på beitedyr vil truleg også vera avgjerande. Samarbeid mellom andre dyrehaldarar og grunneigarar vil vera eit stort føremon.

MÅL OG DELMÅL FOR UKL RYGNESTAD OG FLATELAND

Rygnestad og Flateland inneheld store naturverdiar og eit stort biologisk mangfald. På Rygnestad er det registrert 6 verdfulle biomangfaldkvalitetar, på Flateland er det i dag registrert 2. I 2009 var det registrert 4 lokalitetar på Flateland, men to av desse har i dag låg kvalitet pga. manglande skjøtsel. Det vil kunne vera mogleg å reetablere desse. For å ta vare på desse verdiane i framtida ligg det fleire utfordringar. På gardane i desse to grendene er det i dag ikkje så mange som har husdyr og aktiv gardsdrift. Framover vil nok også den store utfordringa vera å halde nok beitedyr, slik at ikkje landskapet gror att.

Det er pr. i dag (01.10.23) eit bruk med tilsaman 19 storfe / ammekyr på Rygnestad, i tillegg til to hestar og 5 geiter. Det er ein sauebuskap som beiter på innmark vår og haust, samt i utmarka. I tillegg er det beiting av storfe som kjem frå Dale.

Det har vorte gjort mykje godt skjøtselarbeid dei siste åra. I 2022 vart det også laga nye skjøtselplanar for lokalitetar med beite- og slåttemark. Fleire av bygningane er restaurerte, og det har vorte arrangert slåttedag på Rygnestadtunet kvart år. Fleire av dei gamle delmåla er oppfylte, medan nokon av lokalitetane har gått ned i verdi.

For dei neste åra bør målet vera å oppretthalde det gode arbeidet som har vorte lagt ned dei siste 15 åra, samt å auke kvaliteten på nokre av dei lokalitetane som har gått ned i kvalitet. Det vil sei å auke skjøtselen og reetablere t.d. slåtteeenga i nokre av lokalitetane.

Det vil vera viktig å oppmuntre og støtte dei bruka som framleis har husdyr og som er i aktiv drift. Ein bør kanskje også stimulere til at fleire vil kunne bu i grendene på fast basis. Ein må også vera innstilt på å stø opp under beiting av buskapar frå andre stader.

Det er også att bygningar som ikkje er sett i stand, og

ein finn fleire steingardar, bakkemurar, støylsvegar osv. som ville vera verdfullt for landskapet å restaurere.

Det er viktig at støtte til drift og skjøtsel i UKL vert gjeve slik at tiltaka kan gjennomførast på ein best mogleg måte til beste for biomangfaldet, dei kulturhistoriske verdiane og for det heilskapelege landskapet.

For å klare dette må organiseringa vera slik at grendene kan fordele oppgåver og samarbeide så tiltaka kan gjennomførast på best mogleg måte. Det må vera grunneigarane som tar hovudansvaret for å iverksette tiltak, men at ein kan få hjelp til å organisere og søkje om støtte. Dersom ein sjølv ikkje har moglegheit til å halde areal vedlike, bør ein gjera avtaler med dei som kan hjelpe med beitedyr, slått, rydding osv. Slike avtaler bør også vera noko langsiktige dersom det er behov for det, og vera føreseielege for at tiltaka vert gjennomførte vidare. Likeeins bør beiteavtaler o.l. gjelde for meir enn eit år av gongen slik at både grunneigar og husdyrhaldar veit kva dei kan forhalde seg til. Stønad til tiltak bør også vera mest mogleg føreseielege slik at ein veit mest mogleg om kva ein kan rekne med å få av støtte til dei ulike tiltaka. Ei form for koordinering av arbeidet og tiltaka vil truleg vera til stor hjelp for grunneigarane og dei som skal gjennomføre prosjekta.

HOVUDMÅL

Hovudmålet i UKL Rygnestad og Flateland er å halde kulturlandskapet i hevd med dei biologiske og kulturhistoriske verdfulle kvalitetane det har og ta vare på heilskapelege landskapet.

“Hovudmålet i UKL Rygnestad og Flateland er å halde kulturlandskapet i hevd med dei biologiske og kulturhistoriske verdfulle kvalitetane det har.”

DELMÅL 2009

I den fyrste forvaltningsplan frå 2009 (Svalheim, E.) vart det sett opp fleire delmål:

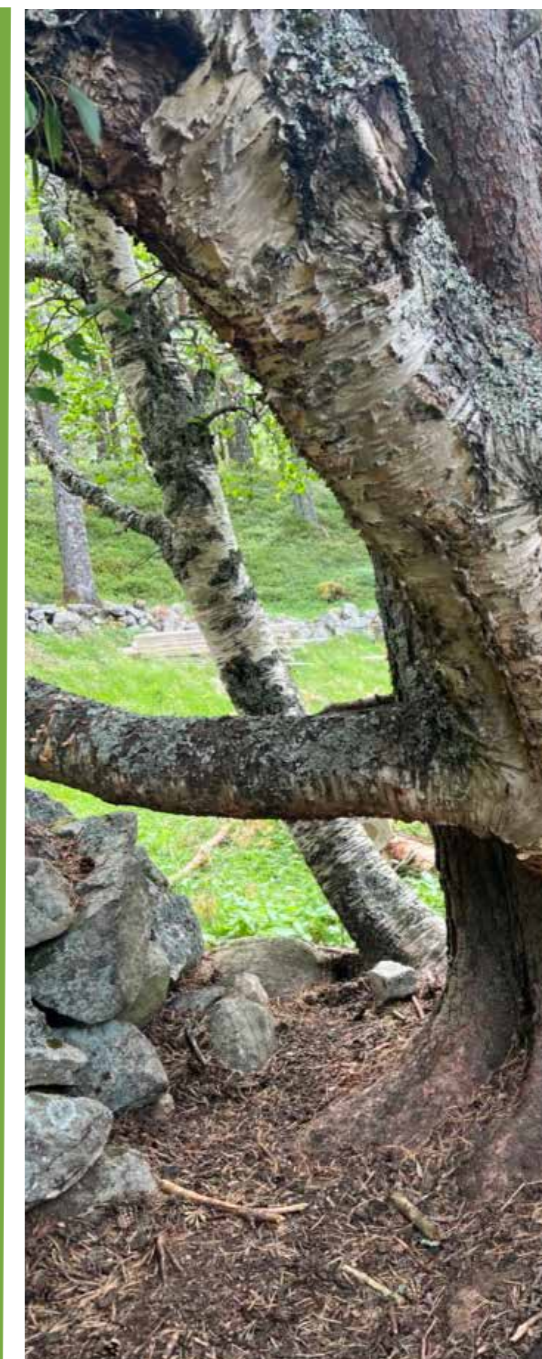
- Å halde areala opne og i drift, også i framtida.
- Grendene skal ha eit ope preg.
- Ein skal ta kontroll over attgroinga. Det bør stimulerast til å ta areal som er ute av hevd i bruk att.
- Dyretalet må haldast oppe. Gjerne aukast. Det er no for få beitedyr att i baa områda til å halde landskapet ope. Det er også ynskjeleg at fleire dyreslag beiter i kulturlandskapet, både kyr, sau, geiter og hest.
- Ein bør etterlikne og vise fram gamle, tradisjonelle driftsmåtar og arbeidsteknikkar som også tek vare på det biologiske mangfaldet. Det er mykje kunnskap som ligg i dei handborne arbeidsmåtene. Museet kan her ha ei nykjelrolle i formidlinga av dette.
- Det skal leggst til rett for at det kulturavhengige biomangfaldet som er utvikla seg etter mange hundre år med menneskleg bruk, vert teke vare på og skjøttast på ein god måte.

Det vil sei:

•Å fylgje skjøtselsplanane som er laga for dei ulike lokalitetane.

•Å stimulere til ein medviten og generell «ivaretaking» av artane som ein elles finn i landskapet.

(Svalheim, E. 2009).

DELMÅL 2023

For å halde vedlike det store arbeidet som er gjort til no og oppretthalde dei store biologiske og kulturhistoriske verdiane som ligg i landskapet bør ein setje opp nye delmål.

Dette er delmåla:

1. Ein skal sikre at det verdfulle biomangfaldet, kulturlandskapselement og kulturmiljø blir teke vare på og skjotta vidare for framtida. Målet er å halde areala opne, i drift og å hindre attgroing med skjøtseltiltak og beiting.
2. Målet bør framleis vera at grendene skal ha eit ope preg. Det heilskapelege landskapet er det viktig å ta vare på.
3. Ein må også i framtida halde kontroll på attgroinga. Det bør framleis stimulerast til å ta areal som er ute av hevd i bruk att. Det må leggest til rette for at det kulturavhengige biomangfaldet som er utvikla seg gjennom mange hundre år med menneskleg bruk vert teke vare på og skjøttast på ein god måte.
4. Dyretalet må haldast oppe. Gjerne aukast. Det er også ynskjeleg at fleire dyreslag beiter i kulturlandskapet, både kyr, sauer, geiter og hest.
5. Ein bør gjera meir ut av formidling og den imaterielle kulturarven som er knytt til drifta og kulturlandskapet. Dette er ein viktig del av å halde vedlike det store naturmangfaldet som er knytt mennesket sin bruk av landskapet gjennom lang tid. Det er mykje kunnskap som ligg i dei handborne arbeidsmåtene. Ein kan halde kurs, vise fram gamle og tradisjonelle driftsmåtar og arbeidsteknikkar. Museet bør ha ei nykjelrolle i formidlinga av dette, gjerne i saman med grunneigarar, lag eller organisasjonar som har interesse av dette.
6. Ein skal sikre at dei kulturhistoriske verdiane vert tekne vare på gjennom restaurering, antikvarisk istandetjing og vedlikehald.
7. Å ta vare på og utvikle heilskapen i landskapet som sikrar området sitt særpreg. Stimulere til bulyst og eit landbruk som tar vare på heilskapen og verdiane i

“ Ein bør i endå større grad synleggjere og formidle verdiane i kulturlandskapet ”

UKL Rygnestad og Flateland.

8. Tiltak som vert sett i gong i UKL Rygnestad og Flateland bør vera viktig for tilhøyrrighet og trivsel for både fastbuande og dei som besøker stadene.

Det vil sei:

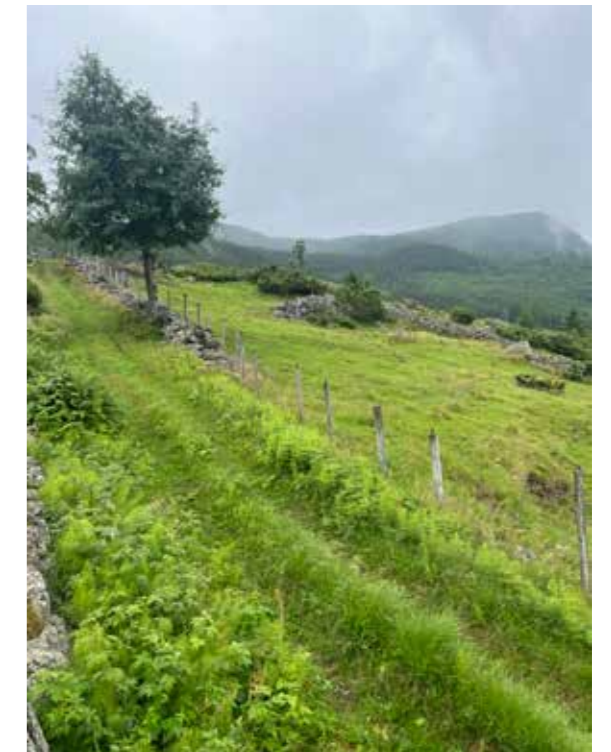
- Å fylgje skjøtelsplanane som er laga for dei ulike lokalitetane.
- Ein bør vurdere nokre reetableringar av lokalitetar som har gått ut. Og t.d. reetablere ein tradisjonell kornåker som har vore eit viktig element i landskapet tidlegare. Dette er viktig for mosaikken som landskapet ber preg av, og som også er viktig for det biologiske mangfaldet.
- Ein bør i endå større grad synleggjere og formidle verdiane i kulturlandskapet. Å utarbeide ein «landskapsbiografi» for området vil vera til hjelp til dette. Ein bør også lage ein plan for formidling, både for grunneigarar og besøkande.

KORLEIS NÅ MÅLA

For å nå måla bør ein:

- Sikre ei organisering som gjev ei føreseieleg og langsiktig forvaltning av UKL Rygnestad og Flateland. Opprette ei koordineringsrolle som kan hjelpe med motivering, organisering, formidling, søknader m.m.
- Halde på ei arbeidsgruppe som sikrar at både grunneigartilhøvet og fagleg kompetanse kjem til syne.
- Forankre omsynet til UKL i kommuneplanen.
- Utarbeide planar, kartlegging og registrering av artar og kulturhistoriske verdiar som verktøy i den vidare forvaltninga. Til dømes å utarbeide beiteplan over området, utarbeide ein landskapsbiografi som dokumenterer både dei biologiske og dei historiske verdiane. Og ei systematisk kartlegging og registrering av insekt, lav og sopp.
- Arbeide for å at tilskotsordningane vert mest mogleg føreseielege, og som sikrar vedlikehald, restaurering, skjøtsel og formidling av prioriterte tiltak. Årlege tiltak bør det avsetjast midlar til, og erfaring viser at det har vore nyttig å ha ein «pott» til fellestiltak som kan gjerast utan at ein må søke. T.d. å ha eit lager av gjerdemateriell for vøling av gjerde, avsetje midlar til beitepussing osv.
- Utarbeide malar for avtaler (skjøtelsarbeid, beiting osv,.) mellom grunneigarar og andre for å oppnå best mogleg skjøtsel av området.
- Synleggjera utvalt kulturlandskap Rygnestad og Flateland som eit viktig element i bulyst, trivsel og næring i grendene her og at det også er viktig for kommunen elles å ta vare på dette området som UKL.

“ For å nå måla bør ein sikre ei organisering som gjev ei føreseieleg og langsiktig forvaltning av UKL Rygnestad og Flateland ”

Den gamle vegen er eit viktig element i kulturlandskapet.

Foto: RB

INFORMASJON OM UKL PÅ VALLE KOMMUNE SINE HEIMESIDER (01.10.2023):

Rygnestad - Flateland er eit av 51 (i 2023) utvalde kulturlandskap i Norge.

Kommunen mottek, forbereder søknadshandsaming og fatter vedtak. Ordninga med Utvald kulturlandskap (UKL) vart frå 1. januar 2020 overført til kommunen.

Tilskot til tiltak i UKL i jordbruket skal bidra til å sikre verdier knyttet til kulturlandskap, biologisk mangfald, kulturminne og kulturmiljø og å sikre langsiktig skjøtsel og drift.

Tilskot kan også gjevast til tiltak for næringsutvikling når dette stimulerer til utvikling eller bruk av verdiane i området. Tilskotet gjeld for tiltak innanfor Utvald kulturlandskap. Grunneigarar, privatpersonar og organisasjonar kan søkje om tilskot.

Lenke til søknadssida hos landbruksdirektoratet finn du her:

[Tilskot til utvalde kulturlandskap](#)

Kva du kan søke tilskot til:

Du kan søke tilskot for tiltak innanfor Utvalgte kulturlandskap i jordbruket, slik desse områdene er avgrensa i Naturbase.

Tiltaket skal vera i tråd med formålet med ordninga og bidra til å sikre verdier knyttet til landskap, biologisk mangfald, kulturminne og/eller kulturmiljøe, herunder sikre langsiktig skjøtsel og drift.

Hvis du ikkje sjølv eige eigedomen tiltaket skal gjennomførast på, må du ha skriftleg tillating fra grunneigar og eventuelle berørte rettighetsinnehavarar.

Tiltak må gjennomførast innan 3 år fra tilskotet blei innvilga, med mindre kommunen gjev kortare frist, eller forlenger fristen.

Rygnestad - Flateland er eit av 51 (i 2023) utvalde kulturlandskap i Norge.

Kommunen mottek, forbereder søknadshandsaming og fatter vedtak. Ordninga med Utvald kulturlandskap (UKL) vart

frå 1. januar 2020 overført til kommunen.

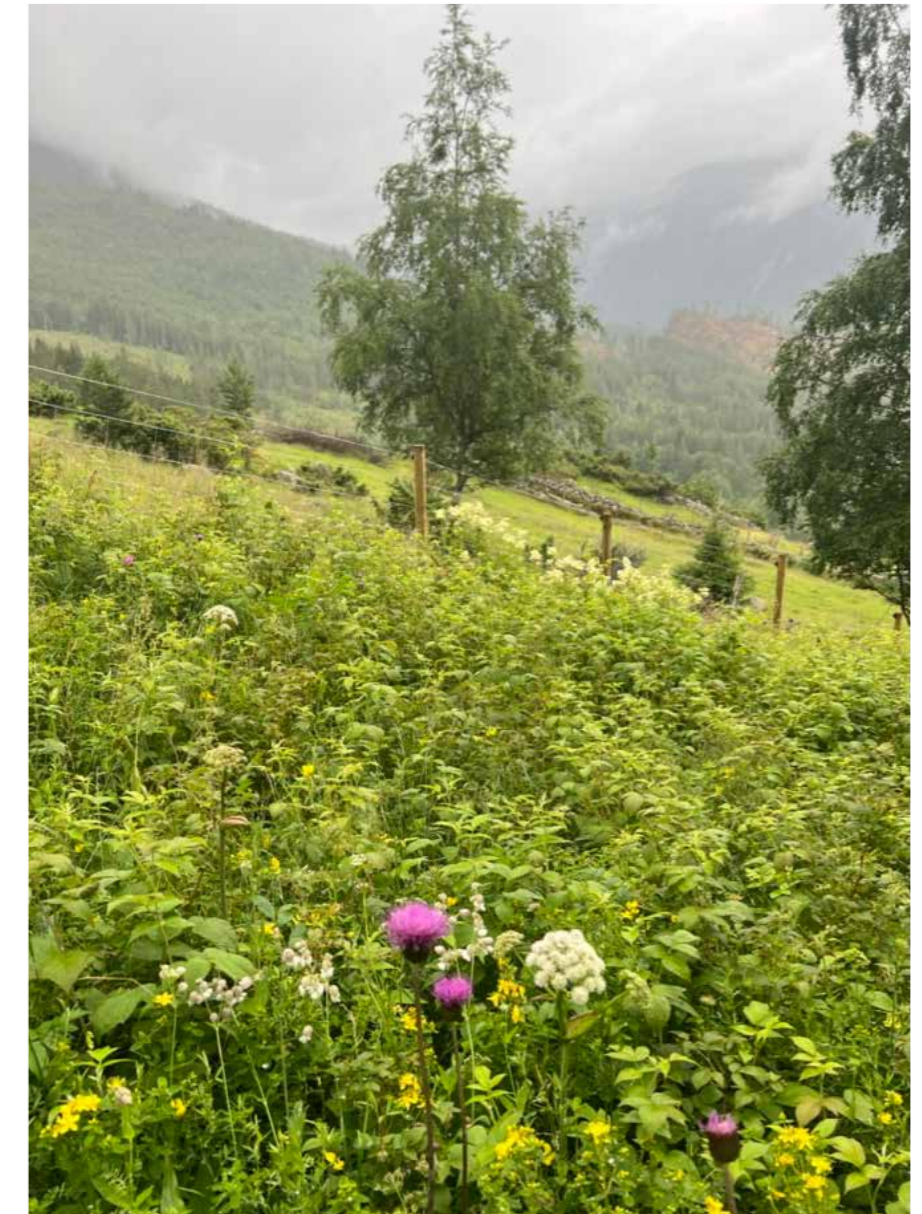
Tilskot til tiltak i UKL i jordbruket skal bidra til å sikre verdier knyttet til kulturlandskap, biologisk mangfald, kulturminne og kulturmiljø og å sikre langsiktig skjøtsel og drift.

Tilskot kan også gjevast til tiltak for næringsutvikling når dette stimulerer til utvikling eller bruk av verdiane i området. Tilskotet gjeld for tiltak innanfor UKL utvald kulturlandskap. Grunneigarar, privatpersonar og organisasjonar kan søkje om tilskot.

Søknadsfrist for tilskot i Utvalde kulturlandskap på Rygnestad og Flateland er 15.juni.

TILSKOTS-ORDNING

“Tilskot til tiltak i UKL i jordbruket skal bidra til å sikre verdier knyttet til kulturlandskap, biologisk mangfald, kulturminne og kulturmiljø og sikre langsiktig skjøtsel og drift.”

Ein føremiddag i yr og skodd på Rygnestad. Firkantperikum, kvitbladtistel, sløkje, engsmelle, mjødurt m. fl.. i fin samling. Eit av områda som ikkje har vorte beita eller slått.
Foto: RB

KVA DU KAN SØKE TILSKOT TIL:

Du kan søke tilskot for tiltak innanfor Utvalgte kulturlandskap i jordbruket, slik desse områdene er avgrensa i Naturbase.

Tiltaket skal vera i tråd med formålet med ordninga og bidra til å sikre verdier knyttet til landskap, biologisk mangfald, kulturminne og/eller kulturmiljøe, herunder sikre langsiktig skjøtsel og drift.

Hvis du ikkje sjølv eige eigedomen tiltaket skal gjennomførast på, må du ha skriftleg tillating fra grunneigar og eventuelle berørte rettighetsinnehavarar.

Tiltak må gjennomførast innan 3 år fra tilskotet blei innvilga, med mindre kommunen gjev kortare frist, eller forlenger fristen.

<https://www.landbruksdirektoratet.no/nb/jordbruk/ordninger-for-jordbruk/tilskudd-til-utvalgte-kulturlandskap-i-jordbruket?openStep=5da5f173-042f-43d0-b209-816f0259d9a7-0%C2%BB>

GARDSHISTORIE

RYGNESTAD OG FLATELAND

RYGNESTAD OG FLATELAND I HISTORIEN

Rygnestad har ei lang historie med busetnad og gardsdrift. Det er gjort funn av spjot og sverd som er datert til 900 talet (Ryningen, A. 1987), og på Flateland ligg eit av dei største gravfelte i Setesdal frå før-kristen tid. Det er ikkje slege fast kor gammalt det er, men ein meiner at det er frå vikingalder eller eldre (Larsen, Jan H. 1981). Gravfeltet på Flateland er på minst 20 haugar, med truleg fleire graver mellom haugane.

Fleire av desse gardane har hatt kontinuerleg drift i fleire hundre år. Nokre av plassane vart fråflutt på slutten av 1800-talet, som Krone og Drenkadøl, andre på 1930 talet som Slengen. Desse grendene er difor bilete på endringa og utviklinga av landbruket og kulturlandskapet over lang tid.

Dei stabile økosystema som kulturpåverka marker som slåtteeenger er, gjev oss eit bilete bakover i tida. Dette er også førekomsten av solblom eit vitne på. «Solblom er ein sjelden skiljeart for slåttemark eller beitemark i tradisjonell hevd med lang og samanhengande drift» (Svalheim, E. 2019).

Sidan ein i skjøtsel og restaurering av kulturlandskap tar utgangspunkt i korleis drifta har vore over lang tid, er det ulike kjelder ein kan nytte seg av for å finne korleis denne drifta gjekk føre seg. Difor er gardshistoria både interessant og relevant i høve til skjøtsel og vedlikehald av kulturlandskapet.

“Fleire av gardane har hatt kontinuerleg drift i fleire hundre år”

Rygnestadloftet er ein av dei freda bygningane i UKL-området. Her er også den kringliggjande slåttemarka slege.
Foto: RB

Den fyrste utskiftinga var kring 1872-1873 på Flateland og ti år etter på Rygnestad, 1888-1889. Den siste utskiftinga var frå 1944 -1950. Då vart bruk og eigedomsgrenser endra og skifta, og nokre tun og gardar vart til og med flytt. Siste utskiftinga var i 1944-1950.

I jordskiftedokument frå den tida finn ein både protokollar, kart og anna som skildrar areala og deira brukspotensiale. (Gjerdåker, B?. 2002). For grendene Rygnestad og Flateland er mykje av dette også skrivne om og skildra i Valle gards- og ættesoge. (Ryningen, A. 1987).

Gardshistorien til dei ulike gardsbruka gjev eit godt bilete på korleis drifta var, kva som vart dyrka, kor dei ulike teigane var og kor mykje utbyte det gav. Også statistikk over husdyrhaldet kan ein finne i historiske arkiv.

I løpet av den lange tida det har budd og drive folk her, har det skjedd mange endringar. I landbruket har dei siste 200 åra gått gjennom fleire store «hamskifte». Frå bruken av handreiskap, til hestereiskap og vidare kunstgjødsel og motordrivne maskiner. Reiskapen var tilpassa landskapet, og etterkvart vart landskapet tilpassa reiskapen. I desse grendene vil ein finne spor etter alle desse endringane, og kanskje kan ein få fram dei særmerka dei ulike tidsepokane har ved å vera meir bevisst dette i skjøtselarbeidet.

Rygnestad og Flateland har både kontinuiteten og tidsdjupna til vera formidlarar av historien, både til folka og landskapet. Og det artsmangfaldet ein ser i dag er biletet av dette.

Pedersen, Dramstad og Puschman skriv i artikkelen «Landskapsbiografi - et nyttig verktøy i forvaltningen av Utvalgte kulturlandskap» (2023):

«I alle landskap foregår både natur- og kulturprosessene nærmest kontinuerlig, og disse skaper i sum små og store endringer over forholdsvis kort tid (Strandli, 1983). Ved en forvaltning av særlig verdifulle kulturlandskap, der «fokus er å bevare landskapets historiske alder» (Austad & Hauge, 1987), er det derfor viktig å avdekke når, hvordan og hvorfor ulike endringer skjer - både i fortid, nåtid og fremtid. Bevaring av både biologisk mangfold og kulturverdier i verdifulle kulturlandskap forutsetter en forståelse for at det dreier seg om forvaltning av økosystemer med dimensjoner i både tid og rom. Kulturmarkenes økosystemer er påvirket både av dagens og tidligere tiders bruk og omgivelser. Ved skjøtsel må vi ta hensyn til det» (Puschman, O., Pedersen, C., Dramstad, W. 2023)

Når ein les gards- og ættesoga for gardane i Rygnestad og Flateland, finn ein både fakta som er henta frå gamle uskiftingspapir og kart og søger om alle menneska som oppigjennom har hatt tilhaldstad og levebrød frå gardane her.

Også dei mange historiane gjev oss innsikt og eit bilete over korleis tidene var frå 1600 og framover. Det er mange enkeltlagnader, og det vitnar om gode tider og dårlege tider. Om barnedød, tæring og utvandring til Amerika. Fleire av gardane og plassane har vore på sal eller gått frå slektsledd til slektsledd. Me finn familiar som har budd fleire stader og bruka fleire gardar. Det var urolege tider, som vitnar om både naud og leiting etter levebrød.

Nokre av gardane har hatt kontinuerleg busetjing sidan før 1600 og fram til i dag. Truleg før det også. Somme av bruka har vore i same slekt si eige i fleire hundre år. Andre har vore på sal og hatt mange ulike familiar og huslydar. Nokre viser korleis husmannsplassane vart bruka, andre plassar vart sjølveigde bruk.

versikta over husdyr og sånad viser kva dyreslag og kor mykje som vart dyrka. Det var både hest, kyr, sauer og geiter på gardane. Beite på heia og i innmarka vart regulerte av reglar og avtaler. Også ferdsel over innmark. Frå 1860 viser oversiktene at det vart dyrka bygg på kvart bruk, også på plassane som Drenkadøl og Krøne. Og jordeple var sjølvstakt viktig i desse grendene som elles i landet. Det var kverner og sagbruk. Heia gav det meste av vinterføret, og støyldrifta var ein sjølvstakt del av gardsdrifta.

Det biologiske mangfaldet me ser i dag er spor etter alle desse menneska som har levd her i samspel med naturen og ressursane kring dei.

Desse spora er som ei historiebok å sjå i, og det finnast både skriftlege kjelder og munnlege fortalde søger og segner som utfyller det me framleis kan sjå restane av i dag.

Gamle tun på Rygnestad.
Foto: RB

Lav og mose i naturbeitemark.
Foto: RB

SKILDRING AV RYGNESTAD OG FLATELAND I 2009 (SVALHEIM, E. 2009) :

Tidligere drift:

De gamle hovedbruka i Rygnestad hadde opprinnelig tuna sine relativt samla oppe i bakkene mellom Brokkås og Rygnestadåni, på om lag 450 m.o.h. Dette har endra seg da noen nye bruk har og kommet til i nyere tid, slik at bosettingen i dag ligger mer spredt.

Det samme er tilfelle på Flateland der også de eldste bruka ligger noe oppe i bakkene (på ca 400 m.o.h.) på begge sider av Lisleåa. På begge sider av rv 9 derimot, på de flate moene, finner vi de yngre bruka og husene. I merknadene i forbindelse med matrikkelarbeidet i 1723 nevnes det at Flateland hadde skog til husbruk og gode støler. Det var og flomkverner til husbruk, og gården er lett-dreven men utsatt for "frost og skin".

Gårder som ender på -land kan i enkelte tilfeller ha blitt rydda under folkevandringstida (ca 400-600 e.Kr.), men flesteparten av de blei kanskje rydda mellom 600 og 1000. På Flateland, ca 150 m sørøst for krysset mellom rv 9 og Rygnestadveien ligger det et stort gravfelt med ca 40 gravhauger av ulik størrelse og form.

Utskiftningen: Første utskiftningen i Rygnestad blei påbegynt i 1888 og avslutta i 1890. Under denne utskiftningen blei det bl.a. gjort avtale om hvordan en skulle utnytte felles beiteskog. Den sørligste beiteskogen mellom Rygnestadåne og heiemarka på Sygard Homme skulle bare brukes til vår- og høstbeite for storfe ("storkræuri"). Hestene og "småkræuri" (sau og geit) skulle ha beitet sitt nord for Rygnestadåne. Fikk derimot hestene for lite beite sammen med småfeet, kunne de gå sammen med kuene sør for elva. Utskiftningen forteller og i detalj om hvor mange gjeterer som trengtes i de ulike beiteområdene, og hvordan en styrte buskapen med oppsatte gjerder. Videre blei det avgjort i utskiftningen at en skulle flytte hjem fra heia 30. august hvert år.

Om lag 1/3 av innmarka på Rygnestad var vass-sjuk og kunne ikke dyrkes uten ei stor hovedgrøft og mindre sidegrøfter. For at disse grøftene skulle få det nødvendige avløpet, blei grunneierene pålagt å utvide og senke utløpet i Rygnestadåne i ei lengde på ca 100m. Dette arbeidet skulle være fullført innen tre år etter at utskiftningen var fullført. På Flateland var den første utskiftningen noe tidligere: 1872- 1874. Under denne utskiftningen ble bl.a. felles teiger, utmarksslåtter og støler delt. Videre blei hus på enkelte av bruka flyttet, og det blei gjort nye avtaler for bruk av veier og driftveger.

Oppdyrking av Rygnestadmyra: Nede på sletta i Rygnestadgrenda, der det er store og flate jorder i dag, var det fram til 1930-tallet et sumpområde. Opprinnelig var det et meanderende bekkeleie her. Dette blei rettet ut og steinsatt etter en utarbeid grøfteplan. Det meste av arealene nede på sletta blei m.a.o. først tatt i bruk etter dreneringen av Rygnestadmyra på 1930-tallet. Kanskje blei de tørreste arealene i sumpområdet slått forut grøftingen, men i hovedsak utgjorde de nyttbare innmarksarealene på Rygnestad bakkene og hellingene som lå nord og opp fra myrområdet.

Fulldyrka mark: I Rygnestadgrenda var det vanlig å fulldyrke med bygg så langt opp i bakken det lot seg gjøre. I dag er tidligere kornarealer/potetåkre kultureng eller naturbeitemark. Rygnestadgrenda. Den siste skurtreskeren tresket på 1960-tallet i Rygnestad. Det var nede på sletta /Rygnestadmyra. Oppe i bakkene var det jamt slutt med korn dyrking etter krigen.

Slåttearealer: De øvre delene av nåværende naturbeiter var tidligere slåttemarker.

Slåttemarkene lå på oppsiden av byggåkrene. Innmarksslåttene lå der det ikke lot seg fulldyrke og lå gjerne som en sone mellom kornåkrene og beiteskogen på oppsiden.

Beiting: På våren og høsten beita dyra i skogen på oppsiden av slåttearealene og innmarksarealene på Rygnestad. Storfeet beita syd for elva og hestene og småfeet beita nord for elva. En dro på heia vanligvis ved St. Hans, alt etter som hvordan beitet var, og kom tilbake 30.august. På Flateland var det også noe tilsvarende; nær alle bruka hadde felles beite i heimeskogen. Kuene blei stort sett styrt, mens sauer og geiter blei gjeta. På de fleste bruka tok de kuene hjem om kvelden, kun et av bruka på Flateland hadde vårfsøs.

Stølene: Stølene til både Flateland- og Rygnestadbruka ligger i området ved Store og Lille Bjørnevatn i heia nord for gårdene. Det er en rekke støler i dette området. Det var vanlig å sitte på heimestølen ved Lille Bjørnevatn ei ukes tid eller fjorten dager om våren, og så flytte en østover til Stølene v Store Bjørnevatn tre dager etter jonsok. På seinsommeren var en så atter en fjorten dager på heimestølene før en kom til bygda igjen i slutten av august. Flere av stølene til Rygnestad- og Flatelandbruka er sannsynligvis "ødegarder" etter Svartedauen. Om stølen Hjåmestøyl forteller Ryningen (1987) at her sluttet en med beiting i 1839. Det var så gode slåtter rundt denne stølen at en ikke ville la buskapen beite der. Utmarksslåttene ellers var for det meste ved Store og Lille Bjørnevatn (rygnestadbruka) og i østenden av Store Bjørnevatn for Flateland bruka. Mye av høyet/vinterføret kom fra heia. Hvert bruk slo gjerne en 40-60 lass på heia. For bruka på Flateland er det oppgitt i 1939 å være 470 daa med utmarksslått, mens det i 1949 var redusert til 170 daa Heieslått og den tradisjonelle stølsdrifta blei det slutt med i 1950-åra. Etter dette har utmarka og stølsområdene stort sett blitt brukt som beiteområde for sau.

Gjødsling: Kulturengene blir gjødslet normalt. Også deler av de ekstensive beiteområdene har blitt gjødslet noe med fullgjødning på våren. Dette må imidlertid regnes som svak grad av gjødsling.

Nyere drift: Rygnestad: pr 2009 er det som nevnt drift med sau på to av enhetene i Rygnestad; på Oppistog og på Nordstog/Utigard (Hallvard O. Rygnestad eier og driver også Utigard gnr 24 bnr 17). Totalt var det i 2009 i Rygnestadgrenda ca 120 vinterføra sau, da begge besetningene har nå ca 60 vinterføra hver. Fra 2010 vil det være kun en besetning på 60 dyr igjen. Antall sau er dermed drastisk redusert de siste årene, da besetningen til Støle på Oppistog har redusert fra 175 til 0 vinterføra dyr på få år. Det har vært i hovedsak disse to driftseiendommene som har drivi størstedelen av innmarksarealene i Rygnestad, med unntak av arealene i Slengen og Krone som beites av sau fra Flateland og ungdyr utenfra beiter innmarksarealene på Øyne. Fram til 2009 ble mye av innmarksarealene på Nistog drevet av Støle på Oppistog, mens Åreholti, og kulturengene på Nordigard drives av Rygnestad på Nordstog.

På Flateland er det kun en besetning på ca 70 vinterføra dyr igjen. Disse eies av Ånund H. Flateland.

Det meste av innmarksareal på både Flateland og Rygnestad, brukes i dag til grasproduksjon. Der marka lar seg enkelt fulldyrke med dagens maskiner er det kulturenger. Dette gjelder selvsagt jordene nede på slettene, samt de slakeste og nedre delene av bakkene. Resterende innmarksareal er naturbeiter og har de fleste steder fram til nylig blitt beitet vår og høst av sau.

Gjødsling: Tidligere når det kun blei benytta husdyrgjødsel var denne i hovedsak forbeholdt den dyrka jorda, dvs der det var bygg og poteter.

Arealer ute av drift: Mye av innmarka holdes i hevd i Rygnestad takket være bruka som fortsatt har drift med beitedyr. Noen av de mindre bruka, samt enkelte teiger her og der er ikke i bruk. Arealene til Setesdalsmuseet, og det meste av innmarka til Leitet (gnr 24 bnr 18) og delvis Skogheim (gnr 23 bnr 13) er ikke i bruk i dag. På Øyne (gnr 24 bnr 1) er det foretatt mye rydding på tidligere innmarksarealer de siste årene, og storfe og hest har beitet området i perioder. På Nordigard (gnr 23 bnr 8) leies beitearealene i bakkene og foran museet bort til Hallvard Rygnestad, men "myra" som grenser til Åreholti har ikke blitt brukt på lenge. På sydsiden av Plassevegen ut til Utigard er det et beite under Nistog som ikke er i bruk. Langs Rygnestadåne og ute på øyene i elva er det mye gjengroing med lauv.

På Flateland er mye av innmarka i bruk fortsatt, enten som fulldyrka kulturenger eller som mer ekstensive beiter for sau. Følgende arealer er ikke/eller i liten grad i drift: Myrvang (gnr 25 bnr 52), deler av Holti (bruk 3), Kåvehagen (bnr 10), Hagefoss (bnr 53), Lislehage (bnr 99). På Vodden (bruk 11) har arealene hatt opphør av drift over noe tid, i 2009 ble imidlertid arealene kjørt over med beitepusser .

Kjelder:

Gards-og ættesoge Valle, band VI. Ryningen, A. 1987

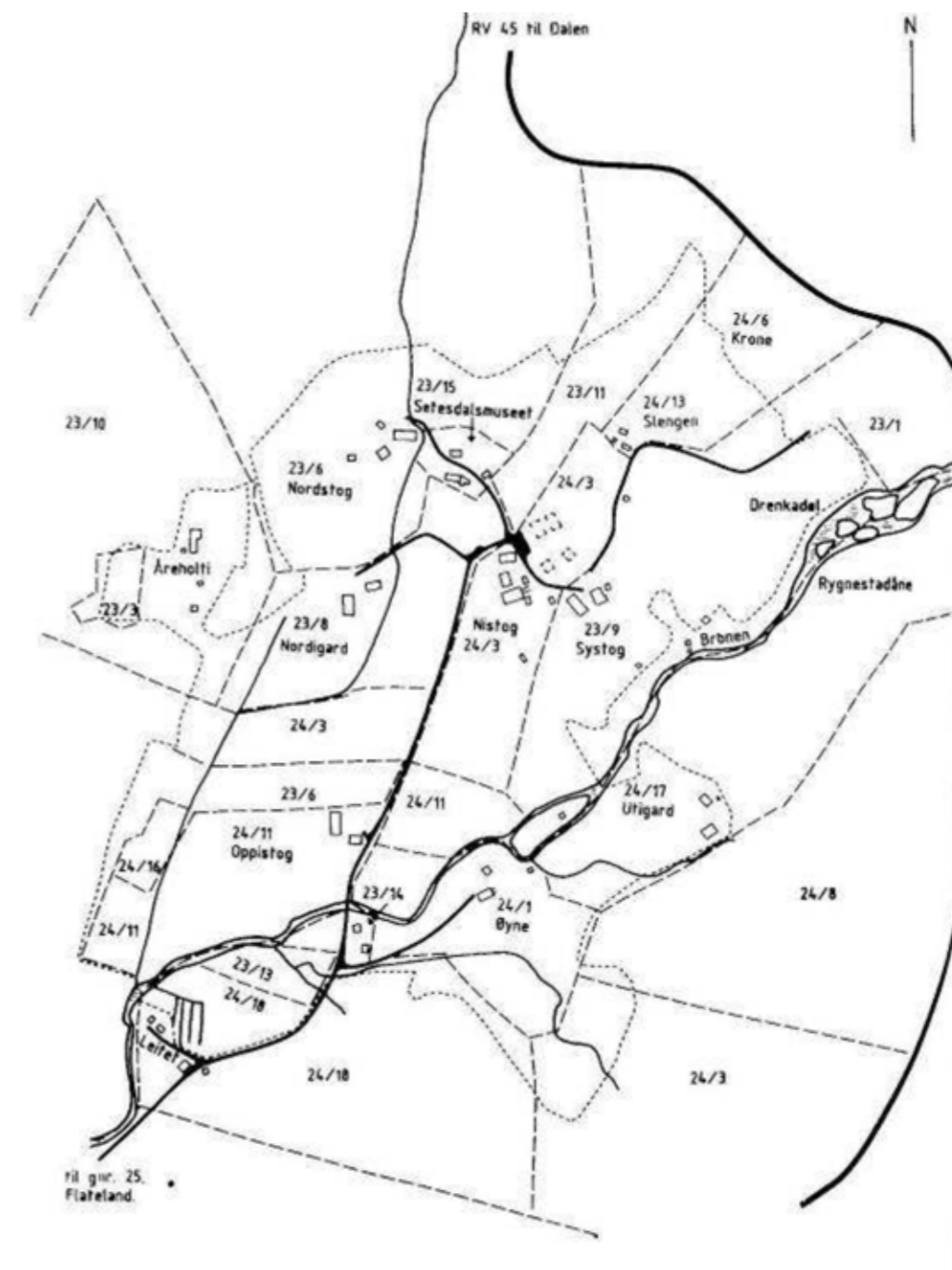
Olav H. Rygnestad og Leonhard B. Janssen pers medd.

Leonhard Jansen v Setesdalsmuseet, pers. medd.

Lav på ein tilgrodd einer.
Foto: RB

Tegninga viser gårdene som ligger under gnr. 23. Nørdre og gnr. 24 Syndre Rygnestad. Kartet er hentet fra Valle kommune, gards og ættesoge band VI (Ryningen 1987).

GARDSHISTORIE

RYGNESTAD

I Gards- og ættesoge for Valle står det mykje om historien til gardane og bruka på Rygnestad og Flateland (Ryningen, A. 1987). Me har henta opplysningane under derifrå.

BUSETJING

Rygnestadvegen tek av frå Rv. 9 på Flateland. Vegen går opp bakkane mellom Åsdokåsen og Lisleå. Lisleå vert lenger oppe kalla Rygnestadåne. Vegen vart påbryja hausten 1926, og vart ferdig 1929. Lenger opp i lia går Rv. 45 mellom Oveinang og Dalen i Telemark forbi.

Som det er skildra i den fyrste forvaltningsplanen så låg dei to hovudbruka nokså samla oppi bakkane mellom Brokkås og Rygnestadåne, i omlag 450 m.o.h.. Bruka og teigane på dei to gardane ligg ein stor del om einannen og skiljet mellom gardane er nokså kunstig. Men i matrikkelen vert det skilt mellom Gnr. 23, Nørdre Rygnestad og Gnr. 24, Syndre Rygnestad.

Noko endring vart det seinare og det har også kome til fleire småbruk, så no er busetnaden meir spreidd. Bortsett frå i nordenden er jorda på garden er ganske vide og flate, men frå dei gamle husmannplassane og oppver er det brattlendt.

NAMNET RYGNESTAD

Det er ikkje noko eintydig forklaring på stadnamnet Rygnestad. Førelekket Rygne kan vera eit oldnordisk *Rygnu- altså ei rygne, ein hofisk, eller kan også vera avleidd av Ryggr - Ryg. (Larsen, Amund B., Aust-Agderbandet av Norske Gaardsnavne).

Rygnestadgrenda.
Foto: RB

ALDER PÅ GARDANE

På grunn av at det finst gravhaugar både på Flateland og på Rygnestad veit ein at det var etablert gardsbusetjing i området allereie i jernalder. (Arkeologiske undersøkelser i Rygnestad/Flateland 2012). Det er tidlegare funne eit sverd og eit spjot på Rygnestad som bae er daterte til 900 talet. Sverdet var eit gravfunn, medan spjotet var eit lausfunn.

SKOGBRUKET

På slutten av 1600 talet og framover vart skogen ein stadig viktigare ressurs. Også byfolk nytta seg av høvet, gjerne på ein ufin måte som gjorde at bøndene kom i gjeld til dei. På Rygnestad selde oppsitjarane i 1706 Gryggjetveitskogen til Johan Vallentin Wetzell, ein provianthandlar i Kristiansand. Seinare selde enka hans skogteigen til kommerseråd Brinch, som sette sak mot bøndene året etter. Denne tapa han, og bøndene fekk medhald i at dei kunne gjera som dei sjølve ville med skogen sin. Det vart også bygd flotingsdammar i Store og Lisle Bjønnevatn.

UTSKIFTINGA 1888

I 1888 vart det utskifting av innmarka på Rygnestad. I samband med denne kom luteigarane også til korleis dei i framtida skulle nytte den sams buskogen. Den syndre delen, mellom «Kværnaaen» (Rygnestadåni) og heiemarki til Sygard Homme skulle berre brukast til vår- og haustbeite for «storkræture». Til å gjete trongst det då berre ein hjuring. Og dersom ein sett opp gjerde i grensene, trong ein heller ikkje gjete i det heile. Desse gjerda vart sett opp.

Hestane og «småkræture» skulle ha beitet sitt nordanfor Rygnestadåne.

Her trongst det to hjuringar dagleg, eller 14 hjuringar pr. veke.

Ovanfor plassen Drenkadøl skulle det setjast opp eit skiljekve for sauene. Dersom hestane fekk for lite fôr saman med småfêet, måtte dei gå saman med kyrne sør for elva. Det vart også avgjort at bøndene i framtida skulle flytje

Her trongst det to hjuringar dagleg, eller 14 hjuringar pr. veke.

Ovanfor plassen Drenkadøl skulle det setjast opp eit skiljekve for sauene. Dersom hestane fekk for lite fôr saman med småfêet, måtte dei gå saman med kyrne sør for elva. Det vart også avgjort at bøndene i framtida skulle flytje heim frå heia 30. august kvart år.

Omlag 1/3 av innmarka på Rygnestad var vassjuk jord som ikkje kunne dyrkast utan ei stor hovudveite og fleire mindre sidegrøfter. For at desse skulle få eit godt nok utløp, vart luteigarane pålagde å utvide og søkkje ålaupet i Rygnestadåne i ei lengde av omlag 100 m. Dette arbeidet skulle vera ferdig 3 år etter at uskiftinga var ferdig (1891).

I utskiftingsdokumenta er det også skildra korleis vegen skulle gå. Til Åreholti skulle det gå ein 2 meter brei vege frå hovudgardsvegen. Etter denne vegen måtte det ikkje drivast kræture, dei måtte leiest i band slik at dei ikkje skulle gjera skade. Også til Krone skulle det gå ein 2 meter brei veg frå høyskogvegen på nord-vestsida av Drenkadøl. Eigaren av Krone skulle også ha rett til ein gangsti til kverna si ved elva gjennom Drenkadøl.

Eldre bjalkeskot (berg eller skrentar der ein «skaut» tømmeret nedover frå) på innmarka måtte berre brukast når jorda var klaka og snødekt. Det same galdt køyring av tømmer og ved på innmark.

Ei ny utskifting av innmark og støylsmark vart slutta 1950. I samband med denne måtte bonden i Oppistog (Syndre Rygnestad bnr. 11) flytje tunet

sitt. Også nokre av høyløene på innmarka måtte flytjast. Utskiftinga av heia vart slutta i 1954, med overutskifting same året. Eigedomstilhøva vart mykje meir oversiktlege enn før då det var mykje sameige og hopehav på mange vis.

Beitet heime var sunnafor Rygnestadåne for kyrne og nordanfor for småfêet og hestane. Frå gamalt av var det ikkje vårffjos på Rygnestad, men Krone og Åreholti fekk seg opp vårffjos.

STØYLAR, KVERN OG SAGBRUK

Støylane låg i kvervet ved Lisle og Store Bjønnevatnet. Fleire av desse støylane er gamle gardar, som vart lagt øyde under svartedauden. Ein reiste vanlegvis til støylen kring jonsok, og sat der til 30. august. Slåttene (utmarkslåttene) var for det meste ved Store og Lisle Bjønnevatn, og mykje av høyet kom frå heia. Nistog (Syndre Rygnestad, bnr. 3) slo gjerne 40 lass eller så på heia, og det kunen vera noko liknande for dei andre bruka. Heieslåttene vart det slutt med i 1950 åra.

Kvernhusa stod i Rygnestadåni. Det står att eit som høyrer til Nistog, medan dei to som høyrer til Systog og Krone «held på å dette ned» (er noko restaurert??). Nordstog hadde kvernhuset sitt i bekken som renn ned sør for husa der.

I Rygnestadåni syner også restane etter ei sag. Ein trur kanskje at detet er saga som Torkjell Mikkelsen på Syndre Rygnestad (bnr.11) fekk løyve til å setje opp i 1835.

FAKSE RYGNESTAD

På Rygnestad var det også ein fakse. Ein fakse var ein slags

mannsfigur av tre eller stein som høyrde til garden.

I Gamalt or Sætesdal står det: «Faksi Rygnestad va likning av mennesjin. Hovui va flatt upp-å. Der halsen møtte bulè va`n kragji. Neiri luten va trikanta å me trju hól igjennom, so dei kunna fest`an at veggjé me nagla. Stó`an på padé va`an so hág, at det va laglagt tak`a ølskål av hovdé me høndinn', itt du sat jamsis`an». (Skar, J. 1997).

Den fyrste personen me kjenner til på Syndre Rygnestad er Ulv Olsson på tidleg 1500-talet. Han gjorde ein handel med ein Kjetil Tarjeisson i 1512, som etterkvart vart eigar av både Syndre og Nørdre Rygnestad. Det ser ut som at dei to sønene hans vart sitjande på kvar sitt bruk.

GNR. 23 NØRDRE RYGNESTAD

Frå 1593 skatta Nørdre Rygnestad som fullgard. I 1661 takserte Landkommisjonen Nørdre og Syndre Rygnestad samla, og det står der at dei har 3 slåttestøylar med ei årleg avling på 10 høyllass, 1 seterstøyl, fiske til 6-7 net 1-2 mil til fjells, ikkje skog anna enn til husbruk og 2 flaumbekker til å drive kvernane. I 1670 vert det skrive at garden hadde fureskog nok til ved, 2 flaumkvernar, fjerdeparten i eit fiskevatn og halvannen slåttestøyl der det kunne avlast 5 lass høy i året. Garden vart skildra som «tungdriven og utsett for frost og skin». Men med godt beite og god skog. (Ryningen, A. 1987).

Det har sete sjølveigde bønder på Nørdre Rygnestad så lenge ein kan sjå. Garden vart delt i 1611, og det vart då to bruk. Det største bruket vart delt på nytt i 1640 slik at det vart tre bruk i alt. Frå omlag midt på 1800 talet og frametter vart det fleire frådelingar, og fleire småteigar, og i 1981 var talet på bruksnummer 49. Det har også vore i alt 4 husmannsplassar knytt til garden.

Av garden Nørdre Rygnestad, Gnr. 23, kjem desse bruk:

Gnr. 23/ bnr. 3: Åreholti, Gnr. 24 / bnr. 4: Borkebu, Gnr. 23/ bnr. 5: Haugelandslåtta, Gnr. 23 / bnr. 6: Nordstog, Gnr. 23 / bnr. 7: Røne, Gnr 23 / bnr. 8: Nordigard, Gnr. 23 / bnr. 9: Systog

Loftet i Nordigard Gnr. 23/ 8 vart gjeven til Kristiansand folkemuseum i 1923. Setesdalmuseet overtok garden i 1952 med stogehus og uthus. Garden vert no kalla Rygnestadtunet, og det er Setesdalsmuseet som eig og driv denne.

Loftet på Rygnestad er kjent for det kraftige dimensjonane i tømmeret som er brukt.
Foto: RB

Av lokalitetane som er nemnde i skjøtselplanane for UKL tar me med litt om historien nokre av bruk og plassane som høyrer til.

GNR. 23/BNR.3 ÅREHOLTI

Nørdre Åreholti Gnr. 23 / bnr. 3 og Heimre Åreholti Gnr. 23 / bnr. 10 Nilsson, A. og Thylén, A. 2023. Skjøtselsnotat for Åreholti, Valle kommune, Agder fylke. Oppfølging av tradisjonell slåttemark. Biofokus rapport 2023-061. Stiftelsen Biofokus. Oslo. Lokaliteten har fått lokal verdi (C-verdi) og har dermed ikkje status som utvald naturtype pr. i dag.

Åreholti nord. NINFP2210082402. Slåttemark. Verdi C.
Åreholti sør. NINFP2210082403. Slåttemark. Verdi C.

Namnet Åreholti kjem av treslaget or. Heimre Åreholti låg vest for det nye tunet på Nordigard (bnr. 8). Men den fyrste huslyden ein trur var her, var Knut Tarjeisson som kom med kona Kornelia og born frå Lårdal i Telemark. Det vert skrive i gards- og ættesoga at Knut hadde der kjøpt seg ei sag. Ein veit ikkje kor det vart av huslyden.

HEIMRE ÅREHOLTI GNR. 23 / BNR. 10

Dei neste som kom til Heimre Åreholti var Svein Gyleikson og Birgit Gunnarsdotter Flateland. Dei hadde budd fleire andre stader før dei kom til Rygnestad kring 1849. Svein sine foreldre kom frå Åseral og kom til Setesdal. Far hans døydde som husmann på Ose, medan mora levde til 1864, då budde ho på Austad. Svein var hattemakar. I Gamalt or Setesdal (Skar, J. 1997) står det: «Hattane var det utanfjells folk som gjorde. Svein Gylaugsson var so god ein hattemakar- han var or Åseral. Han gifte seg i Hylestad; so husa han på Rygnestad i «Orekroko». Men han vart inkje gamal. Han var nord til «den vise kåna i Stavang»; då spådde ho at han

Åreholti ligg lunt og fint til.
Foto: RB

skulde druknast; når huset var ferdig. Og det gjekk so. Han druknast med Dale». Også eldste son til Svein, Gyleik, som budde i Heimre Åreholti ei stund etter far sin, var hattemakar.

I 1865 fødte Gyleik og kona 2 kyr og 3 geiter. Dei sādde ei halv tunne bygg og sette 1 tunne jordeple.

Gyleik var gift to gonger, den fyrste kona, Gunvor, og dottera på 2 år døydde med berre nokre dagars mellomrom og vart gravlagde same dagen i 1863. Eit par år tidlegare hadde dei mista sonen på berre eitt år. I 1865 gifte han seg med Gunhild Torjusdotter Rygnestad, og dei fekk 3 born, to gutar og ei jente. Båe gutane døydde som små, og det var berre den eine dottera som vaks opp. Ein gong mellom 1870 og 1875 reiste familien til Amerika.

Og det vart nye folk i Åreholti. Mikkjel Torkjellsson Rygnestad og Gunhild Arnesdotter Flateland. Mikkjel kom frå Syndre Rygnestad, bnr. 11; Oppistog. Dei vart ikkje verande i Åreholti, men reiste til Bykle ein gong før 1885. Så veit ein ikkje av at det var folk i Åreholti før Olav Olsson frå Systog (bnr. 9) kom hit. Han var gift med Jorunn Knutsdotter Tveiten og hadde 7 born som alle var fødd i Åreholti. Den nest yngste dottera, Helga, som var fødd i 1911, budde her fram til omlag 1984. Eldste barnebarnet til Olav Olsson var delvis vakse opp i Åreholti, fekk

Åreholti. Her er det rydda kantsoner og det er ei fin slåttemark ned bakken.
Foto RB

Då gjekk eigedomen til Olav Olsson i Systog som i 1913 åtte både Heimre og Nørdre Åreholti, og eigedomen vart då rekna som eitt bruk. I 1865 budde det to huslydar i Åreholti, ein på kvar plass.

skøyte på eigedomen i 1969. Men det har ikkje vore fastbuande sidan Helga budde her.

NØRDRE ÅREHOLTI GNR.23 / 3

I 1831 fekk Gunnar Mikkelsen Rygnestad husmannsetel frå Nørdre Rygnestad bnr. 6 som skulle vare ut si eiga og borna si levetid.

Husmannen skulle ha beiterett for kræture sine og skulle gjete kvar 6. dag eller 6 veker i året. Han skulle også ha støylsrett, mot å vera med i vedlikehaldet av buene. Han kunne slå 20 vinterlass høy på heia, og han skulle ha rett til hustømmer og ved. Plassen skulle falle attende til bruket saman med halvparten av husa. Gunnar kjøpte seg seinare eit anna bruk i Valle, og Nørdre Åreholti vart selt i 1841 for 100 spesidalar til Olav Arnesson. Han vart då den fyrste sjølveigaren i Åreholti. Nokre år etter vart bruket selt og vidarestelt til Torjus Såvesson Åmli i 1847. Bruket vart då selt for 180 spesidalar, og i 1857 vart det på nytt selt, då for 200 spesidalar. Det var Arne Niklosson som kjøpte det. Han døydde ugift i 1864.

Ned mot kanalen er det fuktigare område med starr og myrgrasartar.
Foto RB

GNR. 23/BNR.6 NORDSTOG

Bruket ligg litt nord for Rygnestadtunet. Garden Nørdre Rygnestad vart delt i 1636, og Nordstog var eit av dei frådela bruka. Fyrste brukaren var Dreng Åsmundsson Rygnestad. Han var son av Åsmund Torleivsson Rygnestad, som også vert kalla Vonde-Åsmund og det finst mange soger om. Dreng hadde også ein bror, Torleiv, som var brukar på bnr. 8, Nordigard, det som no høyrer til museet.

Det kan sjå ut som at det var ein lang og drug konflikt mellom dei to brørne på desse bruka, når ein les i Gards- og ættesoga til Ryningen (1987).

Mellom anna var det ei lagtingsak der Dreng Åsmundsson stemna bror sin Torleiv for å ha hindra han i å bruke den beste åkeren. Det står at det hadde Torleiv gjort "med wold", og at det oppstod slagsmål om enga, der Dreng vart slegen både "blodig og blaa".

I denne saka fortalde Dreng at den tid han og Torleiv saman med mor si bruka kvar sin halvdel av garden, fødte dei 12 kyr og 8 "kyrlag i smålog", 2--3 kviger og hest. (Eit kyrlag var ei betegnelse for normalverdien av ei lytefri, 3--8 år gamal kyr som hadde hatt minst ein kalv. For småfe var vanlig regnemåte over heile landet: 1 kyrlag = 6 sauer/geiter. (<https://lokalhistoriewiki.no/wiki/>)).

Brukarsoga til dette bruket framover er lang og mangfaldig. Og bruket har vore i slekta til dei som no bur der i lang tid.

Rygnestadtunet, Nordigard, der ein skimtar låven i Nordstog i raudt bak.
Foto RB

I 1851 var det dela frå fem parsellar. Dei frådela teigane var Røta ; Borkebuskogen, Gryggjetveitskogen og "Bødne", Borkebu, Haugelandsslåtat og Røne. Desse har seinare vorte slege saman med andre bruk.

GNR. 23/BNR.8 NORDIGARD

Det gamle tunet på denne eigedomen er det som utgjer museumsgarden på Rygnestad. Tunet vart dela i frå resten av eigedomen i 1940.

Hovudbruket for Nørdre Rygnestad Gnr. 23 var her. Som nemnt for sog om Nordstog så var dei to sønen til "Vonde-Åsmund" ueinige om bruken av teigar og arven etter far sin. Torleiv vart saman med mor si tildelt halve garden kvar. Og etter dei lange kranglane med bror sin, Dreng, fekk eldstebroren Torleiv 3/4 av hovudbruket Nørdre Rygnestad. Yngste broren, Dreng, fekk 1/4. Drte vart i 1633 lagt fram eit vitnempl om at det var fem huslende på Rygnestad: Den nordre garden, den syndre garden, Drenkadøl, Tveitan og Kaldejordet. Det synest også som at det høyrde til fleire "utplassar" til garden, både i Trydal i Bykle og i Mo og Børte i Telemark. Desse plassane var det også usemje om mellom Torleiv og Dreng og dei andre syskena. Torleiv Åsmundsson var god til å skrive. Han er også opphavsmannen til den eldste oppskrivne folkevisa som er kjend her i landet; "Tora liti". Sonen Åsmund tok over ein gong på midten av 1600. Han var også lagrettemann og kyrkjevevje. Også her er slektsoga framover mangslungen. I 1865 var der 1

Vegen inn til Rygnestadtunet.
Foto: RB

hest, 10 kyr, 16 sauer, 9 geiter og gris på eigedomen.

Dei siste som bruka her var Torleiv Knutsson Rygnestad, f. 1892. Han vart gift med Ingebjørg Torgrimsdatter Flateland. Torleiv Knutsson døydde av tæring i 1915. Dei hadde då to barn, Gyr og Tone. Kona Ingebjørg gifta seg opp att i 1917 med Torleiv Olsson Dale, og dei fekk sonen Torleiv same året. Men Ingebjørg døydde også dette året. Mannen Torleiv døydde to år etter av tæring. Eldste dotter av Ingebjørg og Torleiv, Gyro, fekk heimel til Nordigard alt i 1917 då ho vart foreldrelaus. Ho var då berre 4 år gamal, og jorda vart leig ut. I 1917 fekk konsul Gunnar E. Due og forfattaren Olaf Benneche leige eit jordstykke, det var tomta til nyloftet på eigedomen.

Leigeavtala skulle gjelde i 200 år, og årleg leige skulle vera 1 krone. Dei fekk også skøyte på loftet for kr. 12000, også det i 1917. Nokre år etter, i 1923, gav dei loftet til Kristiansand folkemuseum. I mellomtida vart både loftet, stoga og trihågloftet freda (i 1920). I 1952 fell Setesdalsmusèet skøyte på nyloftet frå Kristiansand museum.

Gyro gifta seg med Ånund Olsson Rike Rygnestad. I 1940 vart tunet delt i frå og selt til Setesdalsmusèet. Gyro og Ånund sette seg opp nye hus nedanfor det gamle tunet. I tillegg til å vera gardbrukarar var dei omvisarar på musèet i omlag 30 år, fram til 1980. I åra 1940-41 budde dei også i huset.

VONDE - ÅSMUND

Åsmund Torleivsson Rygnestad vart fødd ca. 1540, og døydde ca. 1596 (setesdalwiki.no). Det er mange historiar om han, og på folkemunne vert han kalla Vonde-Åsmund. Det er også skriva ned mykje om han, både i Gamalt or Sætesdal av Johannes Skar, Olaf Benneche har skriva triologien "Rygnestadgutten", Olav O. Rygnestad har skriva heftet "Rygnestadgutten". Og saman med loftet og det særmerkte tunet er han nemnt i mange avisartiklar opp gjennom åra.

Åsmund vart gift med Jorunn Eivindsdatter Nomeland. Det er også ei segn om at ho skule gifte seg med ein annan då Åsmund var i utlandet, Men Åsmund kom heim nett i tide og "røva brura med seg", slik at dei måtte røme til heis og bu på støyane. Det vert også sagt at han vart lyst fredlaus for dette, men han vart etterkvart lensmann og kyrkjevevje. Han var også med på kongehyllinga på Akershus i 1591, og var ein av førarane i striden som enda med at lensherren Munk vart avsett (https://www.setesdalswiki.no/wiki/%C3%85smund_Torleivsson_Rygnestad). Åsmund skulle også vera ein framifrå bogeskyttar, som få torde å nærme seg.

Sengene fortel at Åsmund var i utlandet som soldat i Den spanske borgarkrigen på 1500-talet. Det vert sagt at han hadde med seg mange skattar heim, og mykje av dette er framleis på museumsgarden. Mellom anna er det eit

På setesdalsmusèet.no les me dette om tunet:

"Nordigard Rygnestad er det mest populære museumstunet i dalen. I den eldste delen av våningshuset er det brukt tømmer frå eit hus som må ha vorte bygt ein gong før 1350, medan fjøset vart bygt så seint som på 1900-talet. Det budde folk i husa fram til 1919. Våningshuset og dei to lofta vart freda i 1923. Sidan 1940 har garden vore museum.

«Trihågloft» ved siden av våningshuset er det einaste loftet med tre fulle etasjar som er att i dalen. Konstruksjonen er heilt eineståande, mellom anna fordi tredje etasje vart bygd først!

Litt lenger ned i bakken står det såkalla Rygnestadolftet, bygt av tømmerstokkar med uvanleg store dimensjonar. Lofta var alltid i to høgder, innreidde til oppbevaring av mat nede, tekstilar og andre fine ting oppe. På Rygnestad museum er det teke vare på middelalderkunst som eigne Vonde-Åsmund etter tradisjonen skal ha hatt med seg heim frå tida som leigesoldat nede på kontinentet".

Loftet på Rygnestadtunet er verdsett for sine fine proporsjonar, svært gode handverk og materialbruk. Laftet har særleg store dimensjonar.

Loftet blei ifølge tradisjonen brukt til forsvar. Der er ei lita luke som fører til ein underjordisk gang som endte opp i holtet nokre ti-metre ovafor loftet og som ein kunne rømme gjennom.

Første etasje, bursdelen, blei brukt til lagring av matvarer. Her står også ei seng. Andre etasje var til lagring av klede, tekstilar og finare gjenstander. Etasjen har ein svalgang. På baksida er det utbygg for ein såkalt «hemmelighet», ein do som var open ned til bakken. I Setesdal er det ikkje kjent andre døme på do i utbygg i svalgang. (<https://www.setesdalswiki.no/wiki/Rygnestadolftet>). Rygnestadolftet er eit praktbygg og fungerte som statussymbol, men var i første rekke ein bygning oppført for praktiske formål. (www.setesdalsmusèet.no)

Truleg hadde Åsmund med seg mange idèar og inntrykk frå tida i Europa. Mellom anna vart det bygd eit loft inntil nyestog på Rygnestad. Loftet vert kalla "trihågloftet", og her vert det sagt at Åsmund hadde nokre merkelege påfunn: Han ville at to lange armar skulle gå ut frå gavlveggen så det kunne bera eit loftsrom. Slik vart det også bygt. "Men vekta av loftsrommet pressa armene nedetter, og om ikkje lenge laut dei stø opp romet med grove stolpar" (Berg, A. i Ryningen 1987). . Dermed bygde dei to rom til under loftet. Slik har det seg at på trihåglopet på Rygnestad vart altså tredje høgda bygd fyrst, og fyrste og andre høgda er yngre enn den tredje.

I andrehøgda i loftet heng framleis eit eineståande veggteppe datert til 1550. Våningshuset eller stovehuset, «stoga» har ei årestoge, «gamlestog» med gamal innreiing og jordgolv. Det røyksvarte tømmeret er fra før Svartedauden 1349-1350 eller helt kanskje fra 1200-tallet. Til høgre for inngangen er «nyestog». Omkring 1800 blei denne stoga bygd om frå årestoge til peis og skorstein. Skorsteinen gjorde det mogleg å bygge på ei etasje til. På framsida av våningshuset har det opprinnelig gått ein svalgang. For å få mønetaket i jamn høgde og å kunne utnytte trappegangen blei også "gamlestog" bygd på i høgda. «Nystog» blei bruka til opphold og lettere matlaging, mens "gamlestog" blei bruka til grovkjøkken. (<https://no.wikipedia.org/wiki/Rygnestadtunet>)

GNR. 23/BNR.9 SYSTOG

I 1640 vart Nordre Rygnestad delt for andre gong. Det var då Tarjei Torleivsson Rygnestad med kone og born som budde her. Fram igjennom åra var det fleire eigarar. I 1865 var det 2 hestar, 11 kyr, 23 sauer og 11 geiter i Systog. Dei sådde 4 tunner bygg og 2 tunner jordeple. Ti år etter var buskapen 1 stut, 7 kyr, 2 kalvar, 21 sauer og 10 geiter. Åkerbruket hadde auka; dei sette då 4 tunner jordeple, 1/4 mål med nepe og 4 tunner bygg. Siste brukaren på Syststog, Olav Olsson Rygnestad gjekk bort 1982. Då overtok brorsonen Olav Hallvardson på Syndre Rygnestad Gnr. 24 / bnr. 11. Han budde på Syndre Rygnestad, og husa i Systog har stade tome sidan. Dei gamle husa på bruket brann ned i 1892-93. Dei husa som står her no, er sett saman av ei gamal stoge og ei ny.

Til Systog hørde det også ein plass som vert kalla Brønen. Denne plassen låg søraust for husa på Systog. I Brønen står det ikkje hus lenger.

DRENKADØL

Det var også ein annen husmannplass som hørde til Systog; Drenkadøl. Det særmerkte namnet er ikkje så lett å tyde, Ryningen (1987) skriv at det kan tenkjast at det viser til ordet drengkall, og etterlekkjen -døl tyder «eit søkk i lendet, ei langvori hole, ikkje for djup».

Tunet til denne plassen låg i på vestsida av Rygnestadåni. I det som er skriven kan det sjå ut som at det var hus og folk i Drenkadøl på 1620-30 åra. Det vert rekna at denne staden som ein sikker høg mellomaldergard (Bø, S. i Ryningen, A. 1987).

Ein veit at i 1823 fekk Knut Torleivsson husmannskontrakt av bror sin, frå Systog. Kontrakta skulle gjelde for han sjølv og sonen si levetid. Han skulle eige husa sjølv, og kunne finne seg tømmer til to hus i Nordigardskogen og likeeins det han trong til ved. Til vederlag for beite heime og på heia skulle husmannen gjete kvar femte dag. Han skulle også hjelpe til med å «pynte» ei bu på kvar støy. Årleg leige var 1 spd og 72 sk.

Sonen Torleiv vart den neste husmannen, han var gift med Jorunn Olsdotter, og dei fekk 6 born. Men det var berre sonen Knut, fødd 1847, som vaks opp. Han og mora reiste til Amerika i 1879.

Storfè på beite på Rygnestad.
Foto: RB

Over og under:
Element i kulturlandskapet.
Foto: RB

Det vert sagt at Torleiv fraus i hel i skogen. Sonen Knut fekk to søner, men synest ikkje å ha vore gift.

Seinare vart Drenkadøl forpakta bort til Olav Bjugson Sagneskar og kona Birgit Sigurdsdotter Rygnestad. Dei hadde fire born, og reiste til Amerika i 1883. I 1875 hadde Olav og Birgit 1 hest, 1 stut, 1 kyr, 1 kalv, 3 sauer og 4 geiter i Drenkadøl. I tillegg hadde Jorunn, som forpakta vekk garden til Olav, 3 sauer og 2 geiter. Dei sådde 1 tunne bygg og 3 tunner jordeple, noko som var ganske mykje til å vera ein husmannsplass. Det har ikkje budd folk i Drenkadøl etter at denne familien reiste til Amerika, altså i 1883.

NØRDRE RYGNESTAD GNR. 23

	1801	1845	1865	1875	1891	1900	1920	1950	1970	1980
Folketal	24	31	41	40	27	19	24	19	6	9
Bruk	3	3	3	3	4	4				
Plass		2	3	3	1	1				

	1657	1668	1723	1802	1845	1865	1875	1939	1949	1969
Hestar	3	2	1	3	5	4	4	2	3	3
Kyr	21	24	12	15-17	28	28	35	23	21	4
Sauer	39	28 (småfe)	16	50 (småfe)	59	52	82	47	79	225
Geiter	23		8		32	29	45	9		
Grisar					3	2		1	3	
Høner								6		

	1668	1723	1802	1845	1865	1875	1939	1949	1969
Korn	7t	7 ^{1/2} t	7 ^{1/2} t			12 ^{1/2} t			
Bygg				10 ^{1/2} t	10 ^{1/2} t		11,5 da	1,5 da	
Havre						9 da	2 da		
Grønfor									
Jordeple			9t	10t	15t	3,3 da	4 da	1,3 da	
Førnepe						0,7da		0,3 da	
Kålrot/ nepe						1/4 da			
Jordbær									
Grøn-saker								0,1 da	
Andre vekster						0,6 da		5,5 da	
Innmark eng full-dyrka						78 da	83 da	136 da	
Innmark eng overflate-dyrka og natur-eng						76 da	66 da		
Støys-eng						32 da	5 da		
Utmark-slåtter						255 da	30 da		
Brakk									

Tabell over historisk folketalsutvikling, buskap, dyrka mark og åker på Nørdre Rygnestad. Etter tabell i Valle gards- og ættesoge. (Ryningen, A. 1987).

SYNDRE RYGNESTAD GNR. 24

	1801	1845	1865	1875	1891	1900	1920	1950	1970	1980	2020
Folketal	24	31	41	40	27	19	24	19	6	9	
Bruk	3	3	3	3	4	4					
Plass		2	3	3	1	1					

	1657	1668	1723	1802	1845	1865	1875	1939	1949	1969	2020
Hestar	1	2	1	3	5	4	4	3	2	1	
Kyr	17	24	11	18-19	32	45	37	30	21	6	
Sauer	22	28 (småfe)	14	52 (småfe)	60	90	74	63	135	210	
Geiter	20		8		38	57	36	3			
Grisar					3	3	1	1	5		
Høner								4	6	7	

	1668	1723	1802	1845	1865	1875	1939	1949	1969	2020
Korn	7t	6 ^{3/4} t	7 ^{3/4} t							
Bygg				12t	14t	11 ^{3/4} t	21,5 da	8,5 da	2 da	
Havre							5,6 da	7 da		
Grønfor									5,5 da	
Jord-epile			10 ^{1/2} t	13t	14 ^{1/2} t	5 da	6,1 da	1,4 da		
Før-nepe						1,2 da				
Jord-bær									0,1 da	
Grøn-saker									0,3 da	
Andre vekster						1,4 da		6,5 da		
Innmark eng full-dyrka						59,5 da	111,2 da	123,3 da		
Innmark eng overflate-dyrka og natur-eng						30 da	27 da	26 da		
Støys-eng						31 da	26 da			
Utmark-slåtter						222 da	88 da			
Brakk						3 da				

Tabell over historisk folketalsutvikling, buskap, dyrka mark og åker på Sydre Rygnestad. Etter tabell i Valle gards- og ættesoge. (Ryningen, A. 1987).

GNR. 24

SYNDRE RYGNESTAD

I 1670 vert det skriva at Syndre Rygnestad har fureskog nok til ved, to flaumkvernar, eit fiskevatn og 2 slåttestøylar som gav 5 lass høy årleg. I 1723 står det at garden ikkje har noko skog, at han var tungdriven og utsett for skin. Garden vart truleg rundt 1660 åra delt inn i tre bruk. Ut på 1800 talet vart bruk nr. 1 oppstykkka i fleire teigar. Og i tida etter 1900 har det også vore nokre frådelingar, slik at i 1980 var det tilsaman 43 bruksnummer.

Ein kjenner til at det også har vore minst 3 husmannsplassar til garden.

Av denne garden kjem også Gnr. 24/ bnr. 1: Der atte / Øyne, Gnr. 24/ bnr. 3: Nistog, Gnr. 24/ bnr. 6: Krone, Gnr. 24/ bnr. 11: Oppistog, Gnr. 24/ bnr. 13: Slengen, Gnr. 24/ bnr. 17: Utigard, Gnr. 24/ bnr. 18: Leitet

Av lokalitetane som er nemnde i skjøtselplanane for UKL, tar me med litt om historien til nokre av bruka og plassane som høyrer til: Krone og Slengen.

Husa på Krone låg ganske høgt oppe, mot Rv. 45. Egedomen vart delt i frå bnr. 1, Øyne, og hadde vore husmannsplass under dette bruket. Den fyrste huslyden ein

GNR. 24/BNR.6

KRONE

kjenner til på denne staden var ei jente frå Øyne som saman med mann og born budde her. Ho heitte Birgit Kjetilsdotter Rygnestad, og var fødd 1825 og gift med Tor Olsson Mosdøl frå Bykle. Det vert oppgjeve at dei i 1865 hadde 1 hest, 3 kyr, 8 sauer og 8 geiter. Dei sette 1 tunne jordeple og sådde 2 tunner bygg. Eldste sonen buddde heime ei stund etter at han hadde gifta seg, og fekk 4 born. I 1875 fødde dei 2 kyr, 1 kalv, 6 sauer og 4 geiter, og sette 11/4 tunne bygg og 3 tunner jordple. I 1878 reiste dei til Amerika.

I 1883 vart teigen skyldsett, og dei siste som budde i Krone var Gunnar Sigurdsson Rygnestad

og Ingebjørg Folkesdotter Flateland. Ho budde der etter at mannen gjekk bort og døydde i 1919.

Ein kan i dag sjå tuftene etter husa.

(Ryningen, A. 1987).

Store, gamle lauvtre som hegg, selje og rogn er viktige element som kulturminne og som biologiske mikrohabitat. Foto: RB

GNR. 24/BNR.13

SLENGEN

Slengen vart delt frå bnr. 6, altså Krone, i 1906. Sigurd Sigurdsson Rygnestad fekk skøyte på teigen i 1907 for kr. 60,-.

Namnet Slengen kjem av den krasse svingen i heievegen. Sigurd Sigurdsson budde her saman med mor si. Han sjølv var ugift og vart ikkje så gamal. Sigurd var fødd i 1886 og døydde i 1931. I 1914 fekk han også skøyte på bnr. 15 og arva halve bnr. 6, Krone, etter morsyster si, Ingebjørg Folkesdotte. Sigurd Sigurdsson testamenterte alt til farbror sin, Jon Torsson i Amerika. Han kom heim att hausten 1933, og han budde i Slengen til han døydde i 1935. Etter dette har det ikkje budd nokon i Slengen.

Våningshuset vart i 2015 restaurert med midlar frå Kulturminnefondet. UKL dekte eigenandelen.

Stogehuset som vart restaurert i 2015. Med skøtsel kan dette verta ei fin slåtteeng eller beitemark. Foto: RB

Her ser me fleire kulturminne og spanande biotopar. Foto: RB

SAMANFATNING AV DEI HISTORISKE KJELDENE OM RYGNESTAD

Av tabellane på s.44 og 45 les me at talet på folk som har vore busette på Rygnestad, har variert gjennom tida. Det budde flest her på 1800 talet, med 67 folk oppførde i 1865. Det har aldri vore så få busette her som frå 1970 og utover.

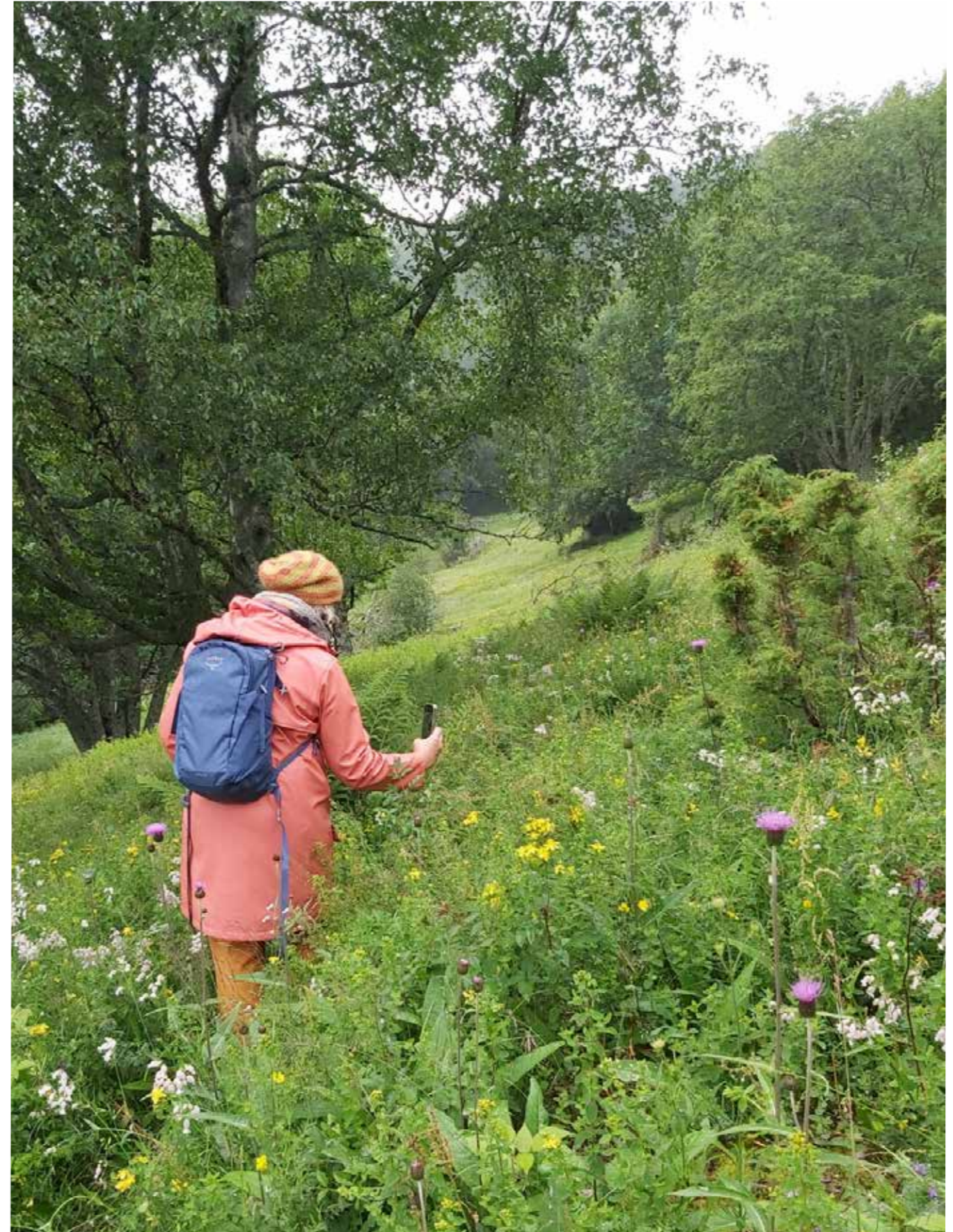
Av husdyr ser me at det har vore kyr på gardane her sidan 1600 talet, frå 38 kyr kring 1657 til 72 på det meste i 1875. I tillegg har det vore småfe med sauer og geiter, ganske stabilt i talet, fram til 1949 då sauetalet auka til 135 og vidare til over 200 i 1949. Talet på hestar har vore jamt og variert mellom 2 og 10 tilsaman. I 1723 hadde både Syndre og Nørdre Rygnestad berre ein hest kvar. Det vitnar kanskje om dårlege tider? Det har også vore noko gris, men dei er fyrst oppførte i 1845 på baa gardane. Det varierer mellom 2 og 8 grisar frå 1845 til 1949. Frå 1939 og utover har det også vore nokre få høner på bruka.

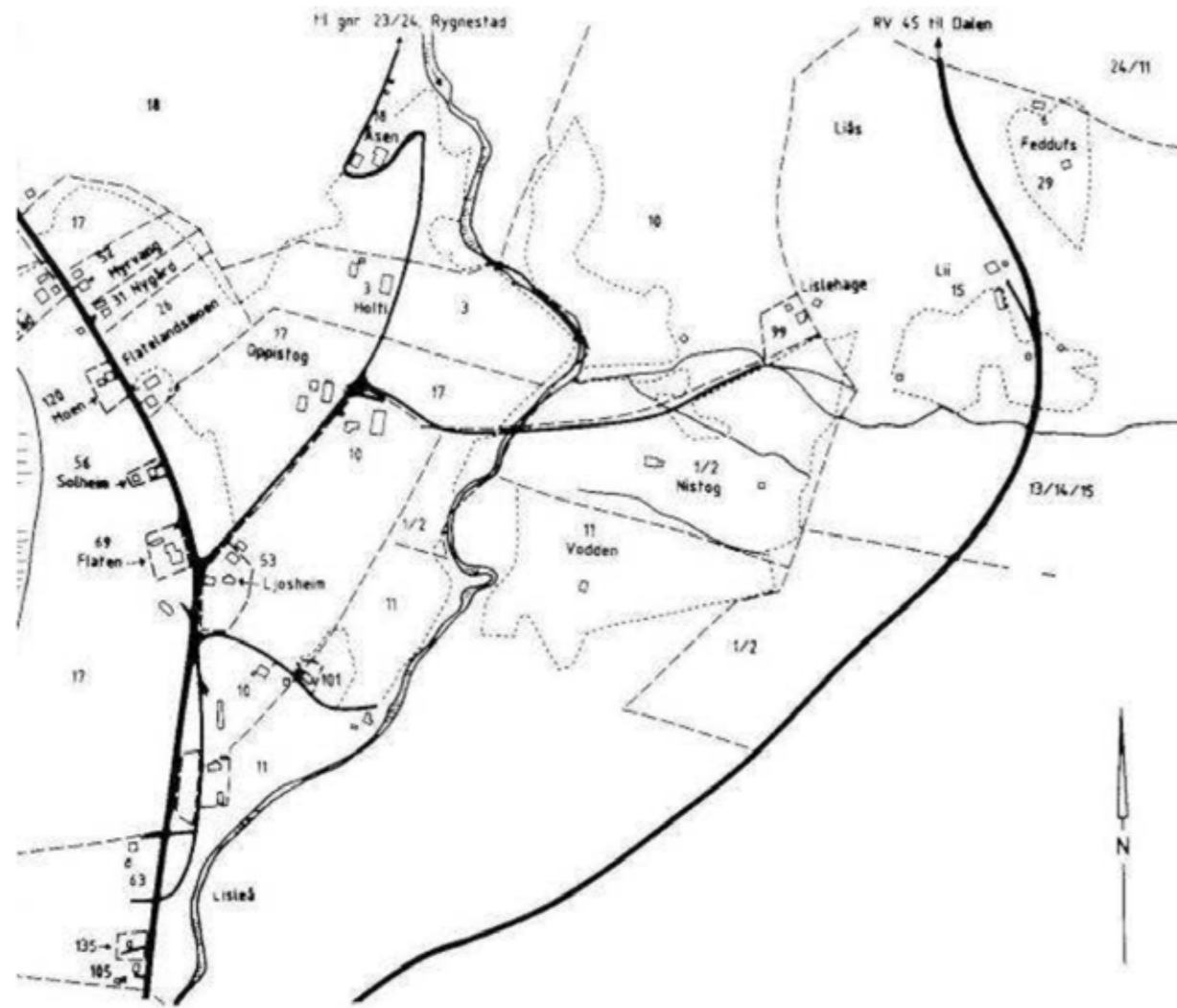
Tidlegare vart det dyrka korn, då helst bygg og litt havre, og frå 1800 vart det sett jordeple. Kvart bruk sådde både bygg og sette jordelpe, også på husmannsplassane. Den fulldyrka innmarka auka frå 138 daa i 1939 til 259 daa i 1969. Den overflatedyrka innmarka heldt seg ganske stabil på kring 100 daa, medan støyleenger og utmarkslåtter ikkje er oppførde etter 1949. Ein ser også at utmarkslåttene minka frå nær 500 daa i 1939 til 118 daa ti år etter. Det viser nok ein del av utviklinga på gardane med overgangen frå handreiskap til hest- og etterkvart maskiner.

Ein skuggefull krøtterveg i hagemark med fine, gamle tre.
Foto: RB

Ragnhild i felt. Et bratt eng med store løvtrær og eier i Krone. Kvitbladtistel, engsmelle, firkantperikum og gulflatbelg. Foto ALW

GARDSHISTORIE FLATELAND

Grenda Flateland ligg frå 350.m.o.h til 400 m.o.h. Namnet Flateland seier vel seg sjølv. Dei gamlaste brukane ligg alle oppi bakkane på både sider av Lisleåi, som renn gjennom garden. På både sider av Rv. 9 ligg fleire nyare bustader. Lisleåi renn frå heia gjennom Rygnestadgardane og krøkjer seg gjennom Flateland og ut i Otra som renn sørover heile Setesdal.

Litt austom Flateland tar Rv. 45 av over til Dalen i Tokke.

SKOGBRUK

Flatelandgarden hadde ganske mykje skog, og noko av den vart seld unna til folk lenger vart seld unna til folk lenger sør i bygda der det er mindre skog. I Gamalt or Setesdal står det skildra at «Køs Flateland rudd`upp Åsen fysste. Men der va so kalleg steinutte `pi Åsè; so flutt`an si ne å floti å rudd`upp Flateland. Han fann so go a kjelle `pi Åsè, attenat huso. Dei kadd`æ «Køskjella». Hu tryt`alli». (Skar, J. 1997).

I «Beskrivelse over Valle prestegjeld skildrar presten Blom Flateland slik: «Flateland, en noget skarp, men god gaard paa begge sider av Flatelandsaanen. Furu- og granskog. Flateland's og Rygnestad's heimarker ligger om hverandre; Rygnestad har den større, Flateland den bedre og beleiligere».

ALDER PÅ GARDANE OG ARKEOLOGI

Eit av dei største gravfelte som er funne i Setesdal, ligg her, og det har også vorte gjort ein del arkeologiske funn, truleg frå vikingetid.

I Valle gards- og ættesoge vert det også visa til Aslak Boltos jordebok (ca. 1430-40), der det går fram at bispestolen i Nidaros åtte jord i «sætre i flatalande». Dette var i katolsk tid, og det ser ikkje ut som at dette gjeld etter reformasjonen. Bruk nr. 10 og 18 hørde til kongen frå 1720.

STORLEIK PÅ GARDANE

Frå 1593 og framover finn ein lister over den såkalla Akershusskatten. Denne skatten vart rekna ut frå kor stor eignedomen deira var, og gardane vart delte i fullgardar (4 h. eller større), halvgardar (2-4 h.) og øydegardar (mindre enn 2 h.). Flateland skatta som fullgard. Frå 1889 har Flateland hatt gardsnr. 25.

Små feltassistentar og geiter på Flateland.
Foto: RB

STØYLAR, VÅRFJØS OG KVERN.

I Valle gards- og ættesoge står det at i landkommisjonen frå 1661 er det registrert 3 slåttestøylar som gav 5-6 høyllass i året, og det var fiske til 5-6 net halvanna mil til fjells. Skogen dugde berre til husbruk. Det er også nemnt 2 flaumkverner. Garden stod omtalt som «lettdriven, men utsett for frost og skin». (Ryningen, A. 1987).

Det er fleire støylar til garden, og ein av dei (Voglumtveit) er truleg ein mellomaldergard som vart lagt øyde under svartedauden. Her vart det slege også etter at det vart slutt på støylsdrifta. Det vart også dyrka her. Garden hadde både heimestøylar og sommarstøylar. Støylsdrifta tok slutt kring 1950.

Alle brukane hadde felles beite i heimeskogen. Kyrne vart stort sett styrde, men sauer og geiter vart gjætte. Bnr. 10 hadde vårfjøs ovanfor garden, elles var det vanleg å taka dyra heim om kvelden.

UTSKIFTINGA

På slutten av 1500 talet veit me om ein bonde, Steinar Gunnarson. Kring 1615 vart garden delt i 3 bruk, i 1663 var talet på bruk oppi 5, og på slutten av 1600-talet var det delt vidare opp i 5 bruk. På 1800 -talet vart det nye delingar, og særleg etter 1900. I 1980 var talet på bruksnummer kome opp i 146, og det meste er då småteigar.

Det vert også visa til at det var 13 plassar og stoger under garden. Nokre av dei har seinare gått attende til hovudbruket, andre har vorte sjølvstendige einingar. (Ryningen, A. 1987).

I 1872 byrja fyrste utskiftinga av innmarka på garden. Overutskiftinga vart slutta i 1874.

På Bnr. 2 laut husa flyttast, og husmannen Stein Bjørnson, som hadde budd i Kåvehagen, vart pålagt å flytte husa til tufta han hadde vorte tildelt ved Hagefoss. Det var også fleire badstoger og ei høybu som måtte flyttast frå ulike bruk. Det vart også ordningar for veg. Dei gamle vintervegane på jorda skulle framleis kunne brukast når marka var snødekt og klaka og dei gamle "bjalkeskota" skulle oppretthaldast (eit bjalkeskot var ein bratt bakke, ufs e.l. der ein sende tømmer utover). Som eit tiltak mot frost vart det bestemt at ingen av luteigarane skulle ha lov til å late det vekse opp skog på teigane i Flatelandsmyra. Dei trea som var der, skulle hoggast. Grunnen var at vindtrekken kunne drive bort «den kolde Dug, som undertiden har forarsaget Frost i Indmarken». Av same grunn skulle det også gravast ut ei grøft gjennom Flatelandsmyra. Den siste utskiftinga var i 1924 og 1930.

Av lokalitetane som er nemnde i skjøtselplanane for UKL tar me med litt om historien nokre av bruka og plassane som høyrer til.

Anne Lene i feltarbeid på Nistog Flateland. Foto: RB

GNR. 25/BNR. 1 NISTOG

Dei fyrste me veit om på denne garden, var Gunnulv Gunnarson Homme og Turid Knutsdotter. Dette var på slutten av 1600-byrjinga av 1700. Dei siste som budde her, var Folke Hallvardson Flateland og Gyro Tarjeisdatter Bakken. Soneson hans, Halvor, fekk skøyte på bruket i 1960, men har ikkje budd der sidan. På Nistog er uthusa teke ned bortsett frå loftet.

Loftet vart i 2018 ferdig restaurert, og arbeidet vart utført av Setesdal bygningvernssenter.

Det nyrestaurerte loftet på Nistog. Foto: Anders Dalseg

GNR. 25/BNR. 10 KÅVEHAGEN

Kåvehagen var namnet på ein plass under bnr.10. Av kartet som vart laga i samband med utskiftinga i 1872-73, ser det ut som at stoga låg sørvest frå Liås. Åsmund Niklosson budde her saman med mor si. Det høyrde ikkje jord til den plassen. Kring 1875 ser det ikkje ut som at nokon budde her, men i 1891 var han her att med kona Anne Olsdatter Flateland og son. Sonen heitte Niklos. Han vart tidleg foreldrelaus, og vaks opp hjå morsyster si Margit. Seinare reiste han til Amerika. Stoga han budde i

som liten, er no burte, men ein kan sjå murane etter to bygningar midt oppi bakken. Frå dei øvre delane går «ein nydeleg steinsett veg» rett nordover (Svalheim, E. 2019). Han fylgjer elva vidare opp mot Rynggestadgrenda.

Slåtteeinga i Kåvehagen er ei av dei største lokalitetane med solblom i Setesdal, kanskje heile Agder. Det er sidan 2009 gjort eit stort skjøtselarbeid på denne slåtteeinga. Vegetasjonen i kantstonene er rydda og opna opp, og ho vert slege seint kvart år.

Solblom i Kåvehagen. Foto: ALW

Geiter på Flateland.
Foto: RB

GNR. 25/BNR. 1 ÅSEN

Bruket ligg høgt opp på garden, i søraustkanten av Åsdokkåsen. Huset skal ha tømmer frå 1700-talet.

Dei fyrste ein veit bruka delar av denne eigedomen, var Folke Kjetilson Rygnestad og Gunnhild Knutstdotter Lien. Gards- og ættesoga viser til eit skiftebrev frå 1749 (Ryningen, A. 1987). I periodar kan det sjå ut som om eigedomen vart bruka saman med Rygnestadeigedomen, men det ser også ut til at det har vore bruksfolk her innimellom (Ryningen, A. 1987).

I 1882 skreiv Tarald Øyulvsson skøyte på bnr. 18 til Olav Kjetilson Lien. Sjølv reiste Tarald til Amerika. Olav Kjetilson budde her kring 1891, men det ser ikkje ut til at nokon budde her i 1900. I 1913 kom Ingebjørg Tarjeisdotter Bratteland og Auver Olsson Trydal til Åsen. Det var ikkje tøke på løa då dei kom hit, så det var det fyrste dei måtte take fatt på, står det i gards- og ættesoga.

Sonen Olav tok over i i 1938, saman med Margit Olsdotter Byklum. Olav døydde i 1984, og Margit budde vidare i husa. Men det har ikkje vore drift sidan.

(Ryningen, A. 1987).

DRIFT PÅ RYGNESTAD OG FLATELAND I DAG

Av det ein les frå den fyrste Det er også storfe frå andre forvaltingsplanen (Svalheim, stader på beite på Rygnestad. E. 2009) har det skjedd ganske Dei beiter i saman med dei som store endringar i den aktive høyrer til Oppistog. Tisaman lanbruksdrifta på Rygnestad og vert det beita med omlag 25 Flateland frå 2009 og fram til i storfe med stort og smått dag. (2023).

Det er i dag berre eit bruk på I Nordstog vert det beita av Rygnestad, Oppistog, som no ca. 70 sauer vår og haust i vert kalla Rygnestad Gard, og naturbeita og på innmark vår eit bruk på Flateland, Uppistog og haust.

Gard, som har husdyr. I tillegg så er det grasproduksjon på fleire I dag er det tilsaman omlag 240 daa fulldyrka eng på Rygnestad. Det er lite åkerbruk, og det vert ikkje dyrka korn.

RYGNESTAD

Oppistog Gnr. /bnr. har pr. i dag 9 vaksne, 7 kalvar og 3 ungdyr av rasen Hereford på beite. Saman med desse går det 5 geiter. Har også 2 tåtelam og 2 hestar. Innmarka på teigane på flaten vert slegne, og denne enga vert gjødsla med kunstgjødsel.

Dei ulike dyra vert nytta i gardsturisme og til beiting.

Dyra beiter mest i kulturbeita, men også kantbeiting av slåtteteig og i skogen på haust og vår. Dyra går ute frå ca. påske til oktober. Gardbrukaren ynskjer å ha ulike dyreslag i sambeite på dei same teigane.

Sjå Rygnestad Gard:
www.rygnestadgard.no

FLATELAND

På Uppistog gard på Flateland er det i dag geiter og nokre grisar. I tillegg til husdyrhaldet vert det også dyrka grønsaker til sal. Av mjølka lagar dei ost og andre mjølkeprodukt. Dei produserere kje- og grisekjøt og grønsaker. Foredlinga gjer dei heime. Det er også mogleg å overnatte på garden.

Sjå Uppistog Gard:
www.facebook.com/uppistog/?locale=nb_NO

I 2009 var det også eit sauebruk på Flateland. I dag er det ikkje sau her.

Det meste av jorda vert nytta til grasproduksjon og er i drift også i dag.

ÅRLEG BEITING OG SLÅTT

SLÅTTEENGER

Slåtteengeene kring Rygnestadtunet og i Kåvehagen har vorte slege kvart år sidan 2009. Båe plassane har det også vorte rydda og halde nede oppslag av buskvegetasjon.

På Rygnestadtunet plar museet arrangere slåttedag kring 15.07 kvart år, og dei fylgjer med det skjøtselplanen. Dei har nokre år hatt ljåslått, andre år har det meste vorte slege med elektrisk ljå. Så sant det har lete seg gjera har dei sett opp hesje eller høystakk. Arrangementet har vore vellukka med mange faste deltakande kvart år (Dalseg, A. pers. med.). Bygningversenteret og museet har også hatt føredrag med ulike tema knytt til slåttedagen. Enga vert ikkje gjødsla.

I Kåvehagen har det også vorte slege årleg med tohjulslåmaskin. Dei siste åra har det vorte slege med beitepussar, noko som ikkje er idèelt i høve til å ta vare på solblomen. Kåvehagen har ei fantastisk eng med solblom som er sjølv «navet» i solblomstpopulasjonen på Rygnestad og Flateland. Dette er ei svært viktig eng å ta vare på. Enga er ikkje gjødsla, men med beitepussar vert det ei form for grøn-gjødsling som ein bør unngå i framtida.

BEITEMARK

Dei siste åra har naturbeitemarkene som høyrer til Rygnestad, vorte beita av storfè / ammekyr. Det har vorte rotert på beita etter tilveksten av graset og tilgang på dyr. Beitesesongen har vore frå påske og ut oktober. Det har vorte brukt beitepussar der det er mogleg mellom beiterullinga. Noko av beitet har vorte svakt gjødsla.

På delar av området har det vorte beita av sau vår og haust. Det har vore omlag 70 vinterfora dyr som har beita her før dei vert sleppte på heia.

Kring Slengen og Krøne har det ikkje blitt beita eller slege sidan eigar slutta med sauehaldet. Åreholti vert beita av sau vår og haust saman med naturbeitemarka til Nordstog.

Noko av den gamle innmarka har vorte svakt gjødsla. Det manglar noko gjerde nordlengst i beitemarka, og sauene kan difor trekke lenger opp og nord enn ein ynskjer.

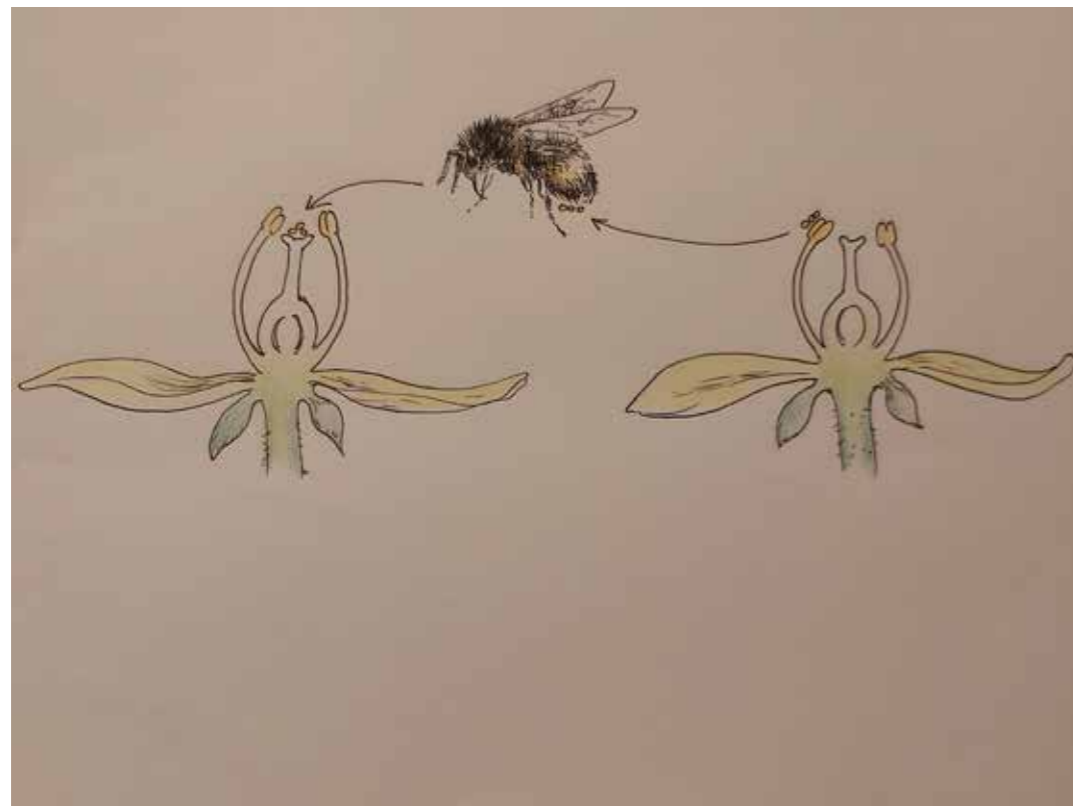
BIOLOGISKE KVALITETAR

POLLINERINGSØKOLOGI

Pollinering er ein prosess der pollenkorn frå ein støvberar kjem i kontakt med arret i blomen, slik at det kan dannast frø. Ved insektpollinering er det insekt som fungerer som transport for pollenet mellom støvberar og arr (sjå figur).

Mange planteartar er heilt avhengig av insekt for pollinering, og mange insekt er heilt avhengig av næring frå blomen. Slik er insektpollinering eit finstemt samspel mellom planter og dyr, og gjennom evolusjonen er organismane knytt saman i komplekse nett (Faggrunnlag for nasjonal strategi for villbier og andre pollinerande insekt. Landbruksdirektoratet (2017)).

Det er slik at nesten 90 prosent av verdas ville planteartar er avhengige av at insekt pollinerer dei. Blant dei dyrka planteartane, deriblant mange frukt- og grønnsakssortar, treng heile 75 prosent pollinatorar (FAO, 2017, Pollinators. Conservation of honeybees and other pollinators, a global survey).

Pollinering - eit amspel mellom insekt og plante.
Illustrasjon: Anne Lene Willemsen

Me vil her ta for oss nokre av dei viktigaste biologiske kvalitetane i UKL Rygnestad og Flateland.

Når klimaet endrar seg, når framande artar kjem til og insektmiddel nyttast, når menneskelege behov stadig legg meir press på naturen og landskapet, opplevast det som brå endringar for dei systema som har utvikla seg langsamt gjennom tusenvis av år. Sidan systema ofte er komplekse, er dei også robuste. Det vil seie at dei vil tole nokre endringar. Over tid vil likevel systema svekkast, men utan at menneska kanskje vil merke det. Det er eit nett med mange forbindingar, og systemet held seg framleis fungerande, sjølv om talet forbindingar minkar, og nettet blir spinklare. Til slutt vil likevel nettet bryte saman, og systemet vert øydelagd.

Tilbakegangen av pollinerande insekt i kulturlandskapet er vel dokumentert og særskild dramatisk. Både talet på artar og talet på individ går ned (Vanbergen & the Insect Pollinators Initiative 2013). I ein europeisk studie på 17 artar av dagsommarfuglar knytt til blomsterrik kulturmark, gjekk bestandane ned med 30% mellom 1990 og 2015 (van Swaay et al. 2016). I 2017 ble det publisert ein studie frå Tyskland som fann at bestandane av flygande insekt i tyske verneområde har gått ned med heile 75 % mellom 1989 og 2016, målt i rein insektbiomasse (Hallmann et al. 2017).

Konsensus blant pollineringsøkoologar no er at insekta blir borte i alarmerande fart, og at reduksjonen skjer både i dei gjenverande områda med intakt natur så vel som i jordbrukslandskapet.

Historia til norsk landbruk går om lag 6000 år tilbake i tid. Det første husdyrhaldet må ha vore nokså likt ei tilvere som jeger og sankar, og bonden fylgde dyra sine der dei gjekk og vakta dei mot rovdyr og andre farar. For landskapet var dette ikkje stort annleis enn flokkane med dei store beitande grasetararane som hadde levd på dei enorme grasslettene frå etter siste istida. Men for omlag 2500 år sidan blei klimaet kjølegare, dyra fraus og lei om vinteren, og det vart behov for å setje dyra inn vinterstid, inn på fjøs. Da trong bonden

vinterfôr til dyra, og det ble slått enger og myrar omkring der folk budde. Det vart også henta lauv. Kultiveringa av landskapet hadde byrja.

Det var ei kultivering som skjedde på naturens premiss, og som stimulerte landskapet til å gje plass for eit imponerende mangfald av artar.

Fram til 1700- og 1800-talet var endringane i metodar langsame i landbruket. Men frå 1800-talet vart metodane meir effektive, og frå 1900-talet, med innføring av insektmiddel, kunstgjødsel og traktor, vart endringane i kulturlandskapet dramatiske. Kantsoner forsvann, bekkar vart lagde i rør og våtmark drenert, slik at jordbruksareala vart større og enklare å drive. Landskapet mista sin kompleksitet, og mangfaldet av artar falt betydeleg.

Konklusjonen er at prisen for at jordbruket har blitt langt meir produktivt og mykje mindre arbeidsintensivt, har vore at artsmangfaldet har måtte vike. (Elven, H. & Bjureke, K. 2018. Pollinatorvennlig skjøtsel av slåttemark og beitemark. Rapport nr. 77, Naturhistorisk museum. Universitetet i Oslo.)

I Noreg finn me no om lag 25% av alle ville, pollinerande insekt på Raudlista. Ser me berre på bier og humler finn me 30% på Raudlista (Norsk Raudliste for artar 2021), der 17% er klassifiserte som truga. Seminaturleg eng, som omfattar beitemark og slåttemark, er blant dei naturtypene som er viktigast for både vanlege og truga pollinerande insekt. Samtidig er denne naturtypen blitt sterkt redusert både i kvalitet og utbreiing dei siste 50 åra grunna dei endringane som er nemnde i avsnittet over.

EIT SPESIELT SAMSPEL MELLOM INSEKT OG PLANTER

Det er mange insekt som ynskjer å ete den næringsrike nektaren som blomane produserer. Plantene på si side, vil gjerne at dei insekta som besøker blomen, ber med seg pollenkorner frå blomar av same art-plante. Difor har nokre planter over tid byrja å gøyme nektaren sin, slik at gruppa pollinatorar vert meir eksklusiv. I planta ser me korleis nektaren er trekt ned i djupe nektarrør og gøymt slik at pollinatoren må presse seg mot blomens reproduktive organ for å nå fram. Nokre av nektarrøra er så djupe at berre nokre få arter pollinatorar har lange nok tunger til å nå fram til påskjønninga. Pollinatoren opplever det vanskeleg å finne fram, og når han fyrst har lært korleis den skal behandle ein blom for å finne nektaren, er det mest effektivt for han å vitje fleire blomar av same slag, framfor å lære seg å handtere ein heilt ny type blom. Slik blir relasjonen mellom blomen og pollinatoren både effektiv og eksklusiv.

Vi har 35 artar av humle i Noreg, og tungelengda varierer mellom artene. Nokre artar har korte tunger, og desse artane kan hente nektar frå eit stort tal blomerartar. Andre artar har lange tunger og er tilpassa fødesøk på blomeartar frå nokre få plantefamiliar.

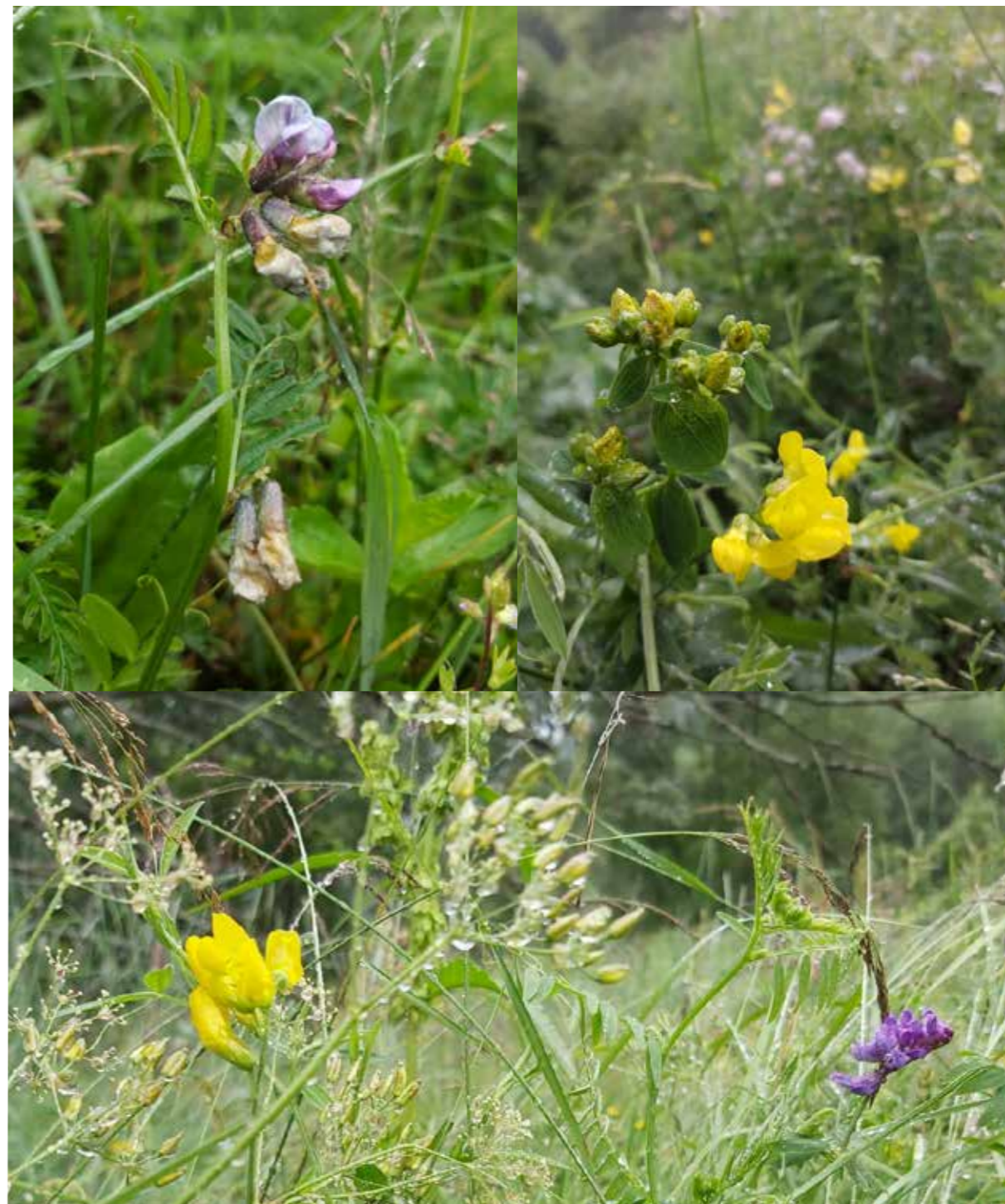
Me finn blomar som er tilpassa pollinatorspesialistar særleg i orkidefamilien, maskeblomstfamilien, leppeblomstfamilien og erteblomstfamilien.

Kulturplanta raudkløver, som dyrkast både som jordforbetrar og som fôr, særleg for kjøttfe, er avhengig av dei ville, langtunga biene.

Det er gjort forsøk på å plassere kuber med honningbier kring felt med raudkløver, men dei korte tungene til honningbia klarer ikkje å pollinere raudkløver slik at det blir produsert frø med tilfredsstillande spireevne.

Ein tilrår difor å ha blomerike habitat kring felt med raudkløver slik at det også finst rom for ville pollinatorer (Øverland, 2017).

På Rygnestad og Flateland ble det observert seks ulike arter erteplanter: Raudkløver, kvitkløver, tiriltunge, gulflatbelg, fuglevikke og gjerdevikke. Desse plantene er avhengig av humler og bier for pollinering, og indikerer ein stor artsrikdom blant pollinatorane.

Gjerdevikke, firkantperikum og gulflatbelg,
gulflatbelg og fuglevikke.
Foto: ALW

SOLBLOM

I 2007 sende dåverande miljøvernminister Erik Solheim signerte postkort til alle landets kommunar. På postkortet var det bilete av ein art som kommunen vart oppmoda til å ta ekstra ansvar for. Dette var artar som var truga av utrydding eller som sto i fare for å bli ein truga art. Føremålet var å oppmode kommunane om å gjere ein innsats for å ta vare på mangfaldet i naturen.

På postkortet til Valle kommune var det bilete av ein Solblom. Solblom er også fylkesblomen til Agder.

Solblom (*Arnica montana*), er ei plante i korgplantefamilien. Blomen er vill, men er likevel knytt til der det har budd folk. Den veks i enger som har vore halde i hevd over lang tid som ugjødsle slåttenger, i glissen skog eller på lynghei.

Planta har vore svært utbreidd, og sidan ho har ein så karakteristisk utsjånad, er ho blitt sjølve symbolet på det tradisjonelle kulturlandskapet. Det er knytt mykje både tru og tradisjon til bruken av ho. Solblomen har vore nytta i folkemedisinen som middel mot ei lang rekkje plager og sjukdommar, og innan alternativ medisin vert ho framleis nytta. Ho har også vore nytta som merke for slått.

Planta si utforming er tilpassa eit liv med slått og lett beite. Ho er sterkt aromatisk og inneheld mange stoff som verkar på kroppen. Dei fleste beitedyr finn lukta og smaken ufyseleg, og derfor et dei ho ikkje, om dei ikkje må. Unntaket er sau, som er kjend for å beite blomen trass i den sterke smaken. Blada er samla i ein rosett tett mot bakken, slik at dei viktige energiproduiserande plantedelane ligg verna mot både beite og slått. Dei kraftige og gygne, gule blomane kjem på ein lang stilk, og ho blømer seint.

Solblomen har hatt ein sterk nedgang i populasjonsstorleik de siste 60 åra, og er på Raudlista kategorisert som EN, sterkt trua. Det kviler difor eit stort ansvar på Valle kommune om bevaring av den flotte og livskraftige bestanden av solblom som me finn på Rygnestad Flateland.

Solblom i Kåvehagen.
Foto: ALW

Solblom på Rygnestad og Flateland.
Foto: ALW

SOLBLOM- BANDFLUGE

Solblombandfluge (*Tephritis arnicae*) er ei fluge (diptera) som lever inni solblomens korger. Hoa av solblombandfluge legg egg mellom blomeknoppene i korga (Bjureke, 1999). Når larvene klekker, et dei seg gjennom fruktanlegga i korga. Korger som er angripne av solblombandfluge, blir øydelagde og kan ofte ikkje utvikle seg normalt. Det kan sjå ut som om heile korga er tørka inn, og planta klarer ikkje sette like mange frø som den elles kunne.

Solblombandfluga er vurdert som sterkt truga (EN) på Raudlista (www.artsdatabanken.no), fordi den er knytt til solblombestand, som også er sterkt truga (sjå avsnitt om solblom). Bestanden er veldig fragmentert og leveområda utsett for pågåande nedgang i kvalitet og areal.

Då me tok med inntørka knoppar frå solblom, klarte me å drive fram sju bandfluger. Det er ikkje registrert solblombandfluge på Rygnestad-Flateland tidlegare (www.artsobservasjoner.no), og arten har vore antatt utdøyd i heile Agder.

Solblombandfluge er ofte infisert av ein malmveps i slekta *Pteromalus*. Då me dreiv fram bandflugene frå solblomen, kom det også to slike veps. Tidlegare trudde ein at det dreidde seg om ein eigen art, *Pteromalus arnicae* (Janzon, 1984), som berre parasitterer solblombandfluge. No tyder DNA-analyser derimot på at *Pteromalus*-arten på solblombandfluge er ein generalist, *Pteromalus albipennis* (Walker, 1835), som også har andre flugevertar (Lindemann, 2016).

Solblombandfluge frå Rygnestad og Flateland.
Foto ALW

Pteromalus albipennis er ikkje raudlistevurdert, men er berre funne ein gong tidlegare i Agder, i Grimstad.

Dette var dermed eit gledeleg funn og understrekar kor viktig det er med økologisk kunnskap når ein skal ta vare på kulturlandskapet med alle sine artar.

Solblom, solblombandfluge og malmveps.
Illustrasjon: Anne Lene Willemsen

SOMMAR- FUGLAR

DAGAKTIVE SOMMARFUGLAR

Me fann artar frå familiane flikvenger (*Nymphalidae*), underfamiliane ringvenger, nettsommarfuglar og *Heliconiinae* (Gruppa perlemorvenger). Samt artar frå familien glansvenger, underfamiliane blåvenger og gullvenger.

Me fann mellom anna ein grøn metallsvermar (*Adscita statice*), kvilande under blomsterhovudet til ein raudknapp. Grøn metallsvermar er den einaste metallsvermaren me har i Noreg, og han er i familie med blodråpesvermarar.

Grøn metallsvermar finst mange plassar, men han er sjeldan. Han er knytt til artsrike enger i kulturlandskapet, som slåtteengar, og larva lever på artar av syre (*Rumex*). Grøn metallsvermar er ikkje så god til å spreie seg til nye plassar, og dei fleste observasjonane me har, er av eldre dato. Sjølv om me ikkje har god nok oversikt til å kunne seie noko om utviklinga her i Noreg, veit me at i andre land, som i Sverige, Danmark og Finland, er arten i sterk tilbakegang. Det er dermed all grunn til å anta at dette gjeld også i Noreg.

Grøn metallsvermar.
Foto: Thor Jan Olsen

NATTSOMMARFUGLAR

Det vart i samband med forvaltningsplanen frå 2009 gjort undersøkingar av nattsommarfuglar i området. Det vart sett opp ei lysfelle med gift, og ein lokal person tømte fella kvar veke gjennom ein sesong. Det var eit samarbeidsprosjekt mellom Alf Bakke, Leif Aarvik og Kai Berggren. Berggren identifiserte det innsamla materialet (personleg meddeling, K. Berggren, 2023). Resultatet var ei lang liste over artar nattsommarfuglar. Av dei om lag 280 artane i familien målarar (*Geometridae*) som me kan finne i Noreg, blei det registrert 84 (30%) artar på Rygnestad i løpet av denne eine sesongen. Av totalt 328 artar nattfly (*Noctuidae*) i Noreg, ble det registert 112 (34%) artar nattfly på Rygnestad.

Nokre av nattsommarfuglane er på raudlista, som *Alcis jubata* og *Xestia sincera*. Strybarkmålar, *Alcis jubata*, ein sommarfugl i familien målarar (*Geometridae*), er raudlistevurdert som nær truga, NT. Arten er på raudlista fordi habitata sommarfuglen er avhengig av, er gamal skog med rik vekst av skjeggjav (*Alectoria*) på trea. Desse habitata er i dag redusert og fragmentert.

Det sterkaste funnet er lyst taigafly (*Xestia sincera*), som er eit nattfly (*Noctuidae*). Han er raudlistevurdert til kategorien EN, sterkt truga. Denne sommarfuglen er spesielt knytt til eldre, open granskog med rik vekst av lav på trea. Trea må stå så ope at greinene heng ned i blåbærlyngen, og det må vere solrikt slik at larvene skal kunne utvikle seg. Det tar to år for larvene å utvikle seg til vaksne, og difor er det og snakk

Foto: RB

Ein perlemorvenge. *Argynnis adippe*.
Foto: RB

om at det er *Xestia*-år annakvart år der det er mogleg å treffe på individ frå denne slekta. Sidan desse sommarfuglane er knytt til gamalskog, og at lågtliggande gamalskog er i ferd med å forsvinne heilt, er arten sterkt truga.

Generelt syner det innsamla materialet eit stort mangfald i artar nattsommarfuglar. Funna indikerer også eit stort mangfald i karplanter, ettersom sommarfuglane er knytt til ei lang rekkje ulike næringsplanter. Omgjevnadene omkring Rygnestad og Flateland, med skog, vatn og kulturlandskap, gjev ein fin mosaikk av ulike biotopar. Dei fleste sommarfuglar gjennomfører larveutviklinga si anten i den same biotopen kor dei vaksne søker næring, eller på busker og tre nær denne biotopen. Forsking tyder på at blomeenger som er omgjevne av skog og/

eller buskmark generelt, har fleire sommarfuglartar enn enger omgjevne av andre naturtyper (Alison et al. 2017). Det er god grunn til å tru at eit stort mangfald i ei gruppe artar gjev ein peikepinn om at det også er eit stort artsmangfald i andre grupper. Me anbefalar difor ei grundig undersøking av andre grupper insekt. Det vil vera særleg aktuelt med grupper knytt til kulturmark, som pollinerande insekt (sommarfuglar, blomsterfluger, bier og humler) og biller i møkk og daud ved.

HUMLER OG BIER

Dei norske biene omfattar humler, solitære bier og honningbier. Alle norske bier lever av berre pollen og nektar, og dei er difor heilt avhengige av blomerik mark. Dei vaksne biene treng nektaren som energikjelde, medan dei hjelpelause larvene blir fostra opp på ei proteinrik blanding av pollen og nektar som blir samla inn til dei av dei vaksne biene.

Våte humler. På raudknapp og kvitbladtistel.
Foto: ALW

Humlene er blant dei første aktive insekta om våren. Då kjem dronningane fram frå dvalen, og etter opp mot åtte månader utan mat, er det viktig at dei finn blomar rik på næring. Vårblømande planteartar, og då særleg selje og vier, er svært viktige for humlene i denne fasen. Humlene er likevel avhengige av nektar og pollen gjennom heile sesongen fram til samfunna kollapsar utpå hausten. Ein stadig tilgang til blomerike område, som enger og vegkantar, er viktig for humlene.

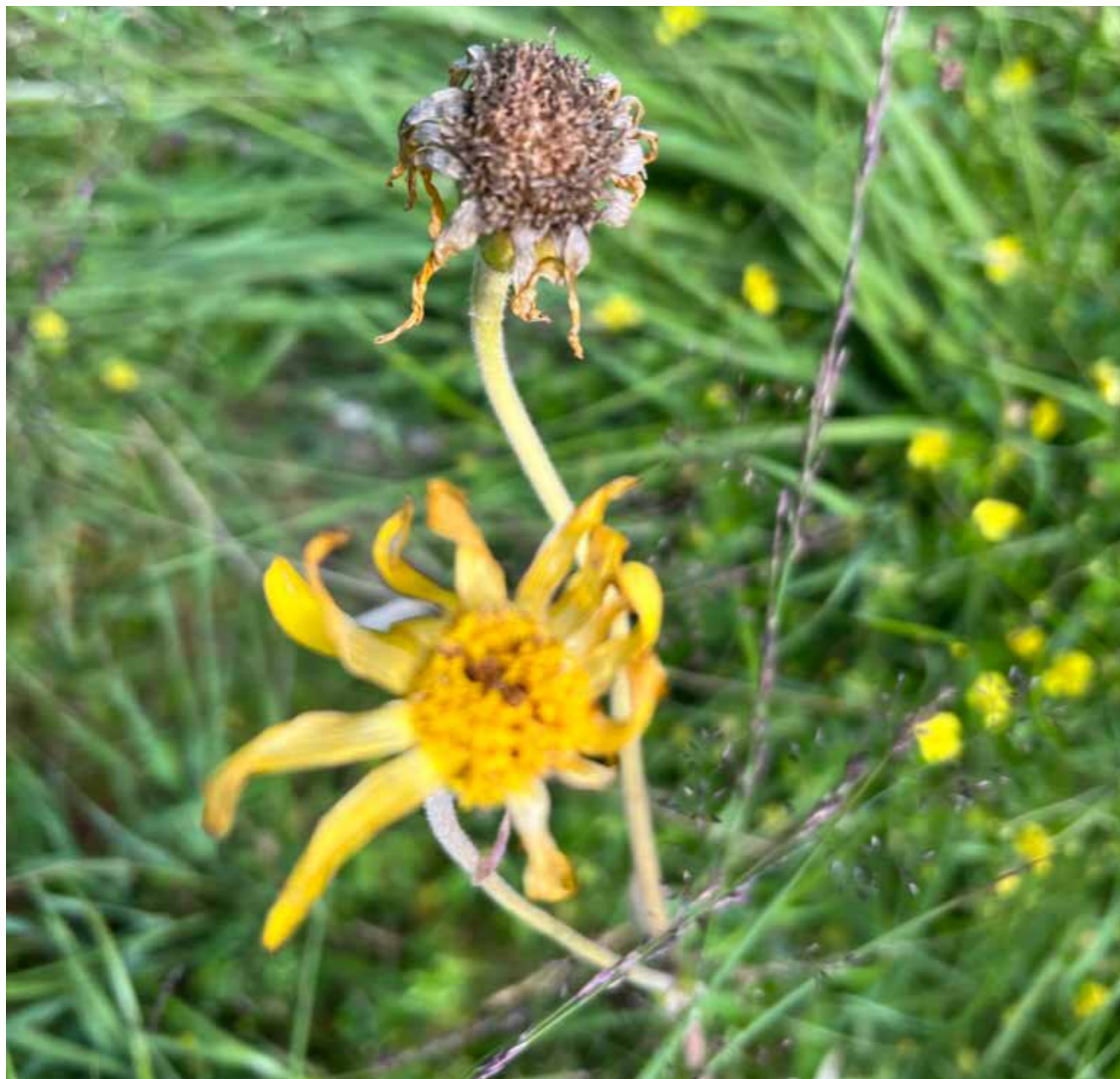
Humlene kan generere og oppretthalde ein høg kroppstemperatur og vere i aktivitet sjølv når lufttemperaturen er ned mot 0 °C . Dette gjer det mogleg for dei å vere aktive på tider av døgeret da dei fleste andre insekt kviler, og på tider av året da det er få andre i aktivitet. Den intense aktiviteten er nødvendig for humlene grunna behovet for å skaffe mat til larvene, og det gjer dei også til effektive og attraktive pollinatorar. Mange blomeplanter er spesielt tilpassa humlepollinering. Dette gjeld

særleg mange artar i erteblomfamilien, men også artar i mellom anna lyngfamilien, leppeblomfamilien og kurvplantefamilien. Mange av artane i desse familiane får ikkje optimal frøsetting om dei ikkje vert pollinerte av ei humle.

Humlene lager for det meste bola sine i jorda. Dei er avhengige av å finne eit holrom som andre har laga, og nyttar gjerne forlatne musebol. Nokre artar byggjer bola sine oppå bakken, i steinmurar eller under eit tynt lag mose eller gras. Andre artar utnytt spettehull og hóler i tre, og dei kan også bruke gamle fuglekasser. Tilgangen på egna reirplassar er ein avgrensande faktor for humlene.

Me observerte fleire artar humler og bier. Ei av artane me fann, var barskoghumle, *Bombus cingulatus*, ei humle som ikkje er veldig vanleg og som heller ikkje er registrert i Setesdal tidlegare (frå Agder er det berre ein observasjon frå Flekkefjord registrert i Artsdatabanken tidlegare). Me fann òg lundhumle (*B. soroeensis*), steinhumle (*B. lapidarius*), ljøs jordhumle (*B. lucorum*) og markhumle (*B. pratorum*), samt berghumle, hagehumle (*B. hortorum*), trehumle (*B. hypnorum*) og lapphumle.

Avblømd solblom. Foto: RB

Med tanke på det dårlege været, og den sær sars avgrensa fangsintensiteten, er talet artar (9) uvanleg stort. Mange humler og bier klarte me heller ikkje å identifisere i felt. Det kan vere at Rygnestad ligger slik til geografisk at både låglandsarter og fjellararter, skogarter og kulturlandskapsarter møtes der. Til samanlikning blei det i løpet av 372 fangstdagar observera 10 artar i ei stor undersøking på Ås (Gomez-Martinez et al, 2020). Dei beskjedne observasjonane våre gav difor eit spanande resultat, og me tilrår ein grundig undersøking av humler og andre pollinerande insekt.

Raudknapp med ein liten gjest som har funne seg ein skjulestad
Foto: RB

BEITE- OG SLÅTTEMARK

Rygnestad juli 2023.
Foto: RB

DEFINISJON PÅ SLÅTTEMARK

Slåttemark er ei truga naturtype som også har sin eigen handlingsplan ([Handlingsplan for slåttemark - og tilhørende arts mangfold 2023-2037. M-2568. Miljødirektoratet. 2023](#)).

Definisjonen på slåttemark er ei “!semi-naturleg eng med gras / og urterik vegetasjon som er betinga av tradisjonell slått og som framleis ber preg av dette”. (Miljødirektoratet, 2023).

Slåttemark fants både i innmark (slåtteeenger) og utmark (utslåttar). Dei gamle, tradisjonelle slåttemarkene blir (til forskjell frå “moderne” slåtteeeng) slått seint dvs. på ettersommaren (etter 10. juli). Høyet turkast på bakken eller på hesjer før det fjernast. Slåttemarkene (særlig i innmark) har tradisjonelt vore etterbeita på hausten, og nokon beitast også ein periode på forsomnaren. Tilbakegangen av naturtypen har vore svært sterk, og velhevida slåttemarker er heilt borte i mange distrikt. (Direktoratet for naturforvaltning, 2007).

Naturtypen slåttemark er sett som kritisk truga i raudlista. 29% av raudlisteartane me har i Noreg (28% i Sverige) er knytt til kulturmark. Slåttemark står i ei særstilling med eit stort arts mangfald av karplanter, sopp og lav. Det er gode levestader for insekt, og fleire av dei mest truga insekta er knytt til slåttemark. Gjerne gjennom eit spesialisert og godt utvikla samspel mellom artane over lang tid.

Slåttemark er viktige for framtida

- Genbank
- Mat
- Fôr
- Mosaikk

- Økosystem
- Klima; Rensar luft og vatn, bind karbon, vernar mot flaum, hindrar avrenning og erosjon, hindrar brann
- Gjev andelege og fysiske opplevingar (NIBIO 8(138)).

Arts mangfaldet er utvikla i samspel med bruken av marka. Dersom ein ynskjer å halde vedlike dei artane som er knytt til ei mark som har vore i tradisjonell bruk over lang tid, bør ein i størst mogleg grad etterlikne den tradisjonelle bruken som har vore. Det gjeld alle delar av skjøtsel.

Som til dømes forholdet mellom beiting og slått, type beitedyr og slåttetid / beitetid. Ofte var det ein variert skjøtsel av engene, med rydding av kantsoner, fjerning av kvist og daude om våren, raking, brenning, nedmolding av gjødsel frå beitedyr, vårbeite og slått (ofte seinare enn det som er vanleg slåttetid i dag, og slåtten varde gjerne heile sommaren og utover hausten). Høyet vart turka og raka saman, sett i stakk, hesja eller køyrt inn. Det var haustbeitinga til langt ut på hausten (NIBIO 8(138)).

Mange truga artar av karplanter, sopp og insekt, spesielt mange pollinatorer, har leveområde i slåttemarkene. I tillegg finst raudlista epifyttar av mosar, sopp og lav på eldre tre rundt slåttemarker og i lauvenger. Ifylgje den norske raudlista for artar (2021) er totalt 798 (29%) av dei truga artane knytt til kulturbetinga. Tar me vare på slåttemark, tar me samtidig vare på svært mange truga artar

KULTURMINNE I SLÅTTEMARK

I tilknytning til slåttemarkene finn ein gjerne rydningsrøyser, samt løer og tufter etter slike. Ofte var slåttemarkene også inngjerda med steingjerde eller andre typar gjerde for å hindre beiting før slåtten. I eit heilskapleg kulturlandskap er det viktig at kulturminna vert restaurerte og haldne i stand. I biologisk samanheng representerer mange kulturminne varme habitat. Dei har av den grunn stor verdi for varmekjære organismar og kan vidare vera viktige for å gje eit varmt og turt skjul til enkelte artar. Når slåttemarka skal skjøttast, må det også slåast heilt inntil gjerda, slik at ein sikrar ljusopne kantar.

(Kunnskapsgrunnlag for slåttemark og lauveng for nasjonal handlingsplanperiode 2023-2037, NIBIO rapport 138, volum 8, 2022).

Stemorsblom i slåtteeenga ved Rygnestadunet.
Foto: RB

DEFINISJON PÅ NATURBEITEMARK

Definisjonen på naturbeitemark er "ikkje tresett beitemark med lang hevd som har vore lite/ikkje gjødsla eller jordarbeida".

Dette er velhevda naturbeitemarker som har blitt stadig sjeldnare. Dei kan vere veldig artsrike og mange planter, sopp og insekt er typiske for desse beitemarkene.

Utforminga av naturbeitemarka er prega av om det er på kalkrik eller kalkfattig mark, mellom fuktig og tørr mark, og mellom utformingar i låglandet og i seterregionen. Ulik beitebruk dvs. forskjellar i dyreslag, beitetid, beitetidspunkt, beitepress m.m. gjev også forskjellar i utforming.

KVIFOR ER DENNE NATURTYPEN VIKTIG?

Naturtypen har gått sterkt attende dei siste tiåra. Han er eit viktig leveområde for ei rekke sjeldne og truga artar av både karplanter, sopp og insekt, men også enkelte artar innan andre grupper. Ugjødsla naturbeitemarker er ofte artsrike. Det er kjent over 140 artar beitemarkssopp i Norge. Baserike utformingar på kalkgrunn og skjellsand er spesielt artsrike. Naturbeitemarkene er dessutan viktige område for næringsøk til ei rekkje vanlege artar som t.d. stare.

Naturbeitemarkene er først og fremst avhengig av tradisjonelt husdyrbeite for å takast vare på. Tilbakegangen skuldast også fleire faktorar: Opphøyr eller svakare hevd med påfylgande attgroing, tilplanting, gjødsling og andre bruksendringar, utbygging samt luftforureining. (Direktoratet for naturforvaltning 2007).

DEFINISJON PÅ HAGEMARK

Hagemark eller havnehager er ugjødsla eller lite gjødsla beitemark med tre- og/eller busksjikt. Feltsjiktet blir utnytta til beite. Tre og buskar står difor ikkje så tett. Tre og buskar i hagemark blir gjerne utnytta bl.a. til ved. Trea kan også styvast (lauvast) dvs. at toppar og greiner blir kutta av til husdyrfôr eller til garving, men denne bruken har i dag stort sett opphøyr.

Hagemarkene kan delast inn etter kva treslag som dominerer. Til dømes:

- Bjørkehage
- Einerhage/einerbakke m.v.
- Eikehage
- Askehage
- Orehage
- Seljehage
- Hasselhage

Hagemarkene har blitt forma ved prioritering av bestemte treslag med utgangspunkt i mange ulike skogstyper som for eksempel blåbærskog eller røsslyng-blokkebærskog, gråorheggeskog eller fattigedellauvskog. Sammensetningen av feltsjiktet vert påverka av økologiske tilhøve, men også av beitetrykk, dyreslag m.m.

Naturtypen har vore utbreid i heile landet. Hagemarka låg ofte i utkanten av innmarksareala. Naturtypen har lang kontinuitet fleire stader og kan innhalde sjeldne artar. Veksling mellom lys og skugge gjer at feltsjiktfloraen gjerne blir innholdsrik. I tillegg er gamle tre i til dømes ospe- og eikehagar viktige biotopar for mange organismar som fugl og insekt. Bjørkehagar og hassel-eikehagar har ein spesiell og i nokre tilfelle reliktprega soppflora. Hagemarker er også viktige spettelokalitetar. Kunnskapen om artsmangfaldet i hagemarker er ellers generelt dårleg. (Direktoratet for naturforvaltning 2007).

Hagemark på Rygnestad.
Foto: RB

INSEKTVENLEG SKJØTSEL AV SLÅTTE-OG BEITEMARK

Insekt stiller i større grad enn planter krav til landskapet omkring den enkelte biotopen. For å bevare artsmangfaldet av insekt, er det ikkje nok å sjå på enga isolert. Det er viktig å sjå heile landskapet under eitt, og knyte biotopane saman med blomerike korridorar. Samanhengande korridorar langs bekkar, vegar, dyrka mark og skogkantar er naturlege ferdelsesvegar og stepping stones for insekt, noko som gjer det mogleg for insekta å overleve vandrainga mellom biotopane sine. Desse korridorane er kvar for seg for små til å halde eigne insektpopulasjonar. Til dømes vegkantar, krøtterstiar, bekkedar gjennom åkerlandskapet med svartor, hegg og selje, kraftgater og åkerholmar. Biotopar som slåtteengar er særskilt viktige for både planter og insekt, grunna det unikt høge artsmangfaldet, tilknytninga til kulturlandskapet og det faktum at dei er i ferd med å forsvinne. For insekta, som er mobile organismar som må bevege seg omkring og møte individ frå andre stader, er også landskapet omkring, det store landskapet, viktig.

Det er vanleg at tilfeldige hendingar kan føre til lokal utdøying for insekt. Det kan vere hendingar som frost tidleg på sommaren som drep alle dei nyklekka individa av ein art sommarfugl, eller at ein grevling kjem og grev ut alle humlebola i eit område. For at insekta skal kunne reetablere seg i biotopen, må det vere spreingskorridorar mellom dei ulike biotopane, og ein insektpopulasjon nyttar generelt eit større område enn ein plantepopulasjon.

På Rygnestad og Flateland er det registrert to solblomlokalitetar. I bakken bak museet er det ganske få individ solblom, og sjølv om det er ein del rosettar, er det berre få planter som blømer. Lokaliteten Kåvehagen har ein kraftig populasjon av solblom, og mange blomar.

Me samla inn plantedelar frå populasjonen i Kåvehagen, og det var frå desse me fekk både solblombandfluger og parasittveps.

“Det må vera ei viss mengde av næringsplanta til eit insekt for at ho skal sjå på det som eit habitat”

For desse insekta er det viktig at dei er ein del av ei mosaikk som inneheld fleire solblomlokalitetar. Dersom det er for langt mellom lokalitetane, er det berre eit spørsmål om tid før bandfluga døyr ut. Det er difor eit mål å etablere fleire solblomlokalitetar i området.

Mengda av vertsplanta til insekt er også relevant. Det er gjerne slik at det må vere ei viss mengde av næringsplanta til eit insekt, for at insektet sjølv opplever området som ein biotop (Larsson 2006). Dette kan for eksempel bety at det er ein moglegheit for at sjølv om me har to områder med solblom, Rygnestadtunet og Kåvehagen, opplever bandfluga det som om at det berre er ein biotop tilgjengeleg ettersom populasjonen på Rygnestad er for liten til at fluga ser det som ein biotop. Me veit ikkje om det er slik, men det er ikkje usannsynleg. Det er difor eit mål å skjotte områda på ein slik måte at mengda solblom på dei ulike lokalitetane aukar.

I 2018 kom det ein rapport frå Naturhistorisk museum i Oslo, som skildrar pollinatorvenleg skjøtsel av slåttemark og beitemark. Skjøtselsanbefalingane er hovudsakleg retta mot artsgruppene bier og sommarfuglar, men gjeld og for blomflugur og biller.

SKJØTSEL AV ENGAREALET:

- Unngå gjødsel
- Sein slått
- Vegetasjonen bør ikkje kuttast plenkort
- Høyet bør turkast på bakken/hesjast, og fjernast
- Unngå plantevernmiddel
- Spar nokre delar av enga kvart år
- Ved beiting må beitetrykket vere lågt og varigheita kort
- Kjemp mot framande planteartar
- Brenning om våren som alternativ til slått/beite

SKJØTSEL OG TILRETTELEGGING AV AREALET OMKRING:

- Bevare eller skap eksponert sandjord
- Bevare tre og buskar
- Bevare særleg selje og vier
- Bevare bringebær, stornesle, tistlar mm
- Bevare daud ved
- Bevare ferskvassmiljø
- Bevare rydningsrøysar, steingardar mm
- Lage korridorar og stepping stones

(Elven & Bjureke, 2018)

For Rygnestad og Flateland inneber pollinatorvenleg skjøtsel at ein ser området under eitt og bind lokalitetane saman ved å skape blomsterrike korridorar og stepping stones, at det setjast fokus på å auke talet på solblomlokalitetar, og at slåtteengene skjøttast slik at talet på planter av solblom aukar innan kvar lokalitet.

Elles gjeld det å bevare gamle tre, særleg selje, daud ved og rydningsrøysar, og dei naturlege korridorane som allereie finnast, som vegkantar og vegetasjon langs elva.

Firkantperikum og maure i regnslått eng.
Foto: RB

PÅVERKNAD AV SLÅTT OG BEITE

Slått og beite påverkar marka ulikt. Både slått og beite fjernar biomasse og held marka open og hindrar attgroing.

Eit område dominert av gulflatbelg.
Foto: RB

SLÅTT

Med slått skjer ein av alt av plantemasse i same høgde, på same tid. Det gjer at konkurransesvake artar kan få eit føretrinn, med meir lys og betre veksetilhøve. Rasktveksande artar vert haldne i sjakk. Slått, påverkar dermed vegetasjonsammansetjinga. I planter som toler slått overlever det meste av bladmassa og dei vitale delane av planta.

Strukturen i enga vert også endra med slått over lang tid. Marka vert jamnare, med eit feltsjikt i same høgde, men planter i ulike sjikt og høgdenivå.

Solinnstrålinga gjer at jordtemperaturen vert høgare i ei ope slåttemark enn tresette habitat, og fører til auka fordamping og turrare jord, noko som gjeve egna buplassar for jordbuande insekt som biller og villbier. Også mikroorganismane trivst i slike tilhøve, og nedbrytinga går raskare og omsetjinga av næring går fortare.

Når ein skjøttar ei slåtteenng ved å kontinuerleg ta ut høy og beitegras, fører det til ein mangel på nitrogen og fosfor som endrar på konkurransetilhøva mellom plantene. (Svalheim, E. 2019 etter Ekstam, U. & Forshed, N. 1992. Om hävdnen upphör. Kärleväxter som indikatorarter i ängs- och hagmarker. Naturvårdsverket).

Dei små, lågtproduserande og meir sjeldne plantene som klarer seg betre på næringsfattig grunn, er meir konkurransedyktige i slike enger. Dei taklar slike tilhøve betre. Ei slåtteenng i god hevd er ofte meir lågvaksen enn dei gjødsla og meir förproduserande grasengene, og dei har lite daudt gras i botn (Svalheim, E. 2019).

Den raske nedbrytinga av daudt materiale og omsetjinga av næring skaper også ei fin likevekt mellom næringstoff som vert frigjort og næringstoff som vert bruka av plantene. Frigjerings skjer ved nedbryting av organisk materiale, forvitring frå mineraljord og tilførsel ved tilsig, regn og nitrogenbinding av bakteriar og algar. Plantene brukar næringstoffa til vekst og frøsetjing, som vert teke ut og fjerna frå marka med slåtten. Dette gjev veldig stabile og berekraftige økosystem. (Svalheim, E. 2019).

POSITIVE VERKNADER AV SLÅTT

Jamleg slått når ein fjernar det gamle graset gjer at ein unngår opphoping av daudt organisk materiale. Ein får då lite på nitrogen og fosfor, noko som er viktig fordi mange av dei konkurransesvake artane i slåttemarker og naturbeitemarkar vert fort borte med gjødsling. Slik fremjar slått mangfaldet av artar.

Beiting på slåttemark.

Beiting vil også fjerne det gamle graset, og gjev noko av same effekt som med slått. Men noko næring vil koma til med gjødsel frå dyra. Beitande dyr vil også trakke opp jorda, og det kan gjera det lettare for frø å få kontakt med jorda og deretter spire. For eitt- og toårige artar er dette viktig, sidan dei er avhengige av å setje frø årleg. Døme på slike artar er augnetrøystartar, engkall-artar, stemorsblom og søteartar. Dyretrakk held også mosen i sjakk. Beiting utover hausten er særleg viktig for å ta ut mest mogleg av produksjonen og hindre opphoping av daudgras og strø. Beitedyr er også med på å spre frøa frå fleire planter, både gjennom gjødsel og "frakting" av frø på kroppen. (NIBIO 8(138)).

Landbruket har endra seg mykje dei siste hundre åra. Mellom anna har vårbeitinga mange stader opphøyr, med unnatak av sauebruk. Dyrka mark skulle sparast for beiting, og kunstgjødsel og såing med andre artar vart etterkvart vanleg.

Ein vil aldri kunne skjøtte ei slåttemark så bra med beiting som med slått. Men etterbeiting av slåttemark er eit viktig tiltak og kan vera avgjerande for skjøstselen. Det er då om å gjera å vurdere type beitedyr, beiteperiode og beitetrykk.

HUSDYR BEITER PÅ ULIKT VIS

Ulike husdyr beiter på ulikt vis, både når det gjeld val av beiteplanter og beiteåtfærd. Ved å bruke beitedyr for å ta vare på kulturlandskapet bør ein ta omsyn til korleis dei ulike husdyra beiter, likeeins med tanke på produksjonen hjå dyra. Som regel ynskjer ein å halde ein tilfredstillande høg produksjon på dyra kombinert med skjøtsel av kulturlandskapet. (Nedkvitne m. fl. 1995).

Fysiologien til dyra og næringstrongen har mykje å seia for beiteåtfærd. I tillegg vil både kroppstorleik, utforming av munnparti og tannsetjing, meltingssystem, rase, flokkåtfærd og læring påverke kva planter og plantedelar dyra vel ut. Når dyra likar betre spesielle planter og plantedelar, er det i fyrste rekkje lukt, smak og syn dei går etter. Men også forma på mule- og munnparti har mykje å sei for dyra si evne til selektiv beiting. Dersom dei har høve til det vil dyra velje ut og eta berre ein del av det tilgjengelege plantematerialet. Dyra beiter fyrst og fremst i dei vegetasjonstypene som dei har mest hug på, eller dei vel ut spesielle planter og plantedelar. Det utvalde plantematerialet har som oftast høg næringsverdi. (Nedkvitne m. fl. 1995).

Utvalet av beiteplanter, kvaliteten på beitet og mengde tilgjengeleg beite vil også vera med å avgjere kor selektive dyra kan vera. Dersom beiteintensiteten er høg, dvs. høgt dyretal i høve til areal, vil dyra ikkje ha same høvet til selektiv beiting. Det er difor viktig at dyretalet til ei kvar tid gjennom vekstsesongen vert tilpassa førtilgongen. Dette gjeld særleg for dyr som skal vekse og produsere godt, t.d. søyer med lam og kjøtfèkyr med sugekalvar. (Nedkvitne m.fl. 1995). Det kan også vera store skilnadar frå år til år. Når ein skal fastsetje dyretalet, må ein ta omsyn til slike variasjonar.

STORFE

Storfe nyttar i stor grad tunga til å samle saman beiteplantene dei vil eta. Storfe har ikkje tenner framme i overkjeften, og det meste vert bite og slite av med hjelp av framtennene i underkjeften og muskelputa i overkjeften. Ettersom plantene vert samla med tunga, vert dei ikkje kutta så nære marka som hest og småfe. Ved beiting av einsarta grasmark vil difor høveleg plantehøgde om våren vera 8-10 cm, og 10-15 cm seinare i sesongen. Hest og småfe vil kunne greie seg på halve høgda.

Storfe beiter ikkje så selektivt som geit og sau, men dyra beiter og luktar seg fram til vegetasjonstypene som dei likar best. Det tilgjengelege beitematerialet vert såleis beita meir eller mindre flekkvis. Beiteintensiteten, det vil sei talet på beitedyr i høve til beiteareal og beitemengde, har mykje å sei for kor stor del av grøda som vert beita. Dyra vrakar meir av beitet og kvart dyr produserer meir ved låg enn ved høg beiteintensitet. (Nedkvitne m.fl. 1995). På naturleg beite med allsidig vegetasjon beiter storfe fyrst og fremst gras og urter, men dei beiter også gjerne på halvgras og lauv. (Bjor og Graffer 1963).

Storfe er nokså tunge og store dyr, og dei vil også trakke opp jorda meir enn småfe. Dette kan både vera positivt og negativt for plantelivet. Storfebeiting kan vera med på å auke artsmangfaldet ved at dei betrar spireforhalda for frøa (Riis-Nielsen m. fl. 1991), og ein finn ofte fleire

planteartar på felt som vert beita av storfe (Bjor og Graffer 1963). På skrinn mark med få artar kan storfebeiting likevel gå negativt ut over plantemangfaldet, særleg dersom artane ikkje toler trakk. Det er vanleg at innslaget av engkvein, sauesvingel og storr aukar der det vert beita, medan artar som marimjelle og tepperot aukar mest der det ikkje vert beita. (Nedkvitne m.fl. 1995).

Storfe er veldig nøyne med å ikkje eta kring si eiga avføring. Det vil difor vera eit ganske stort felt kring kuruka som ikkje vert beita. Dette gjev gode tilhøve for planter som ikkje «ynskjer å verte beita», t.d. sylvbunke. Som regel har dyra mest aversjon mot avføring frå sin eigen art. Ein meiner at det har med overføring av innvollsparasittar å gjera. Dei er ofte tilpassa ein spesiell art og smittar ikkje så lett mellom artane. Ein ser at på beite med berre storfe vil det raskt danne seg tuver. For å klare å halde beitet jamt og tuvefritt, bør ein slå det med beitepussar eller ha sambeiting med sau eller hest.

Storfe beiter i mindre grad på lauvtre enn det småfe gjer. Likevel kan storfe til ei viss grad halde nede lauvskog. Av lauvtre er det særleg osp, rogn og selje som er ettertrakta, men dei beiter også gjerne bjørk og stundom hassel. Orerendingar er lite føretrekte. Storfe høver difor godt til skjøtselbeiting av næringsrik grasmark som er iferd med å gro att av lauvtre som osp, rogn, selje og bjørk. (Nedkvitne, 1995).

Det er uvisst om ulike storferasar har ulike beitemåtar. Ei undersøking i Sverige viser at kjøtferasar som Hereford og Charolais er betre til å beite lauv enn den svenske mjølkerasa SRB (Svensk rød og vit boskap). Ein trur at mykje av grunnen er at kalvane frå kjøtfe får gå med mor si på beite og lærer difor beitemønster av mødrene sine som småkalvar. Kalvar frå mjølkekyr er stort sett inne og står skild frå mor si. Høgare mjølkeproduksjon og næringstrong kan også truleg føre til at SRB-dyra var meir kresne i plantevalet. (Nedkvitne, 1995). Undersøkingar i Noreg har visa at den norske mjølkekua NRF (Norsk raudt fe) klarer seg like godt på naturbeite som kyr av dei gamle rasane (Bjor, 1963).

KJØTFE PÅ BEITE

I det utvalde kulturlandskapet på Rygnestad og Flateland er det pr. i dag kjøtfe som er aktuelle å bruke som beitedyr.

Ein kan dele inn kjøtferasane etter tyngde. Dei tunge rasane som Charolais og Limousin krev meir fôr sidan dei har større kroppsvekt og krav til vedlikehald, og eignar seg generelt betre til meir intensive driftsopplegg. Lettare rasar, som Hereford og Aberdeen Angus, kan høve godt til ei meir ekstensive drift. Dei vert slaktemogne ved lågare vekter. Dei kan difor utnytte beite av lågare kvalitet på ein god måte og høver godt i sambeiting med sau. Skotsk høglandsfe er ei endå mindre rase som er tilpassa eit utegangarliv heile året. Dei er også tilpassa lyngheiar og marginale beiteområde.

Gamle storferasar er også lettare og gjev mindre trakk.

Ein må uansett fylgje føresegnene som høyrer til lova for dyrevelferd, og dei treng ly, fôr og ferskvatn etter sine behov.

SAU

Sau og andre småfe har ei kløyvd og lett rørleg overleppe og ei smal nase og muleparti. Det set småfe i stand til å beite meir selektivt enn storfe. Sau og geit har heller ikkje framtenner i overkjeften, men ei hard muskelpute i staden.

Sauene et meir urter enn både hest, geit og storfe. Dei fleste urtene er rike på sporstoff og andre mineral, og ein plar ofte sei at «sauene plukkar ut plantene som inneheld stoff dei har behov for». Om denne påstanden er vanskeleg å bevise, ser ein iallefall at sauene plukkar nøye ut dei plantene eller plantedelane dei ynskjer, og let resten stå. I tillegg til gras og urter beiter sauene gjerne lauv. Nyskot og planter på eit tidleg utviklingsstadium vert valt framføre stenglar, likeeins vert breiblada gras som kvein og rapp, valt framfor gras med trådsmale blad som sauesvingel. (Nedkvitne, 1995). Innan ein vegetasjonstype selekterer sauene som oftast grupper av beiteplanter i denne rekkjefylgja:

Urter --> Gras --> Storr og andre halvgras --> Lyng, buskar, tre.

Alder, læring og rase spelar inn i valet av planter, men beiteintensitet, næringstrong, botanisk samansetjing og utviklingsstadium har truleg mest å seie for kor sterkt sauene selekterer på beite. Lam er meir selektive enn vaksne, og sauene held gjerne fram med å eta planter som dei har ete i ung alder. Dei kan likevel venje seg til nye planter og i nokon grad endre beitemåte (forsinka læring). Når det gjeld skilnad mellom rasane, ser ein at dei kortrova sauerasane som pelssau og spælsau, er meir huga til å beite trevegetasjon enn dei langrova sauerasane. (Nedkvitne m.fl. 1995). Nokre undersøkingar syner også at dei korthala sauene er meir selektive i beitevalet enn dei langrova, og vil heller bruke tid på å finne kvalitetsplanter enn å eta mengder av dårleg beitegras. Dette kan også ha med at dei kortrova sauene er mindre og har ei mindre vom og meltingskanal enn dei langrova sauerasane. (Bjåen 1996). Lettare sauerasar teng mindre næring til vedlikehald sidan dei har lågare kroppsvekt. Ein seier difor at lettare sauerasar klarer seg betre på skrinnare beite. Tilveksten bør derimot vera god også på lettare sauerasar. På tyngre sauerasar bør tilveksten gjennom sommaren vera kring 300 gram / døgn. Lettare sauerasar vil truleg liggje noko under dette, men ein bør liggje kring 200 gram / døgn. (Nedkvitne, 1995).

Søyer med lam som skal produsere mjølk og gje god vekst på avkoma, bør ha nok beite til å kunne vera selektiv i beitevalet. Dvs. ikkje for høg beiteintensitet. Dersom ein ynskjer å «hardbeite» eit område for å halde nede vegetasjonen, bør ein bruke sauer som ikkje treng så mykje næring. Ein kan også venje av lamma frå 9-13 veker, og setje dei på eit anna godt beite for seg sjølve. Dei vaksne søyene har då lett for å verte for feite når dei ikkje lenger går med lamma, og det kan difor høve godt å setje dei på ei «hardbeiting» for ei stund. (Nedkvitne, 1995).

Høgt beitepress over lengre tid kan føre til at det mest ettertrakta plantene vert beita så hardt at dei ikkje overlever. Planter som er mindre næringsrike og mindre ettertrakta, tek over. Høgt beitepress kan difor redusere det biologiske mangfaldet. (Nedkvitne, 1995).

DEI NORSKE SAUERASANE

Dei kortrova rasane var dominerande i Nord-Europa fram til midten av 1800-talet. Molekylærstudiar har visa at dei kortrova sauerasane i Skandinavia, Færøyane, Island og nord i Skotland, delar mykje av ein type DNA som er sjeldan utanom i denne regionen. Historiske kjelder fortel at sau vart frakta frå Noreg til Færøyane og Island mellom år 800 – 1000 e.Kr. Desse sauene vart opphavet til rasane på øyane vest i havet. I tillegg gav den gamle norske kortrova sauene opphav til både norsk spælsau og gamalnorsk spælsau. Men desse rasane vart også innblanda med andre importert sauerasar på 1800- og 1900 talet, og kring 1950 vart avlsarbeidet meir organisert og meir effektivt. Etterkvart såg ein ei markant endring av spælsauen som følgje av eit målretta avlsarbeid. Sauene vart større og meir kjøtfulle, det vart lagt mindre vekt på ullkvalitet og ein ville helst ha einsfarga kvite og kolla dyr.

På sida av dette avlsarbeidet fanst det også att buskar med dei gamle prega, utan mykje innblanding av den moderne spælsauen eller den gamalnorske sauene. Den gamalnorske spælsauen vart rekna som eigen rase i 2002. I dag representerer den gamalnorske spælsauen ein eldre type spælsau, med eit større mangfald i fargar og horn enn ein finn i den moderne spælsauen. Ullkvaliteten er godt egna for husflid. Rasen vert rekna som sårbar, men er pr. i dag ikkje truga av utrydding. (Norsk genressurssenter, 2011).

RASEPREG

Den gamalnorske spælsauen er lettbeint og tar seg godt fram i brattlendt terreng. Ulla har fin, mjuk botnull og lang, sterk dekkull som heng i fine lokkar. Fargen kan vera kvit, svart og ulike variantar av blå, grå og brun. Det kan også vera kvite avteikn i hovud, kropp og bein. Både kjønna kan ha horn. Dei har eit utprega morsinstinkt, relativt høgt lammetal med lite lammingsvanskar og god mjølkeevne. Rasen har også eit godt utvikla flokkinstinkt. Gjennomsnittleg slaktevekt er 16-17 kg, men ein kan også finne lam på godt over 20 kg dersom tilhøva er gode. Rasen er registrert under rasekode 16 i Sauekontrollen. (Landslaget for gamalnorsk spælsau, 2011).

Landslaget for gamalnorsk spælsau har sett opp ein rasestandard. Det er stor variasjon i eksteriør; både høgfoto og lågfota, korte, lange og kompakte kroppar er tillete. Det skal vera tydeleg skilnad mellom dekkhår (tel) og ullhår (tog), og lengda på ulla skal vera minst 17 cm over krysset. Rasen skal ha minimalt innslag av gamalnorsk sau og islandsk / færøysk / shetlandsk spæl. Heller skal det ikkje vera innblanda Gotlandsk pelsfår eller norsk pelssau eller tyngre rasar. Ein bør også unngå innblanding av moderne kvit spælsau, sidan denne har mista ein del av dei typiske rasekjenneteikna. (Norsk genressurssenter, 2011).

SKILNAD I BEITEVAL

Det er mange som har kome med påstandar om at det er raseskilnadar mellom kort- og langhala sauerasar med omsyn til kor mykje dei beitar av vedfôr (lauv, lyng, bork og greiner), men det føreligg framleis lite forsøksdata på dette. Ein bør difor vera noko varsam med å konkludere for mykje om kva som skuldast rase, og kva som skuldast t.d. tilgjengeleg beite og driftsmåte.

I 2000 og 2001 vart det utført eit forsøk som hadde til mål å studere kort- og langhala sauerasar si beiting av ulike plantegrupper, og då særskilt beiting av vedfôr. Ein ville då sjå om ein fann raseskilnadar i fôrvalet mellom sauerasane, og om ein på bakgrunn av resultatene kunne sei noko om dei ulike rasane si evne til landskapspleie. I forsøket vart det utført beiterestringar på pels-, spæl- og dalasau. Forsøket vart utført på gardsbruk i Sogn- og Fjordane i somrane 2000 og 2001. (Nordheim 2005). Resultatet i dette forsøket, syntet at beitinga av vedfôr var vesentleg større for den korthala rasen (både spæl- og pelssau) enn for dalasau på alle gardane. Lauv utgjorde også ein stor del av beitinga hjå pels og spæl. Dei korthala rasane beitte meir lauv enn dala på alle gardane, forutan på ein gard der pels og dala beitte omlag like mykje lauv. Gras utmerkte seg og vart det som vart beita mest av for alle rasane. Grasbeitinga var større hjå dala enn hjå dei lette rasane på alle gardane. Korkje urter, lyng eller bregner utgjorde nokon stor skilnad hjå nokon av rasane.

I forsøket i Sogn og Fjordane såg ein at pels- og spælsau beiter meir vedfôr enn dalasau på utmarksbeite. Dette seier også noko om rasen si evne til landskapspleie. Di meir vedfôr ein rase beiter, di betre egna er rasen til å halde oppe og til å opne landskapet. Pels- og spælsau vil difor i større grad enn dalasau vera egna til å pleie, halde oppe og hindre attgroing av kulturlandskapet. (Nordheim 2005). Ein må likevel hugse på at sauene er ein viktig landskapspleiar uavhengig av rase. Ein må også ta omsyn til dyrevelferden og næringstrongen uansett rase.

HEST

Hesten er ikkje ein drøvtyggjar slik som småfe og storfe. Likevel kan han melte og utnytte trevlerikt grovfôr. Hjø hesten er den mikrobielle meltinga knytt til tarmane, spesielt blindtarm, og ikkje til vomba som hjå drøvtyggjarane. Hjø drøvtyggjarar går det meste av dei mikrobielle meltingssprossane føre dei kjemiske sprossane, medan det er motsett hjå hest. Trevlerikt fôr vert ikkje melte like godt av hestar som av drøvtyggjarar og plantefrø har lettare for å gå umelta gjennom meltingsskanalen hjå hestane. Det kan difor vera meir spiredyktige frø i hestelort enn i kuruken. Hestane må også ha fleire beiteøkter enn drøvtyggjarane, sidan dei tek opp noko mindre fôr i kvar økt enn det drøvtyggjarane kan gjera. Hesten treng derimot ikkje tid til drøvtygging. (Nedkvitne m.fl. 1995).

Hesten vel fyrst og fremst grasartar når dei har høve til det. Beitemåten er meir lik sau og geit enn storfe. Hesten nyttar den mjuke mulen til å samle beiteplantene og så bite dei av med tennene. Hesten har tenner både i over- og undermunnen, og kan difor bite av plantene tett nedåt marka. (Nedkvitne m. fl. 1995). Granskingar viser at hestar som går på beite med varierende vegetasjon, beiter fyrst og fremst grasartar. Ein har sett at engkvein, sauesvingel, smyle og sylvbunke er artar som hestene føretrekk. I tillegg kan stivstorr og kvitkløver vera viktige beiteplanter. Der hestar beiter på grasmark med mykje sylvbunke, vert sylvbunken oftast beita så godt ned at det vert betre veksevilkår for grasartar som er meir næringsrike og ettertrakta av andre beitedyr. Hestar plukkar og et også blomane av tistel. Hestar er difor flinke til å «pusse» beitet etter storfe, og dei høver veldig godt i sambeiting med storfe og sau. Ein ser også at hestar beiter blad og tynne greinspissar av lauvtre, m.a. bjørk og vier. Som hjå storfe ynskjer ikkje hesten å beite kring si eiga avføring, og der hestar er einaste beitedyra vil ein ofte sjå ei flekkvis avbeiting. (Nedkvitne m.fl. 1995). Ei einssidig beiting med hest kan gå hardt ut over vegetasjonen i området. Hesten beiter snaut nedåt marka og kan difor ta vekstpunktet av fleire artar.

GEIT

Geiter kan også beite ganske selektivt og velje ut det dei vil ha.

Geiter vil ofte velje lauv og knoppar framføre gras og urter. Dei vil også gjerne gnage bark og kan vera effektive til å opne område som har vorte attgrodde.

I eit rettleingshefte for landskapspleie med geit og kje utgjeve av Fylkesmannen i Sogn og Fjordane (2005) finn me desse råda:

“Fôrtilbodet varierer gjennom vekstsesongen. Landskapspleie-effekten av beitinga er størst på våren og utetter hausten då fôrtilgangen på beitet i desse periodane er minst.

Størst gevinst i høve til landskapspleie får ein såleis dersom ein kan starta beitesesongen tidleg og forlenga beitesesongen utover hausten. Ver merksam på at dyra må vera i godt hald i god tid før paring, spesielt viktig er dette med omsyn til kjea (første hausten). Overordna er uansett dyrevelferd med godt og rikeleg fôr heile tida.

Det er såleis viktig å tilpassa dyretalet pr areal i høve til fôrtilbodet gjennom beitesesongen. Erfaringar syner at landskapspleie med kje er areal-krevjande. Som eit utgangspunkt kan ein rekna om lag 1,3daa beite pr/kje/sesong på godt utmarksbeite, men her vil sjølvsagt vera variasjonar.

MANUELL RYDDING FØR BEITING

Dersom vegetasjonen er på busk-stadiet, vil beitedyra ved rett beitetrykk (rett tal dyr i høve til areal og vegetasjon) kunna opna og stella landskapet. Dersom vegetasjonen er på tre-stadiet, må ein derimot kombinera manuell rydding med beiting. Dette då geitene gneg bork av trea og drep dei på rot. Når arealet som resultat av beiting og manuell rydding er opna, vil beitedyra ved høveleg beitetrykk kunna halda vegetasjonen i hevd og oppretthalda eit ope landskap. Til slik vedlikehaldsbeiting er sau og lam betre egna enn geiter og kje. Geiter og kje er først og fremst krattryddarar. Sauer og lam er gode til å beita renningar, og dei beiter elles jamnare og betre nedåt gras- og urtevegetasjon enn det geiter og kje gjer.

Tre som skal stå igjen må vernast med til dømes hønsenetting kring stammen på kvart tre i god høgd, og dette må gjerast før dyra vert sleppt inn på beitet. Trea som skal stå att må vera livskraftige, og det bør her takast omsyn både til kvalitet og estetikk. Det er positivt om det vert sett att ulike treslag. Når det gjeld unge bartre er det viktig at ein prioriterer trea med eitt toppskot til å stå att, då dette minskar sjansen for rote.

La deretter dyra få beita fritt det dei når tak i. Tre som er beita så høgt som dyra når bør hoggast etter kvart slik at dyra kan ganga snautt for lauv medan lauvet enno er friskt (lauvet er svært god næring for dyra). Det viktig at kappa virke og ris vert rydda opp og fjerna, eventuelt at riset vert lagt i diskre dungar eller kappa opp og skjult i terrenget. Ta ut veden til slutt”

Storfe på beite
Foto:ALW

SAMBEITING MED FLEIRE DYRESLAG

Med sambeiting meiner ein at to eller fleire dyreslag beiter samstundes på det same området eller til ulike tider i beitesesongen. Beiting til ulike tider med ulike dyr eller å skifte dyreslag på same beite frå år til år, vert kalla vekselbeiting.

Føremålet med sambeiting er fyrst og fremst ei meir effektiv utnytting av beitegrøda, men også for å påverke plantesamansetjinga på beitet. Ein har i forsøk sett at tilveksten aukar ofte hjå baa dyreslaga ved sambeiting.

Dei viktigaste grunnane er at ulike dyreslag har ulikt beitemønster og planteval, og at dyra vrakar det som vekst kring avføring frå same dyreslag. Dei beiter derimot i mange høve kring gjødsling frå andre dyreslag. Dette trur ein kjem av at dyra har ein instinktiv evne til å halde seg vekk frå snyltarar, som smittar frå dyr til dyr i same art, men sjeldan mellom artar.

Effekten av sambeiting er størst på eit artsrikt beite. Då har dei ulike dyra meir å velje i, og dei kan eta det dei har mest lyst på. Sidan dei ulike dyreslaga har ulike preferansar i høve til plantart og utviklingsstadium, vil ein også få nytta beitet betre samanlikna med eit einsarta beite. Slik utfyllande beiting fører også til at kvaliteten på beitet vert halden betre.

På eit storfebeite vil ein del av arealet verte dekt av kuruken. Kring ei slik ruke vil det vekse frodig, men storfe sjølve vil ikkje ha dette. Dette graset vil som oftast sauen beite, og dermed hindre at det vert ei tuve der som kuruka er (ofte av sølvbunke). Ein større del av beitegrøda kjem såleis til nytte ved sambeiting. (Nedkvitne, J. m.fl. 1995).

BEITEPUSSING

Beitepussing med beitepussar bør ikkje gjerast i slåttemark. Med beitepussar vert graset kutta og slege sund og vil kunne verke som grøngjødsling. Ved slått må ein også rake saman og køyre vekk graset, gjerne etter at det har lege og turka ei stund. Helst bør dette brukast som fôr, men for å ta vare på artsmangfaldet i slåttemarka er det viktigaste at det organiske materialet / graset ikkje vert liggande att og gjødsle marka.

Det er difor viktig å tydeleggjere kva som kan kallast slåttemark/ semi-naturleg slåttemark.

Ved restaureringstilfeller kan beitepussar vere aktuelt, eller viss alternativet er ingen skjøtsel på grunn av bratt terreng eller av andre årsaker.

FRAMANDARTAR OG HAGERØMLINGAR

I sårbare område som dette bør ein vera merksam på framandartar og deira evne til å spreie seg. Til dømes artar som lupin, som har ei ekstrem evne til å spreie seg og ta over for dei opprinnelege artane. Andre hageplanter bør ein også vera forsiktige med, sidan det er lett at hagerømlingar spreier seg. Det gjeld t.d. hagefredløs, rynkerose og ikkje minst lupinar. (NIBIO 8(138)).

HUSDYR BEITER PÅ ULIKT VIS

Ulike beitedyr sin effekt på beite- og slåttemark (NIBIO RAPPORT 8 (138))	
Storfe	Dei fleste rasar av storfe vil føretrekkje gras og urter framfor buskar og kratt. Sidan storfe brukar tunga si til å rive av vekstane, klarer dei ikkje å plukke ut berre nokre få artar. Beiting med storfe kan difor vera den mest skånsome på urterik vegetasjon, og liknar mest på slått. Difor vil slåtteenger som ikkje lenger vert slegne ofte verte best teke vare på med storfebeiting. Storfe er tunge dyr, og kan trakke opp i beitet. Det kan gjera at frø får kontakt med jorda og spirer, men det kan også øydeleggje jordskorpa.
Sau	Sau har ei smal og kløyvd overleppe som gjer at dei kan plukke ut den planta eller det graset dei har lyst på. Nokre sauerasar, mellom anna spelsau, beiter meir på lauvoppslag og vedaktige vekstar enn langrova sauerasar. Men sidan sauen kan plukke ut det han vil ha, så kan han også ta for mykje av spesielle artar. Som til dømes mange <i>orkidear</i> , <i>enghumleblom</i> og <i>solblom REF?</i> . Sauebeiting i område med slike artar kan gjera at plantene går attende. Sau bør difor ikkje erstatte slått i slåttemark, men kan vera gode til etterbeiting i slåttemark.
Geit	Geiter kan også beite ganske selektivt og velje ut det dei vil ha. Geiter vil ofte velje lauv og knoppar framføre gras og urter. Dei vil også gjerne gnage bark og kan vera effektive til å opne område som har vorte attgrodde.
Hest	Hesten vil bite av gras og urteplanter med tennene lågt nede med bakken. Hestenbeite får gjerne eit preg av plen, som om dei var slegne med grasklyppar.

NIN-ID	Gnr. / Bnr.	Område -navn	Naturtype	Samla kvalitet	DN-verdi	Areal daa
NINFP 22100824 03		Åreholti sør	Slåttemark	Moderat verdi	C	0,88
NINFP 22100824 02		Åreholti nord	Slåttemark	Moderat verdi	C	2,59
NINFP 22100824 00		Rygnestad nord	Slåttemark	Moderat verdi	C	1,28
NINFP 22100823 42		Rygnestad, Krone	Hagemark	Låg verdi	B	13,6
NINFP 22100823 38	24/3, 23/6, 23/1 1	Rygnestad	Naturbeitemark	Svært høg verdi	A	60,3
NINFP 22100823 40		Rygnestad tunet	Slåttemark	Høg verdi	A	4,63
NINFP 22100824 04		Krone nord	Slåttemark	Låg verdi	C	3,33

Oversikt over lokalitetar og verdisetjing på Rygnestad

LOKALITETAR PÅ RYGNESTAD

RYGNESTAD

Det som vert rekna med i denne lokaliteten «naturbeitemark» har svært høg lokalitetsverdi, verdi A. Denne lokaliteten vert kalla Rygnestad. Altså ein svært viktig lokalitet.

I tillegg er det merkt ut areal med slåttepreg og hagemark som egne lokalitetar.

På Rygnestad finn ein desse lokalitetane:

- Rygnestad - naturbeitemark - høg verdi A
- Rygnestadtunet - slåttemark - høg verdi A
- Åreholti sør og Åreholti nord - slåttemark - moderat verdi C
- Rygnestad Krone - hagemark - låg verdi B
- Krone nord - slåttemark - låg verdi C

Beitemarkene som vert omtala i skjøtselplan frå Biofokus 2023 - 079 omhandlar nordre del av Nistog, gnr. 24/ bnr. 3, beitet til Nordstog gnr. 23 / bnr. 6 og beitemarka gnr. 23 / bnr. 11; Skjøtselnotat for Rygnestad nordvest, Valle kommune, Agder fylke. Oppfølging av utvalgt kulturlandskap.

Gamal bufarveg. Foto: RB

SKJØTSELPLANAR RYGNESTAD

RYGNESTADTUNET

Skjøtselsplan for Rygnestadtunet, Valle kommune, Agder fylke. Oppfølging av tradisjonell slåttemark som utvalgt naturtype Alexander Nilsson / Anders Thylén. 2023. (Nilsson, A., Thylén, A. 2023. Skjøtselsplan for Rygnestadtunet, Valle kommune, Agder fylke. Oppfølging av tradisjonell slåttemark som utvalgt naturtype. Biofokus-rapport 2023-066. Stiftelsen Biofokus. Oslo. ISBN 978-82-8449-237-7)

RYGNESTAD KRONE

Skjøtselsnotat for Rygnestad / Krone, Valle kommune, Agder fylke. Oppfølging av utvalgt kulturlandskap Anders Thylén / Alexander Nilsson. 2023. (Thylén, A. og Nilsson, A. 2023. Skjøtselsnotat for Rygnestad / Krone, Valle kommune, Agder fylke. Biofokus rapport 2023-078. Stiftelsen Biofokus. Oslo. ISBN 978-82-8449-249-0)

ÅREHOLTI

Skjøtselsnotat for Åreholti, Valle kommune, Agder fylke Oppfølging av tradisjonell slåttemark Alexander Nilsson / Anders Thylén. 2023. (Nilsson, A. og Thylén, A. 2023. Skjøtselsnotat for Åreholti, Valle kommune, Agder fylke. Oppfølging av tradisjonell slåttemark. Biofokus rapport 2023-061. Stiftelsen Biofokus. Oslo. ISBN 978-82-8449-232-2).

RYNGESTAD NORDVEST

Skjøtselsnotat for Rygnestad nordvest, Valle kommune, Agder fylke. Oppfølging av utvalgt kulturlandskap. Anders Thylén / Alexander Nilsson. 2023. (Thylén, A. og Nilsson, A. 2023. Skjøtselsnotat for Rygnestad nordvest, Valle kommune, Agder fylke. Biofokus rapport 2023-079. Stiftelsen Biofokus. Oslo. ISBN 978-82-8449-251-3)

LOKALITETAR PÅ FLATELAND

Skjøtselplan frå Biofokus 2023 - 056 omhandlar Nistog, Gnr. 25/ bnr. Skjøtselplan Biofokus 2023 - 058 omhandlar Kåvehagen og skjøtselplan Biofokus 2023 - 053 omhandlar Åsen, Gnr. 25/ bnr.18 .

Desse lokalitetane er slåttemarker med noko ulik verdisetjing.

- Nistog - slåttemark - moderat verdi B
- Kåvehagen - slåttemark - høg verdi A
- Åsen - slåttemark med C-verdi, noko som gjer at lokaliteten i dag ikkje oppfyller krava til utvald naturtype.

NIN-ID	Gnr. / Bnr.	Område -namn	Naturtype	Samla kvalitet	DN-verdi	Areal daa
	25/18	Åsen	Slåttemark	Lokal verdi	C	4,3
	25/1	Nistog	Slåttemark	Viktig verdi	B	3,5
	25/10	Kåvehagen	Slåttemark	Svært høg verdi	A	3,8

Oversikt over lokalitetar og verdisetjing på Flateland.

ÅSEN

Skjøtselplan for Åsen, Valle kommune, Agder fylke. Oppfølging av tradisjonell slåttemark. (Nilsson, A. og Thylén, A. 2023. Skjøtselnotat for Åsen, Valle kommune, Agder fylke. Biofokus rapport 2023-053. Stiftelsen Biofokus. Oslo. ISBN 978-82-8449-224-7).

Kart over lokaliteten Åsen på Flateland er henta frå dei nye skjøtselplanane frå 2023.

SKJØTSELPLANAR FLATELAND

NISTOG

Skjøtselplan for Nistog, Valle kommune, Agder fylke. Oppfølging av tradisjonell slåttemark som utvalgt naturtype. Alexander Nilsson / Anders Thylén. (Nilsson, A. og Thylén, A. 2023. Skjøtselplan for Nistog, Valle kommune, Agder fylke. Oppfølging av tradisjonell slåttemark som utvalgt naturtype. Biofokus-rapport 2023-056. Stiftelsen Biofokus. Oslo. ISBN 978-82-8449-227-8).

Kart over lokaliteten Nistog Flateland er henta frå dei nye skjøtselplanane frå 2023.

KÅVEHAGEN

Skjøtselplan for Kåvehagen, Valle kommune, Agder fylke. Oppfølging av tradisjonell slåttemark som utvalgt naturtype. Alexander Nilsson / Anders Thylén. 2023. (Nilsson, A., Thylén, A. 2023. Skjøtselplan for Kåvehagen, Valle kommune, Agder fylke. Oppfølging av tradisjonell slåttemark som utvalgt naturtype. Biofokus-rapport 2023-058. Stiftelsen Biofokus. Oslo. ISBN 978-82-8449-229-2).

Kart over lokaliteten Kåvehagen på Flateland er henta frå dei nye skjøtselplanane frå 2023.

Solblomlokaliteten i Kåvehagen er ein av dei største som er registrert i Noreg. Foto: ALW

SLÅTTEMARK BØR SKJØTTAST SOM SLÅTTEMARK

Slåttemark bør skjøttast som slåttemark, beitemark bør beitast som beitemark. Ordninga i dag er sårbar, og sterkt avhengig av grunneigar og deira engasjement, tid, ressursar og interesse.

Den store utfordringa vil truleg vera husdyrhald og tilgang til husdyr. Skjøtsel av slåttemark krev også ein god del ressursar og tidsbruk, og det er viktig at det vert gjort til rett tid.

Ein bør difor tenke langsiktig, slik at avtaler og ordningar vert forutsigbare og stabile. Å utvikle ein beiteplan kan vera eit viktig tiltak vidare for å sjå dei ulike beita i sammen, og for å få til ei fornuftig rotering og balanse i både dyretal og beitedøgn. Ein bør også ha ein langsiktig plan for slåtteeengene, der ordninga er forutseieleg for både grunneigarar og brukarar.

Korleis kan ein få dette til?

- Koordinator som arrangerer og organiserer slått, utformar avtaler og sender inn søknader?
- Formidlingsrolle?
- Kommunen?
- Museet?
- Andre aktørar med engasjement?
- Korleis bygge opp kompetanse?

Slåtte- og beitemark på Rygnestad.
Foto: RB

OVERSIKT OVER LOKALITETAR, VIKTIGE KVALITETAR, MÅL OG KVA EIN BØR VERA SPESIELT MERKSAM PÅ

Lokalitetar	Areal	Skildring Særskilde kvalitetar	Mål for lokaliteten	NB
Rygnestadtunet	4,6 daa	Slåttemark. Solblom og stort artsmangfald, urterikt. Lokaliteten er ein av dei mest verdfulle engene i UKL-området, basert på mellom anna førekomst av solblom (EN). Lokaliteten bør difor prioriterast høgt i forvaltninga av det utvalde kulturlandskapet Flateland-Rygnestad. Det er ei utfordring med trakk og anna aktivitet i enga som kan vera ugunstig for fleire av urtene. Skjøtselen av enga bør tilretteleggast slik at naturverdiane skånes i så stor grad som mogleg. Det vil vere hensiktsmessig å utarbeide en plan for målretta styring av turistar. Turistane bør leiast bort fra enga og over på stiar som går rundt bygningane slik at dei kan få sett desse fra alle kantar. Artsmangfaldet på Rygnestadtunet er rikt, og det førekjem mange artar i enga. Enga er også i noko grad variert, med både tørreng og ei litt friskare type. I bratte og konvekse partier finn ein tørrengartar, medan det i dei flatare partia med tykkare jordsmonn finst artar som vil ha noko friskare mark. Svalheim uttrykte i 2009 en bekymring rundt solblomen, som ein berre fann få av. Situasjonen ser dessverre ikkje ut til å ha beta seg, og årsakane til dette er uvisst. Flekkgrisøyre forekom i 2022 også svært sparsomt, så det er tydelig at dei mest kravfulle artene ikkje har ein veldig gunstig situasjon i enga per no. Enkelte nitrofile artar som hundekjeks og sølvbunke fann ein i 2022 stadvis i enga, men samanlikna med tidligare rapporteringar verkar det som slåtten har medført at fleire problemartar har gått tilbake og at enga slik sett har hatt ei positiv utvikling. Det ventast at artsmangfaldet vil fortsette å auke vidare dersom slåtten held fram.	Oppretthalde og auke solblom-populasjonen. Auke andelen urter i enga. Redusere mengda store gras i enga. Halde nede buskvekstar og stubbeskot. Opne ytterligare ved å felle enkelte tre.	Må ikkje gjødslast. Fortsetje med årleg slått med lå etter 15. juli. Høyet bakketurkast og vendast, for deretter å rakast vekk frå enga. Hesjing, høystakk eller bakketurking er alle greie metoder, og en variasjon fra år til år kan være gunstig både pedagogisk og for naturmangfaldet. Det er viktig at alt høyet fjernast fra enga. Etterbeite med storfe/hest. Få dyr og kort periode. Beite med geit seinsommer etter rydding av busker med ryddesag.

OVERSIKT OVER LOKALITETAR, VIKTIGE KVALITETAR, MÅL OG KVA EIN BØR VERA SPESEIILT MERKSAM PÅ

Lokalitetar	Areal	Skildring Særskilde kvalitetar	Mål for lokaliteten	NB
Åreholti	3,9 daa	Slåttemark. Enga ber preg av tidligare gjødsling, og fleire næringskrevjande artar som engsyre, småsyre, raudsvingel dominerar i partier. Det finst også ein god del artar som er avhengig av lang tids hevd utan for stor gjødelpåvirknad, som raudknapp, gjeldkarve, tiriltunge og engsmelle. Det er også ein del daudgras i enga, som vitnar om beitetrykket har vore noko for lågt.	Auke andelen artar knytt til ugjødsla semi-naturlig eng slik som rødknapp, engsmelle, gjeldkarve, tepperot og tiriltunge. Redusere mengden storvokste gjengroingsarter og nitrofile artar som rødsvingel, engsyre og småsyre. Tilrettelegge for flere artsgrupper med å skape flere habitater	Må ikkje gjødslast. Årleg slått med seint slåttetidspunkt. Tørke høyet på bakken, vende, rake og fjernast. Beite med storfe/hest tidleg sommar og haust.
Rygnestad / Krone		Hagemark. Området er et trekledd beiteområde med eldre tre av selje, rogn og bjørk. Det er ein del attgroing med yngre lauvtre, bringebær og høgsvaksne urter som geitrams, hundekjeks og mjødur. Ein finn også høgstauder som skogstorkenebb, geitrams, mjødur og kvitbladtistel. Ein finn òg nitrogenkrevjande artar som hundekjeks, firkantperikum, stormaure, engsyre og engsoleie. I parti finn ein også raudknapp, tiriltunge, engfiol, markjordbær, gjeldkarve, gulaks, tepperot og flekkgrisøyre. Sistnemnde er raudlista som nær truga - NT. Det er òg registrert bl.a. ryllik, engrapp, engsmelle og tveskjeggveronika.	Hagemarka skal ha ein god balanse mellom tresjikt og opne engareal. Eldre lauvtre skal takast vare på samtidig som det skal vera god lystilgang til bakken. Oppretthalde ei artsrik engvegetasjon med gode bestandar av artar knytt til ugjødsla semi-naturlig eng slik som flekkgrisøyre, gjeldkarve, raudknapp, engfiol og tiriltunge, samt innslag av høgstauder som kvitbladtistel. Redusere mengda nitrofile artar som hundekjeks, geitrams og engsoleie. Tilrettelegge for fleire artsgrupper, herunder beitemarkssopp og pollinerande insekt, ved å skape fleire habitater	Årleg sein slått. Ikkje bruke gjødsel. Tynne i tresjikt, la store tre vera att. Fjerne hogstavfall. Rydde lauvoppslag og bringebær. Halde på einer, rosebuskar og liknande. Vurdere styving av enkelte tre. Ev. beite med storfe og sau, med beitepause på sommaren slik at engplanter får tid til å bløme og setje frø.

OVERSIKT OVER LOKALITETAR, VIKTIGE KVALITETAR, MÅL OG KVA EIN BØR VERA SPESEIILT MERKSAM PÅ

Lokalitetar	Areal	Skildring Særskilde kvalitetar	Mål for lokaliteten	NB
Rygnestad		Naturbeitemark. Området er ei blanding av tørreng og meir friske engparti, som er intermediært til svakt kalkrike. I dei intakte delane av beitebakkane, spesielt i øvre deler av lia, veks artar som indikerer ugjødsla eller lite gjødsla eng, som finnskjepp, engkvein, gulaks, blåklokke, engfiol, føyblom, prestekrage, legeveronika og øyentrøst. I litt mer baserike engparti finst gjeldkarve, storblåfjær, tiriltunge, smalkjempe, raudknapp og flekkgrisøyre. I konvekse og litt tørre partier veks artar som bitterbergknapp og hårsveve. Flekkgrisøyre er raudlista som nær truga - NT) og marinøkkel. Solblom (sterkt truet - EN) er tidligare registrert i nærområdet, men ikkje innanfor lokaliteten. Austre delar av området ble undersøkt for beitemarkssopp i 2010, og det blei registrert et forholdsvis rikt artsmangfold, men utan funn av raudlistearter i desse delane. Beitetrykket i enga ser ut til å vera forholdsvis godt, men kanskje litt svakt. Det er ein del store grantre i lia, og nokre stader ein del attgroing med furu, gran og lauvtre. Også høvvakse gras og bregner. Noko einstape forekommer. Einstape er giftig og vert lite beita. Den kan difor spreie seg og kan danne tette bestandar.	Oppretthalde ei artsrik engvegetasjon med gode bestandar av artar knytt til ugjødsla semi-naturlig eng slik som marinøkkel, flekkgrisøyre, storblåfjær, hårsveve og tiriltunge. Auke areala med artsrik engvegetasjon. Redusere mengda nitrogenkrevjande artar og attgroingsartar som bregner, sølvbunke og bringebær. Tilrettelegge for fleire artsgrupper, som beitemarkssopp og pollinerande insekt, ved å skape fleire habitat. Vurdere og ev. starte restaurering og skjøtsel av slåttemarker	Beite med sau vår og haust. Ikkje gjødsle. Tynne i tresjikt, la store tre vera att. Fjerne hogstavfall. La nokre stokkar ligge att som mogleg habitat for insekt og sopp. Rydde lauvoppslag og bringebær. Halde på einer, rosebuskar og liknande. Større selje og rogn sparast i kantane. Vurdere styving av enkelte tre. Ev. beite med storfe og sau, med beitepause på sommaren slik at engplanter får tid til å bløme og setje frø.

Tabellane er samanstilte etter skjøtselplanane:

- Biofokus 2023 - 053
- Biofokus 2023 - 056
- Biofokus 2023 - 058
- Biofokus 2023 - 053
- Biofokus 2023 - 061
- Biofokus 2023 - 066
- Biofokus 2023 - 070
- Biofokus 2023 - 078
- Biofokus 2023 - 079

OVERSIKT OVER LOKALITETAR, VIKTIGE KVALITETAR, MÅL OG KVA EIN BØR VERA SPESIELT MERKSAM PÅ

Lokalitetar	Areal	Skildring Særskilde kvalitetar	Mål for lokaliteten	NB
Kåvehagen	3,8 daa	Slåttemark. Solblom og stort artsmangfald, urterikt. Fann over 500 rosetter på feltarbeid -23 (Bjåen, R. og Willemsen, A.L.) Eng med tydeleg slåttemarkstruktur. Artsmangfaldet er rikt, og på god veg mot å bli urtedominert. Artane i enga er stort sett typiske for tørre enger, og det er lite teikn på tidlegare gjødselpåverknad. Det er gjort eit stort arbeid med skjøtsel og slått frå 2009 til i dag.	Hovudmål: Oppretthalde og vidareutvikle verdfull slåttemark med rikt artsmangfald. Oppretthalde ein stor solblom-populasjon. Auke artstalet i enga. Redusere menga einstape.	Må ikkje gjødslast. Ikkje sauebeiting vår og sommar? Slåast seint, og graset bør tørkast på bakken og fjernast. Viktig å ikkje slå før solblomen er godt avblømd og mogna. Etterbeite med storfe/hest. Få dyr og kort periode. Beite med geit seinsommear (etter slått) etter rydding av busker med ryddesag.
Nistog	3,5 daa Etter ev. restaurering: 10 daa	Slåttemark. Turr og artsrik eng. Enga er relativt artsrik, med innslag av fleire krevjande engartar. Småengkall, raudknapp, prestekrage og tiriltunge er alle artar som finst i enga og som er døme på artar som er sårbare for gjødsel og attgroing. Pr. i dag er det meir grove gras i enga enn ynskjeleg. Spesielt timotei og sølvbunke er artar ein ikkje ynskjer i slåttemark, desse indikerer også eit høgt nitrogeninnhald. Beitedyr vil heller ikkje beite sølvbunke. Generelt sett vert artsmangfaldet i enga redusert med aukande innhald av nitrogen, og for å auke mangfaldet er ynskjer ein å redusere nitrogeninnhaldet i slåttemarka.	Utvikle og oppretthalde artsrik og open slåttemark, utan preg av arrgroing. På sikt auke artsmangfaldet på engene av både karplanter og insekter. Slå omkringliggende areal.	Må ikkje gjødslast. Utsetje vanleg slåttetid og slå seint. Graset bør tørkast på bakken og fjernast. Legge høy frå Kåvehagen for å prøve å spreie solblom frå Kåvehagen til Nistog. Tørkast på bakken. Beite vår og haust med storfe. Geit kan brukast i kantsonene til å halde nede oppslag av tre og buskar.
Åsen	4,3 daa	Slåttemark. Enga ber preg av tidlegare gjødsling, og fleire næringskrevjande artar som sølvbunke, engsyre og ugrasløvetann dominerer i partiar. Det finst også ein god del artar som er avhengig av lang tids hevd utan stor gjødselpåverknad, som raudknapp, tiriltunge, tepperot og småengkall Auke andel artar knytt til ugjødsli semi-naturlig eng slik som raudknapp, småengkall, hårsveve, tepperot og tiriltunge. Redusere mengda storvaksne att groingsartar og nitrofile artar som hundekjeks, sølvbunke og løvetann.	Har ikkje vorte skjøtta som slåtteeing i det siste. Oppfyller ikkje verdikrava til utvald naturtype. Har lokal verdi, og kan restaurerast med skjøtsel. Må då ikkje gjødslast, og det må slåast og skjøttast som ei slåtteeing.	Årleg sein slått. Bakketerke høyet, vendast og fjernast. Beite med storfe haust og vår er mogleg. Enga må ikkje gjødslast. Følgje med på artane og tal på raudknapp, småengkall, hårsveve, tepperot og tiriltunge.

KULTURHISTORISKE VERDIAR PÅ RYGNESAD OG FLATELAND

“Fleire av gardane har hatt kontinuerleg drift i fleire hundre år”

Som nemnt før så har området ei spanande historie over lang, lang tid, og med mange spor etter dei ulike tidsalderane. Kulturminne frå tida før reformasjonen i 1537 er automatisk freda etter Lov om kulturminne.

Det er fleire ulike kulturhistoriske verdiar som er knytt til landskapet og området. Dei mest synlege er kanskje bygningar, men også steingardar, rydningsrøyser, bakkemurar, driftevegar og krøterstiar. Gøymt under torv og gras kan ein også finne spor etter tufter som ikkje lenger er synlege utan at ein veit om dei. Det ligg også mykje historie i namna på teigane og gardane.

Gamle vekster som er knytt til menneska sin bruk er også ei form for kulturminne. Det kan vera humle som dei fleste hadde i hagane sine, gjerne brukt til brygging av øl, og bær- og frukttre. Ei registrering og kartlegging av slike vekster vil også vera ein fin dokumentasjon for framtida.

Dei fyrste registreringane av arkeologiske kulturminne under bakken vart gjennomførte i 2012.

[Rapporten er tilgjengeleg hjå Agder Fylkeskommune.](#)

Det blei undersøkt to tufter med spanande resultat. Det vart påvist fleire aktivitetsperiodar i baa tuftene, frå 1800-talet og tilbake til overgangen mellom sein vikingetid og tidleg mellomalder.

Presten Blom skriv i skildringa si frå Valle:

«Sætersdølerne bryr sig ikke stort om havedyrkning. Kun enkelte har en liden have ved huset. I den kan da findes nogle ribsbuske og et par næpesenge. Æble- og kirsebærtræer findes ogsaa her og der, i og udenfor haverne. De bær i regelen slett frugter. Den nye prestegaardshave, som anlagdes af mig, er en ret smuk have, hvori der er æble- og kirsebærtræer, ribs- og stikkelsbærbusker som bærer godt, især de sidste. Gulerødder, næper og kaal var der hvert aar overflod af.

En ung mand, Torjus Johnson Bjørgum, er oplært i havedyrkning, men benyttes ikke.

I begyndelsen af dette aarhundrede dyrkede man lin, hør og tobak i Valle sogn. Man ophørte efterhaanden dermed, dog prøvede en bonde i Valle sogn ogsaa med tobak i min tid i sin have: den var, som ventedes kunde, slet. - Humle har altid vært dyrket».

«Beskrivelse over Valle Prestegjeld. 1866. Peder Blom».

Humle finst i alle hagar, skriv Peder Blom. Foto: RB

AUTOMATISK FREDA KULTURMINNE

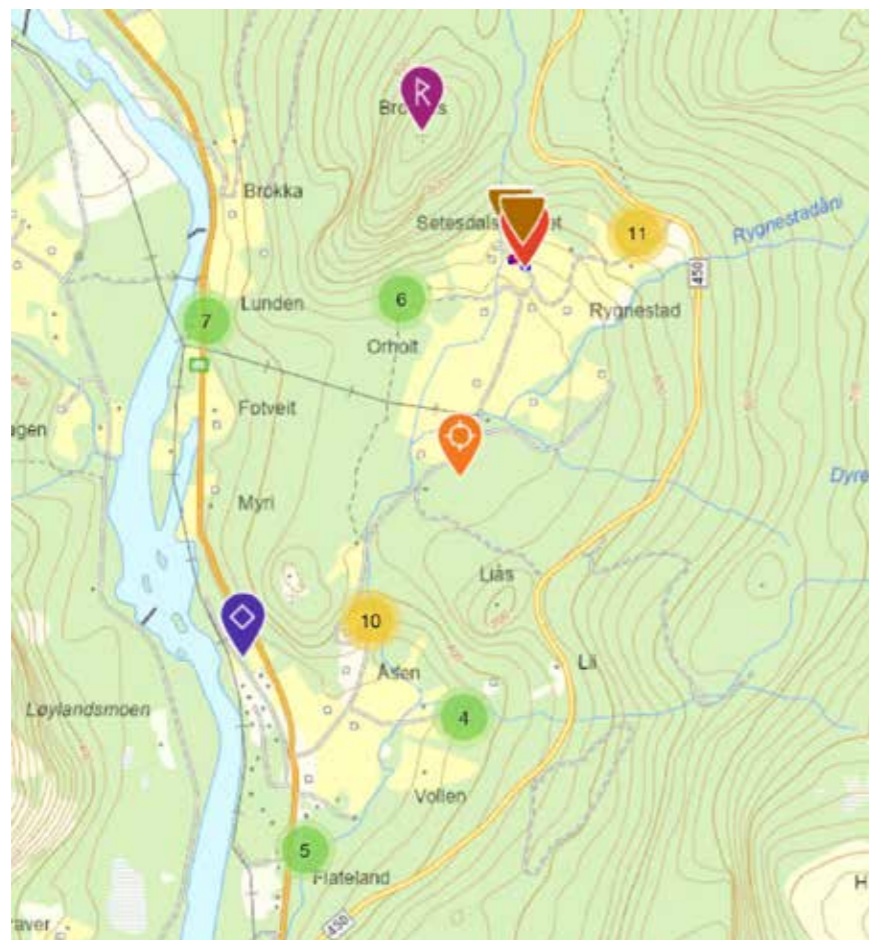
Det er fleire automtatisk freda kulturminne i UKL Rygnestad og Flateland.

- Rygneststadtunet. Her er gamlestog (87089-2) automatisk freda med datering mellomalder, og nystog og loftet er vedtaksfreda. Både datering 1500-talet, etterreformatorisk tid.
- Gravminne, Åreholti. Automatisk freda. Datering bronsealder- jernalder.
- Tuft, Drenkadøl (147168-3). Automatisk freda. Datering seinmellomalder.
- Tuft, nord for Nistog (147163-1). Automatisk freda. Datering yngre jernalder- mellomalder.
- Gravfelt, Flatelandsmoen. Automatisk freda. Datering jernalder.
- Gravfelt, Flatelandsmoen sør. Automatisk freda. Datering jernalder.
- Annan arkeologisk lokalitet, Flateland. Automatisk freda. Datering førreformatorisk tid.

Det er også mange kulturminne som registrerte men ikkje automatisk freda. M.a. fleire tufter etter busetnad og aktivitetsområde, fangstlokalitetar og veganlegg. (www.kulturminnesøk.no).

Sverd frå yngre jernalder, funne på Rygnestad.
Bilete henta frå Unimis-portalen.

Kart over registrerte kulturminne i området
henta frå www.kulturminnesøk.no

RESTAURERING AV BYGNINGAR I UKL RYGNESTAD OG FLATELAND

Grunnlaget for å restaurere bygningar er at det skal vera ein del av det heilskaplege preget i landskapet. Det skal også vera bygningar som er viktige i kulturlandskapet, utan at dei treng å ha ein stor bruksverdi i dag. Styringsgruppa har til no sett det som viktig at bygningar som skal restaurast med støtte av UKL midlar tvert om ikkje har noko stor bruksverdi. Dei har då gjeve 100% støtte til restaurering.

Det har vore kartlagt og gjort tilstandsrapportar av mange avbygningane i UKL området. Setesdal Bygningsvernsenter er ein ressurs i dette arbeidet.

Restaurering, istandsetjing og skjøtsel av kulturminne bør gjerast i nært samarbeid med fylkeskommunen.

Tilstandsvurderingar er laga for:

- Lopt Nistog Flateland
- Badstoge Øyne Rygnestad
- Løe i Vodden Flateland
- Sagbruket Leitet på Rygnestad
- Slengen
- Stogehus på Nistog Flateland
- Smie Åsen

Bygningar som er restaurert og sett i stand er:

- Lopt Nistog Flateland
- Kvernhus
- Gamal bu Plassen
- Badstoge Øyne Rygnestad
- Hus i Åreholti
- Høybu i Åreholti
- Badstoge til Tor Gunnar Hovet
- Drenkadøl - sommarfjøs?
- Slengen (finansiert av Kulturminnefondet og UKL)

STEINGARDAR, BAKKEMURAR, BUFARVEG

*“Steingardane gjev
også ly og varme for
mange ulike artar”*

Loptet i Nistog Flateland vart restaurert
i 2018.
Foto: Anders Dalseg

Det er mange steingardar mellom bruka og teigane på Rygnestad og Flateland. Dei er eit viktig element i kulturlandskapet. Steingardane vart mura opp i samband med rydding av jorda, og fungerte som gjerde mellom innmark og utmark, eller mellom ulike beite og teigar. Buvegen vart også ofte gjerda inn med steingardar dersom han gjekk gjennom innmark. Steingardane gjev også ly og varme for mange ulike artar, både planter og insekt. Steingardane er difor også viktige for det biologiske mangfaldet.

Å mure opp steingard er ein eigen teknikk i tørrmuring. Det er ikkje så mange som kan dette handverket i dag, og dette i seg sjølv er ein imateriell kulturarv som er knytt til kulturlandskapet (Dalseg, A. pers.med.).

Likeeins er bakkemurar godt synlege i kulturlandskapet. Bakkemurar er konstruerte steinmurer bygd i hellande terreng eller ytterst på naturlege terrassar. Funksjonen til desse bakkemurene er å halde på jord- og lausmasser slik at skrånande og ulendt terreng betre kunne utnyttast til jordbruksdrift. Det vil vere gode tiltak å restaurere nokre av desse steingardane og bakkemurane.

Den gamle bufarsvegen / støylsvegen som går gjennom Rygnestadgrenda er også eit kulturminne. Høyskogvegen vart han kalla. Vegen var i bruk til ulike føremål; både til høy- og tømmerkøyning og til bufarsveg til støylane på heia. Likeeins finn ein restar etter den gamle vegen som går frå Flateland og gjennom Rygnestad og vidare mot fjellet og støylane. Vegen frå Rygnestad har vorte rydda, men steingardane treng å vedlikehaldast. Vegen nordover frå Krone er heller ikkje rydda. Det vil vera kunne vera eit viktig tiltak å restaurere vegen også frå Flateland og oppover til Rygnestad. Som turveg er slike vegar fine og formidlar mykje av historien i seg sjølv.

Gamle steigardar og bakkemurar er godt synlege i grenda.
Foto: RB

GAMLE TRE OG KULTURPLANTER

“ I tillegg til å vera viktige habitat for insekt, lav og sopp, fuglar og dyr, er gamle tre også levande kulturminne ”

Ein tenkjer kanskje ikkje på gamle tre som kulturminne. Men i tillegg til å vera viktige habitat for insekt, lav og sopp, gje ly og gøymse for fuglar og dyr, er gamle tre også levande kulturminne. Desse bør ein ta best mogleg vare på, både med tanke på det biologiske mangfaldet, men også som eit kulturminne. I hagemarka og naturbeitet på Rygnestad finn ein fleire flotte eksemplar av gamle, frittstående tre.

Humleplanter, fruktre og bærbuskar var vanleg i dei gamle hagane. Det kunne vera kirsebær og epletre, rips og stikkelsbærbuskar. Humle fann ein i alle hagar. Blomar som gamle liljer og roser vitnar også om menneske som har planta og kultivera. På Rygnestad, langs steingjerdet langs buvegen, finn ein mellom anna humle. Det bør registerast og kartleggast kor slike planter finst, og kva planter det er. I ein landskapsbiografi og historieforteljingar om staden er det gode ting å ha dokumentert.

Humleplante langs steingarden.
Foto: RB

Kjører på gamle og gamle trær.
Foto: RB

Gamle tre svolten feltarbeidar.
Foto: RB

FORMIDLING AV KVALITETANE I UKL RYGNESTAD OG FLATELAND

Slåttested for store og små.
Foto: RB

Rygnestad og Flateland som UKL område har mange ulike kvalitetar. Både biologiske og kulturhistoriske. Grendene er levande bilete på dei ulike tidsepokane opp gjennom historia. Det viser både kontinuitet frå eldgamal tid og dagens landbruk. Spora i kulturlandskapet vitnar om dei ulike «hamskifta» som har vore gjennom utviklinga av landbruk- og bygdesamfunn. Og det er mogleg å lesa seg attende i denne historien, både i det synlege kulturlandskapet, gjennom levande historier og i dei skriftlege kjeldene.

Dei biologiske kvalitetane er særmerkte. Solblomen har sjølvstekt ei sentral rolle. Men også dei gamle slåttemarkene med sitt artsmangfald. Insekta er også interessante og viktige indikatorar for økosystema.

Grunneigarane har lagt ned svært mykje arbeid i skjøtsel og restaurering. Også dette er noko å formidle vidare. Korleis starta arbeidet, kva er gjort? Kva ynskjer ein å gjera vidare? På kva måte?

Skjøtseltiltak som slått og rydding, teljing av solblomrosett og osv. er aktivitetar som det kan vera fleire som ynskjer å ta del i. Setesdalsmuseet arrangerer årleg slåttested på slåttemarka kring Rygnestadtunet. Kanskje kan slike slåttestedar også arrangerast for fleire av slåtteeingene dersom grunneigar ynskjer det. Ev. at ein koordinator kan organisere slike aktivitetar? Skuleopplegg og utstillingar kan også knytast til skjøtsel som dette.

I seg sjølv gjev dette ein stor verdi til grendene og gardane. Og i tillegg så ligg det eit stort potensiale i å kunne formidle dette vidare. Og dermed gje denne kunnskapen og historiene vidare til både fastbuande, nye generasjonar og tilreisande og besøkande.

Det er fint med informasjon, men formidling kan også gjerast noko mmeir levande.
Foto: RB

Setesdalsmuseet bør ha ei sentral rolle i denne formidlinga. Både gjennom Rygnestadtunet på staden, men også i organisasjonen elles og i aktivitetane dei satsar på. Kulturlandskap og dei naturlege verdiane som ligg her er så store og mangfaldige i både nasjonal og internasjonal målestokk. Samt alle kulturminna som ligg i området, både med bygningar, steingardar, bakkerøyser og drifteveg, at det bør få ei eiga «avdeling» på Setesdalsmuseet. Også den viktige jobben som Setesdal Bygningsvernsenter og andre har gjort i området med restaurering og istandsetjing bør kunne formidlast endå tydlegare i området.

Og så må ein ikkje gløyme dei imaterielle verdiane som er knytt til landskapet. Alt i frå soger og segn, gardsnamn og namn på teigar, gardshistorie og historien til alle dei som har budd her. Til kulturplanter i hagane, humle langs steingarden. Gavhaugar og andre fornminne. Og den handlingsborne kunnskapen som kulturlandskapet er vitne om.

- Ljåslåtten, med teknikk og «dialektar» i både orv og ljå.
- Hesjing og stakkesetjing.
- Bruk av handreiskap og bruk av hest og hestereiskap.
- Her er det mogleg for interpretasjon, kurs og formidlig.

Turvegar og tilrettelegging av ferdsel er også viktige moment i formidlingsarbeidet. På Rygnestadtunet er dette særst viktig, for ikkje å øydeleggje lokaliteten med solblom av trakk.

Det er merka turveg opp bufarsvegen, og det er påtenkt å rydde støylsvegen frå Flateland og opp til Rygnestad. Dei gamle vegane fortel i seg sjølv ein historie, og arbeid med å restaurere og merke desse er viktig. Ein kan også leggje inn informasjon langs desse vegane.

Samarbeid mellom grunneigarar, museum, skule og andre organisasjonar som kan vera med på å formidle kunnskapen om og verdien av UKL vil vera positivt. Både på Rygnestad og Flateland så er det engasjerte gardbrukarar som driv allsidig næring på garden sin. UKL kan tenkjast å vera eit kvalitetstempel som dei som driv aktivt landbruk i området kan nytte seg av endå meir, ei slags merkevare for UKL-venleg landbruk. Kanskje kan ein også utvikle spesielle produkt som er knytt til UKL Rygnestad og Flateland.

VEGEN VIDARE

Utan beitedyr er det vanskeleg å halde kulturlandskapet i hevd.
Foto: ALW

Vegen vidare er avhenging av at ein vil utvikle og vedlikehalde UKL-området i tråd med skjøtselplanar og det gode arbeidet som er lagt ned dei siste 15 åra. Det er viktigare å sikre det arbeidet som er gjort enn å utvide området til nye lokalitetar. Det er viktig å tenke heilskapleg og kontinuitet. Det er også viktig å tenke landskapsmosaikk ved reetablering og vedlikehald. At det er ein fordel at det er fleire lokalitetar med ikkje for langt mellom slåttemarkene. T.d. slåttemark. Dette for å sikre at det er mogleg for artane å auke i tal og verte meir robuste.

FORDELING AV MIDLAR

Det bør sikrast at ordninga ikkje vert for «byråkratisk». UKL ordninga har nasjonale føringar. No er alt lagt opp til digital søking frå myndigheitene si side, noko som kan vera vanskeleg for nokon. Ordninga inneber også at kvar grunneigar må søke om stønad til tiltak på sin eigedom. Det er kommunen som forvaltar ordninga på lokalt nivå. Dei hjelper søkjarar og synfer ved behov. Dei kan også gi råd om å søkje midlar frå andre finansieringskjelder når det er aktuelt, til dømes frå [Kulturminnefondet](#).

For å gjera dette til fordel for heile området er det viktig at det er nokon som kan koordinere og samordne. Søknadsfrist er 15. juni.

Det er også viktig at ein tenkjer langsiktig. Det bør setjast av midlar til årlege tiltak slik at søkjar veit kva han kan vente å få av stønad og gjera det mest mogleg føreseieleg. Likeeins bør det lagast avtaler mellom grunneigarar og beitedyrhaldarar, som sikrar både beite for dyra og skjøtsel av marka. Tilbakemelding frå ein av representantane frå grunneigarane er at det er fornuftig å ha liggande ein «ustyrskontroll» med t.d. gjerdestolpar slik at det er klart til å bruke dersom det trengst litt vøling av t.d. gjerde. Då er det enkelt å gjera det når ein ser det. Likeeins at nokre tiltak som vert gjennomført kvart år, t.d. beitepussing av beitemark, kan det setjast av midlar til slik at ikkje kvar grunneigar treng å søkje om dette. Større prosjekt, som t.d. nye gjerde, bør sikrast at det vert midlar til å gjera det ferdig. Likeeins restaurering av bygningar og kulturminne.

Til no har tilskotet vore på 100%. I andre UKL område er satsen lågare, t.d. 70% (Ref Lista). I UKL Rygnestad og Flateland har ein vore nøye på at det som ein får tilskot til gjennom UKL til restaurering skal vera til bygningar med låg bruksverdi, men som er viktige i landskapet. Då seier nokre av tilbakemeldingane at det er rett at det er 100%, elles vert det ikkje gjort. Andre stader har dei 70%, dekning, men at ein freistar å dekke opp resten med andre midlar og ordningar. Ei slik ordning krev meir koordinering og rettleiing, slik at grunneigar får hjelp til å søkje om tilskot fleire stader. På den andre sida vil ein lågare tilskotsats kunne gje støtte til fleire tiltak. Større prosjekt bør setjast inn i ein «tiltaksplan» som går over lenger tid. Ei langsiktig prioriteringsliste vil kunne vera til nytte ved dei årlege tildelingane og søknader om UKL midlar sentralt.

Det er nasjonale reglar for tildeling av tilskot i UKL.

Det er mogleg å søkje om tilskot til årlege tilskot for fleire år om gongen (3-5 år), slik at ein ikkje treng å søkje kvart år. (Statsforvaltaren Agder).

ORGANISERING

Organisering er viktig i framtida. Organiseringa bør no halde fram med ei aktiv koordineringsrolle som hjelper til med rådgjeving, organisering og søknader. Formidlingsrolla er også viktig. Både til grunneigarar og brukarar, men også til besøkande og tilreisande. Det bør haldast på organiseringa med ei styringsgruppe, der både grunneigarar og kommune er representert. Det vil også vera viktig å ha med seg fagkompetanse både på landbruk / natur / biologi og kulturminne. Statsforvaltaren i Agder har eit fagleg ansvar for landbruk og natur og Agder fylkeskommune har fagleg ansvar for kulturminne. Det vil vera ein fordel å ha med seg desse vidare i styringsgruppa. Setesdalsmuseet bør også vera delaktig i ei slik gruppe, ikkje minst for formidlingsansvaret sin del. Så kan ein vurdere om det er ein fordel å ha med ein representant for eksterne beitedyrhaldar også? Setesdalsmuseet bør kanskje med som institusjon, ikkje berre som grunneigar. Til no har grunneigarrepresentantane vore oppnemnde og dei har sete i mange år. Det sikrar kontinuitet i arbeidet, og det vil vera ein fordel at representantane sit for ein lengre periode om gongen.

Samlingar og temadagar er nyttige for alle involverte og bør prioriterast. Ein av faktorane for å klare å halde UKL vedlike er å motivere og engasjere grunneigarane og brukarane. Då meiner me det er viktig at dei ser kor viktig arbeidet deira er, ikkje berre lokalt men også nasjonalt og for framtida. Fagsamlingar og nettverksbygging der det er mogleg, vil vere positivt for UKL Rygnestad og Flateland. Også UKL samlingar med andre område i fylket og i landet, der ein kan utveksle kunnskap og få nytt påfyll.

SKJØTSELPLANAR, OPPFYLGGJING OG OVERVAKING

Skjøtselplanane er no ganske nye (2022) og bør fylgjast opp. Vidare må ein evaluere skjøtsel og revidere skjøtselplanane om ikkje alt for mange år. Ei form for overvaking bør gjerast, t.d. årleg teljing av solblom i dei ulike lokalitetane. Det må då registrerast og lagast ein oversikt over så ein kan fylgje utviklinga. Ein bør også lage ein metode-plan som sikrar at det vert gjort nokonlunde likt kvart år. Skjøtselplanane bør utvidast til også å omfatte «insektvenleg skjøtsel», sjå

Som eit verktøy og hjelp for vidare skjøtsel vil det vera interessant å utvikle ein fullstendig landskapsbiografi for området. Sjå... Det vil også vera til god hjelp i formidlinga, og vil dokumentere området med mange ulike kjelder.

NYE REGISTRERINGAR

Det er ikkje systematisk registrert og kartlagt insekt, sopp og lav. Dette bør også gjerast for å få ein best mogleg oversikt over artane som er tilknytt området.

Likeeins vil det kunne vera nyttig for ettertida med ein oversikt over gardsnamn og namn på teigar. Det er kunnskap som fort går ut av gløymeboka dersom det ikkje vert skrive ned. Også dialektord som er knytt til kulturlandskapet og arbeidsreidskap er imaterielle kulturminne som bør registrerast.

Registrering og kartlegging av kulturplanter er også ein del av UKL. Bær- og fruktberande tre, humle og andre artar seier mykje om livet her tidlegare, men er også ein viktig del av det biologiske mangfaldet.

SLÅTTEMARK

Slåttemarker bør så langt det let seg gjera slåast tradisjonelt. Kåvehagen på Flateland er den viktigaste lokaliteten for solblom, og bør prioriterast høgt. Likeeins slåtteeinga kring Rygnestadtunet. Det er viktig at graset vert fjerna etter å ha turka litt på bakken. Det er sjølv sagt veldig bra om dette også kan nyttast til fôr. Både fordi det er og har vore ein fôrressurs, men også i formidlingsarbeidet. Slåttetidspunkt må ikkje vera for tidleg, sjå punkt om solblom s. ... Tidspunkt for slåttedagen på Rygnestadtunet er kanskje noko tidleg (15.07), kanskje bør ein prøve å utsetje den noko og sjå om det kan hjelpe på å få fleire solblomar der? Det vil

vera gunstig å reetablere slåttemark i Åreholti og i bakken nedanfor Nistog Flateland. Målet bør vera at ein på sikt kan auke verdien av desse lokalitetane også. Slåttemarker må ikkje gjødslast. Beitepussing verkar litt som grønnkjødsling, og det bør ein unngå. Beiting kan vera aktuelt om våren, men særleg om hausten. Slåttemarkene bør ikkje beitast mellom 23.06 og 01.08.

VEGETASJONSRYDDING OG VEDLIKEHALD

Det er gjort eit stort og viktig arbeid i vegetasjonsrydding og opning av landskapet. Dette må vedlikehaldast. Oppslag bør fjernast med jamne mellomrom. I det som er klassifisert som beitemark er det viktig at det vert beita. Det kan beitast i slåttemarker litt varsamt om våren og meir om hausten.

BEITING OG BEITEPLAN

Det beste er om det meste av dei områda som er klassifisert som naturbeitemark, kan verte beita kvart år. Det er gjort mykje gjerdearbeid, som kan lette beitehaldet. Gjerda må også vedlikehaldast og bør setjast av midlar til. Nokre stader er det ynskjeleg å utvide gjerda eller stenge med gjerde slik at det vert lettare å halde beitedyr der. Gjerding er gode tiltak som kan sikre enklare tilgang til beitedyr også i framtida. Likeeins bør det utarbeidast ein beiteplan, og avtaler mellom grunneigar og dyrehaldar bør vera føreseielege og langsiktige. Sambeiting med fleire dyreslag er positivt. Frå gamalt av var det mest storfe og sau som beita i desse grendene. Det kan vera eit godt tiltak å utarbeide ein beiteplan, der ein tar for seg kvart beite, rotering mellom beita, kor mange dyr / beitedøgn osv. Det må der takast høgde for variasjon i vèr og klima. Beiteplanen må også fylgje skjøtselplanane.

BYGNINGAR OG KULTURMINNE

Bygningar som er viktige element i kulturlandskapet bør registrerast og setjast i stand. Likeeins steingardar og bakkemurar.

FØR- OG ETTER BILETE

Når ulike tiltak skal gjennomførast er det nyttig at det vert teke før- og etter bilete. Det kan brukast både som dokumentasjon og i formidling.

UTMARK OG STØYLAR

I tidlegare tid så var heia og støylane eit svært viktig ledd i gardsdrifta. Det meste av vinterfôret vart henta i utmark, og dyra var på støylane om sommaren. Heievegen som går frå Flateland, opp til Rygnestad og vidare heilt inn mot støylsområda ved Bjørnevatn er eit godt og viseleg minne om dette. For heilskapen sin del ville det å trekke heia og støylane inn att mot gardane og UKL vera rett. T.d. med å rydde og restaurere heievegen så langt det let seg gjera. Myr- og utmarkslått med stakkesetjing ville også kunne vera eit tiltak. Dette er også ein kunnskap som få har i dag, og i tillegg er naturområda på heia også ein del av det kulturpåverka landskapet gjennom slått og beiting.

Dette kunne også vore interessant å kartlegge i høve til artar og naturtype, t.d. slåttemyr som også er ein sterkt truga naturtypesom står på raudlista med eigen handlingsplan (Artsdatabanken). ([Handlingsplan for slåttemyr- og tilhørende artsmangfold 2023-2037. M-2567. Miljødirektoratet 2023](#)).

ÅKER

Tidlegare var det også åker med til kvart bruk. I dag finst det ikkje korndyrking på Rygnestad og Flateland. Det ville også vera interessant for landskapet og heilskapen å etablere «tradisjonelle» åkerlappar der det har vore åker. Både for samspelet mellom jordsmonn og artar, men kanskje vel så viktig for formidlingsverdien og inntrykket ein får av landskapet. Ein kan også tenkje seg at ein kan formidle ulike tidsepoker med tilhøyrande særtegenheter på ulike stader i grendene. Kunnskapen om åkerbruk og reiskap og teknikkar knytt til dette er også interessant i formidlinga.

FORMIDLING

Det bør lagast ein formidlingsplan for området. Ein slik plan kan innehalde mål for formidlinga og korleis ein tenkjer best å oppnå dei. T.d. med informasjon både til grunneigarar og drivarar, og informasjon til besøkjande.

Kan ein samarbeide med andre?

Er det lokale aktørar som ynskjer å utvikle det?

Kor ynskjer ein at besøkande skal opphalde seg og gå, kor vil ein ikkje ha noko ferdsel?

Me meiner at formidling er noko av det viktigaste for å skape engasjement og interesse, noko ein er heilt avhengig av for å ta vare på og vidareutvikle området som eit utvalt kulturlandskap.

Slåttedag på Setesdalsmuseet.
Foto: RB

TILTAK

Einerbuskar bør sparast i naturbeitemarka.
Foto: RB

Under er det sett opp tiltak som har kome fram i samtaler med grunneigarar, kommune, representant frå statsforvaltar og fylkeskommune, etter skjøtselplanar og det som har kome fram elles i arbeidet med forvaltningsplanen. Det er også sett på andre UKL område om noko kan vera aktuelt for dette området.

Tabellane over tiltak er forsøkt kategorisert innan miljøtema landskapsskjøtsel, biologisk mangfald, kulturminne og kulturmiljø, friluftsliv, planlegging og dokumentasjon, andre næringsretta tiltak og formidling. Det er visa til delmåla som er lista opp på s. 24.

Tiltaka er her ikkje sett opp i noko bestemt rekkjefylgje. Eit forslag er at arbeidsgruppa ei gong pr. år eller annakvart år lagar tiltaksplanar med bakgrunn i dei føreslegne tiltaka.

FORLSAG TIL TILTAK:

Tiltak	Tema	Delmål s. 24
Ny avgrensing mot Rv. 9 må kartfestast	Planlegging	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8
Lage forvaltningsplan	Planlegging	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8
Lage skjøtselplanar	Planlegging	1, 2, 3, 4, 7, 8
Tiltaksplanar	Planlegging	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8
Utarbeide ein formidlingsplan	Planlegging	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8
Beiteplan	Planlegging	1, 2, 3, 4, 8
Lage avtale-malar	Planlegging	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8
Sti- og løypeplan	Planlegging	5, 7, 8
Arbeidsgruppemøte	Planlegging og formidling	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8
Registrering og kartlegging av sopp og lav	Kartlegging og dokumentasjon	1, 2, 3, 4, 7,
Registrer stadnamn på teigar og stader	Kartlegging og dokumentasjon, formidling	5, 6, 7, 8
Registrer dialektord knytt til kulturlandskapet	Kartlegging, dokumentasjon, formidling	5, 6, 7, 8
Fylgje opp solblometljangar	Kartlegging, dokumentasjon og landskapsskjøtsel	1, 2, 3, 4, 5
Registrere og kartlegge kulturplanter	Kartlegging og dokumentasjon, kulturminne og kulturmiljø	1, 2, 3, 5, 6, 7, 8
Registrering og kartlegging av insekt	Kartlegging og dokumentasjon	1, 2, 3, 4, 7,
Utarbeiding av landskapsbiografi	Kartlegging, dokumentasjon, kulturminne og kulturmiljø, landskapsskjøtsel	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8
Kartlegge utmarkslåttar og myrslåttar	Kartlegging og dokumentasjon, kulturminne og kulturmiljø	1, 5, 6
Arkeologiske undersøkingar	Kartlegging og dokumentasjon, kulturminne og kulturmiljø	1, 5, 6
Registrere og lage tilstandsrapportar på aktuelle bygningar	Kartlegging og dokumentasjon, kulturminne og kulturmiljø	1, 5, 6, 7, 8
Dokumentere imaterielle kulturminne. T.d. forteljingar som høyrer til området.	Kartlegging og dokumentasjon, kulturminne og kulturmiljø	5, 6, 7, 8
Oppfylgjing av skjøtselplanar	Landskapsskjøtsel, biologisk mangfald	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8
Reetablering av utvald naturtype slåttemark	Landskapsskjøtsel, biologisk mangfald	1, 2, 3, 4, 7, 8
Tradisjonell slått og skjøtsel av utvald naturtype slåttemark	Landskapsskjøtsel, biologisk mangfald	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8
Istandsetjing av utvald naturtype naturbeitemark	Landskapsskjøtsel, biologisk mangfald	1, 2, 3, 4, 7, 8
Skjøtsel av utvald naturtype naturbeitemark	Landskapsskjøtsel, biologisk mangfald	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8
Istandsetjing av andre areal med særskilde biologiske verdiar	Landskapsskjøtsel, biologisk mangfald	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8
Fjerning av framandartar	Landskapsskjøtsel, biologisk mangfald	1, 2, 3, 7

FORLSAG TIL TILTAK:

Tiltak	Tema	Delmål s. 24
Reetablere fleire slåtteeuger, "stepping stones" og korridorar	Landskapskjøtsel, biologisk mangfald	1, 2, 3, 4, 5, 7
Generell landskapskjøtsel / vegetasjonsrydding	Landskapskjøtsel, biologisk mangfald	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8
Beiterelaterte tiltak	Landskapskjøtsel, biologisk mangfald	1, 2, 3, 4
Utvikle insektvenleg kjøtsel	Landskapskjøtsel, biologisk mangfald	1, 2, 3, 4, 5
Inkludere støylar, heieveg og utmark	Landskapskjøtsel, kartlegging og dokumentasjon, biologisk mangfald, formidling, andre næringsretta tiltak, friluftsliv	1, 5, 6, 7, 8
Rydde og setje i stand heieveg	Landskapskjøtsel, biologisk mangfald, kartlegging og dokumentasjon, formidling, andre næringsretta tiltak, friluftsliv	1, 2, 3, 5, 6, 7, 8
Istandsetjing og kjøtsel av automatisk freda kulturminne	Kulturminne og kulturmiljø	1, 2, 3, 5, 6, 7, 8
Istandsetjing og vedlikehald av bygningar knytt til kulturlandskapet	Kulturminne og kulturmiljø	1, 5, 6, 7, 8
Istandsetjing og vedlikehald av steingjerde og bakkemurar	Kulturminne og kulturmiljø	1, 2, 3, 5, 6, 7, 8
Istandsetjing og vedlikehald av andre kulturminne	Kulturminne og kulturmiljø	1, 5, 6, 7, 8
Merke og rydde turstiar og vegar	Planlegging, friluftsliv, andre næringsretta tiltak, formidling	1, 5, 6, 7, 8
Skilting tursti, parkering o.l	Planlegging, andre næringsretta tiltak, formidling	1, 5, 6, 7, 8
Ryddeaksjon, avfallshandtering osv.	Planlegging, andre næringsretta tiltak	1, 5, 6, 7, 8
Maskiner og utstyr til kjøtsel	Andre næringsretta tiltak	1, 2, 3, 4, 6, 7
Investering i driftsbygningar for å halde beitedyr o.l	Andre næringsretta tiltak	1, 2, 3, 4, 6, 7, 8
Ha ein "utstyrskontroll" til vøling og strakstiltak	Landskapskjøtsel, kulturminne og kulturmiljø	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8
Grunneigarmøte	Formidling	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8
Informasjonskriv / nyheitsbrev	Formidling	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8
Kortversjon av forvaltningsplan	Formidling	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8
Arrangere slåttedagar o.l	Formidling, andre næringsretta tiltak	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8
Arrangere skuleopplegg omkring UKL	Formidling, landskapskjøtsel, andre næringsretta tiltak	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8
"Forteljarteater" e.l. på Rygnestadtunet	Formidling, andre næringsretta tiltak	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8
Arrangere temadagar og kurs	Formidling, andre næringsretta tiltak	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8

NYTTIGE LEKKJER OG SIDER

Landskapsbiografi:
 "Gjennom å kombinere analys
 er av historiske dokumenter,
 kartfestet informasjon
 oganalyser av biologiske
 kvaliteter, er det mulig å
 utvikle det som omtales som
 "landskapsbiografi" for UKL
 områdene. Disse kan utgjøre
 et sterkere grunnlag for valg
 knyttet til forvaltningen enn
 det som oftest er tilgjengelig
 i dag" (Pedersen, C.,
 Dramstad, W., Puschman, O.
 2023).

INFORMASJON OG FINANSIERING

Når ein er i felt så ser ein mykje rart. Dette kan sjå ut som eit besøk frå ein annan planet.
Foto: RB

Valle kommune:

<https://www.valle.kommune.no/tilskot-til-utvalde-kulturlandskap-flateland-og-rygnestad.531221.nn.html>

Statsforvaltaren i Agder:

<https://www.statsforvalteren.no/agder/landbruk-og-mat/jordbruk/miljotiltak/utvalgte-kulturlandskap/>

Landbruksdirektoratet:

<https://www.landbruksdirektoratet.no/nb/jordbruk/miljo-og-klima/jordbrukets-kulturlandskap/utvalgte-kulturlandskap-i-jordbruket/dette-er-de-utvalgte-kulturlandskapene/rygnestad-og-flateland>

Riksantikvaren:

<https://www.riksantikvaren.no/nytt-fra-ukl-omradene-desember-2022/>

Rapport Utvalgte kulturlandskap i jordbruket: 2008. Direktoratet for naturforvaltning, Riksantikvaren og Statens landsbruksforvaltning:
https://www.regjeringen.no/globalassets/upload/lmd/fylkesnytt/vedlegg/rog_utvalde_kulturlandskap_dn.pdf

Facebook:

<https://www.facebook.com/profile.php?id=100068069274231>

Landbruksdirektoratet sin informasjon til søkjarar: [Tilskudd til Utvalgte kulturlandskap i jordbruket](#) (landbruksdirektoratet.no)

Landbruksdirektoratet sin informasjon til forvaltninga: [Utvalgte kulturlandskap i jordbruket og verdensarvområdene](#) (landbruksdirektoratet.no)

Lenkje til forskrifta: [Forskrift om tilskudd til tiltak i Utvalgte kulturlandskap i jordbruket og verdensarvområdene Vegaøyen, Vestnorsk fjordlandskap og Røros bergstad og Circumferensen](#) (forskrift om tilskudd til tiltak i ... - Lovdata)

KJELDER

Alison et al. 2017 Alison, J., Duffield, S.J., Morecroft, M.D., Marrs, R.H., Hodgson, J.A. Successful restoration of moth abundance and species richness in grassland created under agrienvironment schemes. *Biological Conservation* 213, 51-58. (2017).

Arkeologiske undersøkelser i Rygnestad/Flateland 2012. Notat.

Bjureke, K. Relasjoner mellom planter og insekter i kulturlandskap *Insekt-Nytt* • 24 (2/3) s. 29-33 (1999)

Bjåen, R. Beiting i skjergarden. 2011. Kulturlandskapsenteret i Telemark.

Bø, Sigrid. Landtal, leidang og agrarkrise: busetnadshistorie i Valle ca. 1350 -ca. 1650.

(Direktoratet for naturforvaltning 2007. Kartlegging av naturtyper -Verdisetting av biologisk mangfold. DN-håndbok 13 2.utgave 2006 (oppdatert 2007).

Elven, H. & Bjureke, K. Pollinatorvennlig skjøtsel av slåttemark og beitemark. Rapport nr. 77, Naturhistorisk museum. Universitetet i Oslo. (2018).

Faggrunnlag for nasjonal strategi for villbier og andre pollinerende insekt. Landbruksdirektoratet (2017). [https://nibio.no/tema/miljo/tiltaksveileder-for-landbruket/biomangfold/_/attachment/inline/44921a7a-c287-4800-9e02-6593e0b6d08b:5cbceb0f67ce6fdef0b78b1e22a8fc2b54999c44/Faggrunnlag%20for%20nasjonal%20strategi%20for%20villbier%20og%20andre%20pollinerende%20insekt%20-%20versjon%203_15052017%20\(5\).pdf](https://nibio.no/tema/miljo/tiltaksveileder-for-landbruket/biomangfold/_/attachment/inline/44921a7a-c287-4800-9e02-6593e0b6d08b:5cbceb0f67ce6fdef0b78b1e22a8fc2b54999c44/Faggrunnlag%20for%20nasjonal%20strategi%20for%20villbier%20og%20andre%20pollinerende%20insekt%20-%20versjon%203_15052017%20(5).pdf)

FAO, 2017, Pollinators. Conservation of honeybees and other pollinators, a global survey. <https://www.fao.org/3/cb4802en/cb4802en.pdf>

Fylkesmannen i Sogn og Fjordane. 2005. Rettleiingsheftenfor landskapspleie med skje og geit.. Prosjekt Opne landskap. Rapport nr. 6. ISBN 978-82-92777-01-5 <https://www.statsforvalteren.no/contentassets/c8c67345e138473c9d492f99d13f56ca/rettleiingshefte-for-landskapspleie-med-geit.pdf>

Gómez-Martínez, C., Aase, A. L. T. O., Totland, Ø., Rodríguez-Pérez, J., Birkemoe, T., Sverdrup-Thygeson, A. & Lázaro, A. Forest fragmentation modifies the composition of bumblebee communities and modulates their trophic and competitive interactions for pollination. *Scientific Reports* volume 10, Article number: 10872 (2020)

Hallmann, C.A., Sorg, M., Jongejans, E., Siepel, H., Hofland, N., Schwan, H., Stenmans, W., Müller, A., Sumser, H., Hörrén, T., Goulson, D., de Kroon, H. More than 75 percent decline over 27 years in total flying insect biomass in protected areas. *PLOS ONE* <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0185809> (2017)

Larsen, Amund B. Aust-Agderbandet av Norske Gaardsnavne

Larsen, Jan H. 1981. Nicolay, "Førhistoria i Valle kommune, Setesdal" Tidskrift for nordisk arkeologi. Universitetets oldsaksamling. Oslo

Lindemann, J.P. An inventory of Norwegian species of Pteromalus (Hymenoptera: Pteromalidae) associated with Asteraceae plants. Master of Science Thesis in Biodiversity and Systematics. (2016).

Miljødirektoratet. M-2568 Handlingsplan for slåttemark – og tilhørende artsmangfold i perioden 2023-2037. <https://www.miljodirektoratet.no>

KJELDER

no/ansvarsomrader/arter-naturtyper/truede-arter-og-naturtyper/handlingsplaner-for-utvalgte-naturtyper/handlingsplan-slattemark/

Nilsson, A., Thylén, A. Skjøteslnotat for Åsen.,Valle kommune, Agder fylke. 2023. **Biofokus 2023 - 053**

Nilsson, A., Thylén, A. Skjøteslnotat for Åreholti, Valle kommune, Agder fylke. 2023. **Biofokus 2023 - 061**

Nilsson, A., Thylén, A. Skjøteslplan for Rygnestadtunet, Valle kommune, Agder fylke. 2023. **Biofokus 2023 - 066**

Nilsson, A., Thylén, A. Skjøteslplan for Nistog, Valle kommune, Agder fylke. 2023. **Biofokus 2023 - 056**

Nilsson, A., Thylén, A. Skjøteslplan for Kåvehageen, Valle kommune, Agder fylke. 2023. **Biofokus 2023 - 058**

Nilsson, A., Thylén, A. Skjøteslnotat for Rygnestad nordøst, Valle kommune, Agder fylke. 2023. **Biofokus 2023 - 070**

Nilsson, A., Thylén, A. Skjøteslnotat for Rygnestad nordvest, Valle kommune, Agder fylke. 2023. **Biofokus 2023 - 079**

Nilsson, A., Thylén, A. Skjøteslnotat for Rygnestad / Kronet, Valle kommune, Agder fylke. 2023. **Biofokus 2023 - 078**

Norsk Raudliste for artar 2021, <https://artsdatabanken.no/lister/rodlisterforarter/2021/>

Puschman, O., Pedersen, C. og Dramstad, W. 2023. Landskapsbiograf - eit nyttig verktøy i forvaltninga av Utvalgte kulturlandskap. NIBIO. Tidsskriftet Utmark. https://brage.nina.no/nina-xmlui/bitstream/handle/11250/3065787/Pedersen_Utmark_2023.pdf?sequence=3&isAllowed=y

Ryningen, A. 1987. Valle Kommune. Valle gards- og ættesoge. Bind VI, s. 275--:Gnr.23 og 24, Rygnestad

Svalheim, E. 2009. Forvaltningsplan for Rygnestad og Flateland, Valle kommune. Skjøtsel av kulturavhengig biomangold for utvalgt kulturlandskap. Bioforskrapport112/2009. ISBN 978-82-17-00536-0.

Svalheim, E. 2019. Folka og landskapet..Vigmostad & Bjørke AS. ISBN: 978-82-450-2518-7

Svalheim, Ellen Johanne. NIBIO, Divisjon for matproduksjon og samfunn, Avdeling kulturlandskap og biomangfold. NIBIO RAPPORT | VOL. 8 | NR. 138 | 2022. Kunnskapsgrunnlag for slåttemark og lauveng for nasjonal handlingsplanperiode 2023-2037

Skar, J. 1997. Gamalt or Setesdal. Lokalhistorisk forlag. Epon.

van Strien, A.J., van Swaay, C.A.M., van Strien-van Liempt, W.T.F.H., Poot, M.J.M., WallisDeVries, M. F. Over a century of data reveal more than 80% decline in butterflies in the Netherlands. Biological Conservation. Volume 234, Pages 116-122 (2019)

Vanbergen, A.J. Threats to an ecosystem service: pressures on pollinators. Frontiers in Ecology, and the environment. Volume 11, Issue 5 (2013) <https://doi.org/10.1890/120126>

Øverland, J. I. Pollinering ved frøavl av rødkløver er en utfordring. Agropub 13.juni 2017. <https://www.agropub.no/fagartikler/pollinering-ved-froavl-av-rodklover-er-en-utfordring>

<https://snl.no/utskifting>

<https://lokalhistoriewiki.no/wiki/>

VEDLEGG

« BESKRIVELSE OVER VALLE PRESTEGJELD. 1866. PEDER BLOM » .

Peder Blom var både prest og ordfører i Valle. Han kom som prest til bygda i 1864, året etter vart han ordfører, og han var i Valle fram til 1880. Han har skildra mykje av kvardagen i Setesdal i boka si «Beskrivelse over Valle Prestegjeld». Boka er gjeve ut i 1896.

S. 42-47

«Jordbrugenes størrelse er meget forskjellig. Paa en gaard af skyld 6-7-8 mark havdes der oppe 12-14 maal ager og avles 40-60 hl byg. Der kan fødes10-12 kjør, 1 eller 2 heste og 20-30 smaakreature. Forholdet mellom den besaaede og hvilende, til eng liggende jord, er høist forskjelligt.

Angaaende ager, eng, havnegang og slaatter bermekes, at gaardene i Valle og Hylestad sogne ligger for en stor del samlede i dalføret, men det er ogsaa for en stor del blot agrene og lidt england de har i sin nærhed. Der er i regelen intet eller kun meget lidet at skifte paa, og derfor maa den samme jord aar efter aar bære byg og poteter. Er bygageren blevet fuld af ugræs, renses den ved at et aar sættes paa den. Paa nogle gaarde er det i de senere aar kommen i brug idetmindte en del at høstpløje jorden til byg; men paa de fleste rører man ikke jorden om høsten. Man arbejder den om vaaren med plog til 1 hest, eller som i Bykle, med ar. Bag plogen og aren gaar en mand eller kvinde med spade for at jevne og smuldre jorden og rive rodugræset.

Sæden medbringes med harven, der nu paa de fleste gaarde har jærntender. Man hjælper efter med riven. Gjødningsen enten nedpløies eller spredes over jorden efter harvingen. Jeg antar at nedpløying finder mest sted. Man bruger sommested at rulle eller tromle bygjorden, hvilket gjør at fugtigheden kommer kommer det spirende frø bedre tilgode.

Til poteter pløies ageren med plog og frøet nedkastes ofte i furen for tæt. Poteterne hakkes og renses tvende gange med greb (haandhakke). I Hylestad pleier man å lade hver femte eller sjette fure usaaet. Om sommeren, naar potetgræsset er ca. 20 cm, opkastes mulden fra den tomme fure ind paa sengen. Dette kaldes «å sengje».

Oprydning av nyland finder ikke i den grad sted, som med hensyn paa den ringe agervidde meget var at ønske. Aarsagen ligger formentlig i at det er saa kostbart at rydde paa grund af den store mengde sten, som maa optages og bortkøres. Før laa den også deri, at udskifting endnu ikke hadde fundet sted. Af myrer opdyrkes saagodtsom intet. Paa nyland saaes i regelen havre eller næper.

Gjødselen blev i fortiden behandlet meget skjødsløst. Det samme er tilfælde i nutiden, da gjødselkjeldere hører til untagelser. Gjødselen udlastes da gennem en glug, saaledes som den falder fra kreaturen, ophobes til en stor dyng opad fjøs- og staldvæggen, udsat, uden nogen beskyttende tag, for regn, tagdrypp og sol, hvorfor den naturligvis udludes og indsvinder betydeligt, før den kommer i jorden. Man bruger rigtignok ofte at lægge fjøsbygningen ved kanten af bakkeskraaningen, at hævden som kommer fra dyngen skal rinde nedover (tvetræk) og frugtbargjøre den, men det er kun saare ringe nytte, man saaledes faar af den mængde rige møksafter, som udflyder af gjødeldyngen. Man skulde have ganske anerledes gavn af disse safter, om man opfangede dem ved

hjælp af passende strømidler, f.eks. tør myrjord. Man pleier paa flere gaarder at hakke (sakse) ris af kvister, som bliver tilovers ved løvfodringen, og lægge det i lag i gjødselbingen. Det er især hestegjødselen, som næsten overalt for en stor del gaar tilspilde, fordi den brænder for sterkt. Gjødselen udkjøres sædvanligt lige før vaaronnen og lægges i smaa hauger udover ageren.

Af agerdyrkningsredskaber bruges i Bykle kun plog paa et par gaarde, ellers den gamle «ar» (ard, ahl) - en plog af træ uden vælteffel. I Valle og Hylestad gaar man stadig fremad med at forskafe sig gode og tidsmæssige pløge og harve. I min embedstid var det to også gode plogsmede, nemlig Aanon Gunleikson Bø i Valle og John Gunnarson Bjørgum i Hylestad. Træskemaskiner arbeides af Tarald Guttormson Bø i Valle og kornrenskingsmaksiner af Aanon Halvorson Tveiten i Bykle.

Sæderarter er: rug, byg, havre og poteter. Næsten hver større gaardbruger i Valle og Hylestad saaede før om vaaren lidt rug (sommerrug), 1å 2 notting (6 å 12 l), eller høist 1 skjeppe (18 l). Ru er det næsten forbi dermed, da den udenlandske rug er saa billig, og den i prestegjeldet avlede ikke er videre god.

Rugen giver 6 å 8 sold. Af rug bages den saakaldte «stomp» (stompebrød), der for det meste spises i julen eller i gjestebud. Den bages i badstuen. Man forstaar ikke at bage god stomp, men i at bage fladbrød er de sæterdalske kvinder mestre. Det vilde være at ønske, at der kunde blive mere forandring i brødspisen, da det er sundt og besparende. Byg, som er hovedsæden, udsaaes af enhver, som har agerland. Det er seksradet, kjærnefuldt, stort og rent, især i Valle. Bygget i Hylestad, og især i Bykle staar i almindelighed under Vallebygget, der giver 6 til 8 sold. Af bygget bages det gode og sunde flatbrød (brau) og koges (reies) grød (graut), hvortil bruges vand eller melk. I sidste tilfældet kalde grøten «tukkje». Grøten nydes af de fledste to gange om dagen og er i forbindelese med gjedemelken en særdeles styrkende føde.

Byget modnes i et tidsrum af 13 til 14 uger. Man udsaar i regelen 8 notting (48 l) i maalet. Det i Sætersdalen brugelige maal hoder 8 stænger i firkant, hver stang 6 alen, altsaa 2304 kvadratalen. Er ageren rigtig sed, saaes ikke ganske saameget; er den maver, faar den stundom 9 notting (54 l).

Havre bruges blot til heste og svin, da de ikke likes som menneskeføde. Der avles lidet, og bliver den sjelden rigtig moden.

Af poteter (joræple), der inførtes i begyndelsen af dette aarhundre, avles en hel del i Hylestad og Bykle, mindre i Valle paa grund af en gammel fordom: «at poteterne spiste kornet op», d.e., at der man brugte poteter, der fik folk større appetit paa kornmad. Poteterne giver mellem 10-15, ja 18 sold. - Lidt næper havs ogsaa. De saaes ofte i nyland og i haver.

Sætersdølerne bryr sig ikke stort om havedyrkning. Kun enkelte har en liden have ved huset. I den kan da findes nogle ribsbuske og et par næpesenge. Æble- og kirsebærtræer findes ogsaa her og der, i og udenfor haverne. De bær i regelen slett frugter. Den nye prestegaardshave, som anlagdes af mig, er en ret smuk have, hvori der er æble - og kirsebærtrær, ribs- og stikkelsbærbusker som bærer godt, især de sidste. Gulerødder, næper og kaal var der hvert aar overflod af.

En ung mand, Torjus Johnson Bjørgum, er oplært i havedyrkning, men benyttes ikke. I begyndelsen af dette aarhundrede dyrkede man lin, hør og tobak i Valle sogn. Man ophørte efterhaanden dermed, dog prøvede en bonde i Valle sogn ogsaa med tobak i min tid i sin have: den var, som ventedes kunde, slet. - Humle har altid vært dyrket.

De græsarter, der utgjør engens hovedflora er hveneartene: Hundkjosa (agrostis canina), haarkjosa (agrostis vulgaris), krybkjosa (agrostis stolonifera) og høihavre (alena elatior) . Desuden vokser ogsaa, især paa mere vaslændte jorder: mose- eller engbunke (aira cæspitosa) og gulaks eller vaarbord (anthoxanthum odoratum). Da gaardenes england i almindelighed er lidet, maa den største del af vinterfodret hentes fra ofte langt bortliggende slaatter paa heien.

Agrene er i det hele meget urene. De almindeligste ugræsarter er: kveke (triticum repens); hanekro (galeopsis tetrahit og versicolor), ogsaa «dæ» kaldet: soleblom, trøske (ranunculus acris og repens), gjeitsko (epilobium augustifolium), tistel (cirsium arvense); aakersennep (sianpis arvensis) og aakerkaal (brassica campestris); boghvede (fagopyrum tartaricum); præstekrave (leukanthemum vulgare); skurv eller spergel (spergula arvensis); ræverumpe (alopecurus pratensis) og flaaghavre (avena fatua). Af ugræsarter er kveken den besværligste. Den udryddes best ved potetsdyrkning, naar poteterne gjentagne gange ordentlig hyppes.

Det er kvekens natur at vokse og forlænge sig til siden. Dette hindres den i ved hypning, hvorved de kvekerødder, som befinder sig i kammene, maa dø. Om høsten at hyppe et saadant af kveke urent jordstykke op i kamme (ligesom man hypper en potetsager) og lade det saaledes ligge vinteren over, skulde utvilsomt bevirke, at en stor mengde af disse rødder bortdøde. Saa gjør man med held i Tyskland. Tørret kveke anvendes som sørpefoder om vaaren. Det er meget nærende og sundt, da det indeholder melstof, sukker og noget bitterstof.

Havnegangen er dels i nærheden af gaarden (heimskogen), dannet af lier og skovbevokste steder, hvor lidt muld har lagt sig over stenene og gjør nogen grasvekst mulig, og hvor kvæget i regelen ernæres en 3-ugers tid om vaaren og om høsten, dels og det hovedsagelig, paa de saakaldte «fjeldbeiter», hvorhen kvæget sendes ved og lidt efter St.Hanstid. Disse beiter ligger tildels langt borte. Kjørene forbliver der i 8 til 12 uger. -Efterat de er komme hjem, beiter de dels i hjemhavnen, dels paa ager og eng. Om aftenen ligger de i «kvien», en liden i regelen rund plads paa engen eller marken, der kaldes «kvievodd». Der, hvor kvien har staaet, blir i regelen rigeligt græs i det følgende aar. Paa sætrene (støila) kvies ogsaa. Den græsart, som af heste og kvæg mest søges, begjærligt ædes og kraftigt ernærer, og som derfor spiller den vigtigste rolle i fjeldbeitenes græsvekst, gaar almindelig under navn af «smyli» (aira flexuosa). Høforet for vinteren faaes dels fra sætervoldene, dæls fra myrene paa heiene. Disse myrer er bevokste med «bjønnbaake» (scirpus), «stuk» (eqvisetum) og andre slette vekster. I bakkerne vokser «finn» (nardus stricta), «stor» (carex) og forskellige andre værdifulle fodervekster Høonnen (slaatonnen) paa heien begynder i begynnelsen og midten af juli. Den er meget besværlig. Græsset afhugges med en meget kort ljaa (stutturv) og oppbevares i smaa bøjboder (bui) eller sættes i stakker. Det hjemhentes efterhaanden i om vinteren. Det kaldes at reise i «høiskog». Da har hestene snesko (truga) paa benene for ei at synke ned i sneen. Høonnen i dalen begynder i regelen for sent, nemlig først for smaat i sidste halvdel af juli. - Foruden nævnte vinterfor samles ogsaa i fodertrange aar løv, fornemmelig til faarene. Det kaldes «å lauve». Er der mangel paa foder, skaves barken af asp og rogn, der ædes med begjærlighed af kvæget».

Slike skildringar som dette viser litt av driftsmåtane som me no ser restane av i dei gamle kulturlandskapa.

.
.

ARTSLISTE

Norsk navn	Latinsk navn	Kommentar
		V =funn både 2022 og 2023 <p>R= Rødlistet</p> S =Svartelistet <p>O=funn kun 2023</p>
Karplanter		
Bjørk	<i>Betula pubescens</i>	V
Blokkebær	<i>Vaccinium uliginosum</i>	O
Blåbær	<i>Vaccinium myrtillus</i>	V
Blåklokke	<i>Campanula rotundifolia</i>	V
Blåknapp	<i>Succisa pratensis</i>	V
Blåkoll	<i>Prunella vulgaris</i>	O
Bringebær	<i>Rubus idaeus</i>	V
Einer	<i>Juniperus communis</i>	V
Engfiol	<i>Viola canina</i>	V
Engsmelle	<i>Silene vulgaris</i>	V
Engsoleie	<i>Ranunculus acris</i>	V
Engsyre	<i>Rumex acetosa</i>	V
Firkantperikum	<i>Hypericum maculatum</i>	V
Fjellmarikåpe	<i>Alchemilla alpina</i>	V
Flekkgriseøre	<i>Hypochaeris maculata</i>	V R , NT
Forglemmegei	<i>Myosotis spp.</i>	O
Fredløs	<i>Lysimachia vulgaris</i>	O
Fuglevikke	<i>Vicia cracca</i>	V
Furu	<i>Pinus sylvestris</i>	V
Følblom	<i>Scorzoneroides autumnalis</i>	V
Gaukesyre	<i>Oxalis acetosella</i>	V
Geitrams	<i>Chamaenerion angustifolium</i>	O

ARTSLISTE

Gjeldkarve	<i>Pimpinella saxifraga</i>	V
Gjerdevikke	<i>Vicia sepium</i>	O
Gran	<i>Picea abies</i>	V
Grasstjerneblom	<i>Stellaria graminea</i>	V
Groblad	<i>Plantago major</i>	O
Gulflatbelg	<i>Lathyrus pratensis</i>	O
Gullris	<i>Solidago virgaurea</i>	V
Hagelupin	<i>Lupinus polyphyllus</i>	O S
Harerug	<i>Bistorta vivipara</i>	V
Hassel	<i>Corylus avellana</i>	O
Haukeskjegg	<i>Crepis spp.</i>	O
Hegg	<i>Prunus padus</i>	O
Humle	<i>Humulus lupulus</i>	O
Hundekjeks	<i>Anthriscus sylvestris</i>	V
Hvitbladtistel	<i>Cirsium heterophyllum</i>	V
Hvitkløver	<i>Trifolium repens</i>	V
Hvitmaure	<i>Galium boreale</i>	O
Hårsveve	<i>Pilosella officinarum</i>	V
Jonsokkoll	<i>Ajuga pyramidalis</i>	V
Krattmjølke	<i>Epilobium montanum</i>	O
Kvassdå	<i>Galeopsis tetrahit</i>	O
Legeveronika	<i>Veronica officinalis</i>	V
Liljekongvall	<i>Congvallaria majalis</i>	O
Løvetann	<i>Taraxacum officinale agg.</i>	V
Mai blom	<i>Maianthemum bifolium</i>	O
Marikåpe	<i>Alchemilla vulgaris</i>	O
Markjordbær	<i>Fragaria vesca</i>	V
Mjødurt	<i>Filipendula ulmaria</i>	O
Myrfiol	<i>Viola palustris</i>	V
Nyperose	<i>Rosa spp.</i>	O

ARTSLISTE

Nyseryllik	<i>Achillea ptarmica</i>	V
Osp	<i>Populus tremula</i>	V
Prestekrage	<i>Leucanthemum vulgare</i>	V
Rips	<i>Ribes rubrum</i>	O
Rogn	<i>Sorbus aucuparia</i>	V
Ryllik	<i>Achillea millefolium</i>	V
Rynkerose	<i>Rosa rugosa</i>	O S
Rød jonsokblom	<i>Silene dioica</i>	V
Rødkløver	<i>Trifolium pratense</i>	V
Rødknapp	<i>Knautia arvensis</i>	V
Røsslyng	<i>Calluna vulgaris</i>	O
Selje	<i>Salix caprea</i>	V
Skjermesveve	<i>Hieracium umbellatum</i>	V
Skogstjerne	<i>Lysimachia europaea</i>	O
Skogstorkenebb	<i>Geranium sylvaticum</i>	V
Skogsveve	<i>Hieracium spp.</i>	O
Skrubbær	<i>Chamaepericlymenum suecicum</i>	O
Sløke	<i>Angelica sylvestris</i>	V
Smørbukk	<i>Hylotelephium maximum</i>	O
Småbergknapp	<i>Sedum annuum</i>	V
Småengcall	<i>Rhinanthus minor</i>	V
Småmarimjelle	<i>Melampyrum sylvaticum</i>	V
Småsmelle	<i>Atocion rupestre</i>	V
Småsyre	<i>Rumex acetosella</i>	V
Solblom	<i>Arnica montana</i>	V R, EN
Stemorsblomst	<i>Viola tricolor</i>	V
Storblåfjær	<i>Polygala vulgaris</i>	V
Stormarimjelle	<i>Melampyrum pratense</i>	O
Stormaure	<i>Galium album</i>	V
Brennesle	<i>Urtica dioica</i>	O

ARTSLISTE

Sølvmore	<i>Potentilla argentea</i>	V
Teiebær	<i>Rubus saxatilis</i>	V
Tepperot	<i>Potentilla erecta</i>	V
Tiriltunge	<i>Lotus corniculatus</i>	V
Tveskjeggveronika	<i>Veronica chamaedrys</i>	V
Tyttbær	<i>Vaccinium vitis-idaea</i>	O
Vanlig øyentrøst	<i>Euphrasia stricta</i>	O
Vassarve	<i>Stellaria media</i>	O
Blåtopp	<i>Molinia caerulea</i>	O
Bleikstarr	<i>Carex pallescens</i>	V
Duskull	<i>Eriophorum angustifolium</i>	O
Engfrytle	<i>Luzula multiflora</i>	V
Finnskjegg	<i>Nardus stricta</i>	V
Gulaks	<i>Anthoxanthum odoratum</i>	V
Harestarr	<i>Carex leporina</i>	V
Hårfrytle	<i>Luzula pilosa</i>	O
Kveke	<i>Elytrigia repens</i>	O
Rødsvingel	<i>Festuca rubra</i>	V
Seterfrytle	<i>Luzula multiflora ssp.</i>	O
Slåtestarr	<i>Carex nigra</i>	O
Smyle	<i>Avenella flexuosa</i>	V
Stjernestarr	<i>Carex echinata</i>	O
Sølvbunke	<i>Deschampsia cespitosa</i>	V
Timotei	<i>Phleum pratense</i>	V
Trådsiv	<i>Juncus filiformis</i>	O
Einstape	<i>Pteridium aquilinum</i>	V

ARTSLISTE

Engsnelle	<i>Equisetum pratense</i>	O
Hengeving	<i>Phegopteris connectili</i>	V
Mokråkefot	<i>Lycopodiopsida spp.</i>	O
Ormetelg	<i>Dryopteris filix-mas</i>	O
Skogburkne	<i>Athyrium filix-femina</i>	V
Seljeildkjuke	<i>Phellinus igniarius</i>	
Insekter		
Humlebille	<i>Trichius fasciatus</i>	
Bladbille	<i>Chrysomelidae (Fam)</i>	
Skogtordivel	<i>Anoplotrupes stercorosus</i>	
Neslesommerfugl	<i>Nymphalis urticae</i>	
Adippeperlemorvinge	<i>Aegynnis Adippe</i>	
Aglajaperlemorvinge	<i>Argynnis Aglaja</i>	
Brunflekkt perlemorvinge	<i>Boloria Selene</i>	
Fløyelsringvinge	<i>Erebia ligea</i>	
Engringvinge,	<i>Coenonympha pamphilus</i>	
Tiriltungeblåvinge	<i>Polyommatus icarus</i>	
Idasblåvinge	<i>Plebejua idas</i>	
Oransjegullvinge	<i>Lycaena Virgaurea</i>	

ARTSLISTE

Grønn metallsvermer	<i>Adscita statices</i>	
Krattfly	<i>Graphiphora augur</i>	
Grått urtefly	<i>Caradrina selini</i>	
Blågrå lavspinner	<i>Eilema lurideola</i>	
Barskoghumle	<i>Bombus cingulatus,</i>	
Berghumle	<i>Bombus monticola</i>	
Hagehumle	<i>Bombus hortorum</i>	
Lapphumle	<i>Bombus lapponicus</i>	
Lundhumle	<i>Bombus soroensis</i>	
Lys jordhumle	<i>Bombus lucorum</i>	
Markhumle	<i>Bombus pratorum</i>	
Steinhumle	<i>Bombus lapidarius</i>	
Trehumle	<i>Bombus hypnorum</i>	
Solblombåndflue	<i>Tephritis arnicae</i>	
Malmveps	<i>Pteromalis albipennis</i>	
Diverse		
Svart skogsnegl	<i>Arion ater</i>	
Bokfink	<i>Fringilla coelebs</i>	
Gjerdsmett	<i>Troglodytes troglodytes</i>	